

Луганський
державний університет
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК

Частина 2

5' 2008

ВІСНИК

ВІСНИК

Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗЛОЧИНІВ

Спеціальний випуск № 5

У трьох частинах

Частина 2

Луганськ
2008

Науково-теоретичний журнал Виходить щоквартально* Заснований 1997 року* Засновник і видавець: Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка* Реєстр. свід. ЛГ № 1052-173/ПР, видане Головним управлінням юстиції у Луганській області 21.05.2008 р.* Включений до переліку фахових видань ВАК України з юридичних наук *

Редакційна колегія:

<i>Комарницький В.М.</i>	- канд. юрид. наук, доц. (головний редактор)
<i>Козаченко І.П.</i>	- д-р юрид. наук, проф. (заст. гол. редактора)
<i>Левченко О.І.</i>	- канд. юрид. наук, доц. (відповідальний редактор)
<i>Сегай М.Я.</i>	- д-р юрид. наук, проф., акад. АПрН України
<i>Розовський Б.Г.</i>	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПрН України
<i>Знаменський Г.Л.</i>	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПрН України
<i>Малишева Н.Р.</i>	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПрН України
<i>Мамутов В.К.</i>	- д-р юрид. наук, проф., акад. НАН України
<i>Бурбело О.А.</i>	- д-р екон. наук, проф.
<i>Іщенко А.В.</i>	- д-р юрид. наук, проф.
<i>Лисенко В.В.</i>	- д-р юрид. наук, доц.
<i>Бірюков В.В.</i>	- канд. юрид. наук, доц.
<i>Сілюков В.О.</i>	- канд. юрид. наук, доц.
<i>Беницький А.С.</i>	- канд. юрид. наук, доц.
<i>Коваленко В.В.</i>	- канд. юрид. наук, доц.

У спеціальному випуску представлено наукові доповіді й повідомлення на всеукраїнській науково-практичній конференції "Інформаційне забезпечення розкриття та розслідування злочинів", яка відбулася в Луганському державному університеті внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка 30 - 31 травня 2008 року і яку було присвячено пам'яті Е.О. Дідоренка - видатного теоретика, науковця і досвідченого практика.

Статті публікуються в авторській редакції.

✉ Україна, 91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
☎ 35-11-57, 35-11-40, факс 93-50-77.

© Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, 2008

СЕКЦІЯ 2

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Т.Г. Шаова

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедри исследования документов
(Волгоградская академия МВД России)

К ВОПРОСУ ОБ ИДЕНТИФИКАЦИОННЫХ ЗАДАЧАХ СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Из классификации всех задач судебной экспертизы идентификационные являются "наиболее старыми", однако и в их понятии до настоящего времени нет единого мнения. В чем не расходятся криминалисты, так это в формулировании того, что идентификационные задачи имеют целью установление тождества исследуемых объектов по их материально фиксированным отображениям. А что понимается под "тождеством исследуемых объектов" - на это у ученых разный взгляд.

Одни под идентификационными исследованиями понимают "установление единичного, конкретного тождества объекта"¹. "Яркими" сторонниками такой точки зрения были А.И. Винберг и Н.Т. Малаховская. Они неоднократно уточняли: "...под криминалистической идентификацией следует понимать установление индивидуально-копк-

¹ Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология. Общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз. - Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1979. - С. 159.

ретного тождества, не расширяя его границы до так называемой родовой или видовой идентификации. По-нашему мнению, есть только одно понимание криминалистической идентификации – это "сведение к одному" в смысле установления индивидуально-конкретного тождества данного объекта. В этом аспекте четко отграничиваются все объекты криминалистической экспертизы. Ее границы при таком положении не размываются понятием идентификации в ее широком смысле (род, вид). Процесс этот относится к установлению групповой принадлежности и является в действительности не криминалистической идентификацией, а судебно-экспертной классификацией¹.

Сторонники другого мнения (А.М. Зинин, Н.П. Майлис) под идентификацией понимают установление как индивидуально-конкретного тождества, так и групповой принадлежности объекта².

В "Словаре основных терминов судебных экспертиз" (М., 1980 г.) к указанным видам идентификации добавляется идентификация целого по его частям³.

Ю.Г. Корухов к данным видам добавляет установление общего источника происхождения⁴.

Приверженцы пятой точки зрения – Т.В. Аверьянова, Е.Р. Россинская – включают в понятие идентификационных задач, помимо всего указанного, решение вопроса об изготовлении (выполнении) объектов одним лицом⁵.

Таким образом, в целом к идентификационным задачам в теории судебной экспертизы отнесены задачи по установлению:

- индивидуально-конкретного тождества объекта;
- групповой принадлежности объекта;

¹ Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология. Общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1979. – С. 131 – 132

² Зинин А.М., Майлис Н.П. Судебная экспертиза: Учебник. – М.: Право и закон; Юрайт-Издат, 2002. – С. 22 – 24.

³ Словарь основных терминов судебных экспертиз. – М.: ВНИИСЭ, 1980. – С. 25 – 26.

⁴ Корухов Ю.Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений. Научно-практическое пособие. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1998. – С. 68.

⁵ Энциклопедия судебной экспертизы / Под ред. Т.В. Аверьяновой, Е.Р. Россинской. – М.: Юристъ, 1999. – С. 129; Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. – М.: Норма, 2006. – С. 24 – 26.

- общего источника происхождения объектов;
- принадлежности объекта к единому целому, единой массе;
- единого лица, изготовившего (выполнившего) несколько объектов.

Мы считаем, что идентификационными являются только задачи по установлению индивидуально-конкретного тождества объекта. В это понятие, с нашей точки зрения, входит установление единого источника происхождения объектов и (что одно и то же) решение вопроса об изготовлении (выполнении) объектов одним лицом.

Установление групповой (родовой, видовой) принадлежности объекта относится к классификационным задачам. При этом определяются сначала характерные для объекта свойства, затем, на основании их, объект относится к определенному классу, роду, виду аналогичных объектов. "Классическим" примером классификационной экспертизы является экспертиза холодного оружия.

В почерковедческой экспертизе к классификационным задачам можно отнести решение вопроса о половой или возрастной принадлежности исполнителя рукописи; в судебно-технической экспертизе документов – установление вида и марки принтера, на котором напечатан текст; в судебно-баллистической экспертизе – установление принадлежности объекта к огнестрельному оружию; в дактилоскопической – решение вопроса: "какими пальцами оставлен след?"; в трасологической – определение вида обуви, след которой изъят с места происшествия.

Е.Р. Россинская подразделяет классификационные задачи на две разновидности:

- классификационные диагностические задачи и
- классификационные идентификационные задачи (терминология *автора статьи*).

В отношении первых она пишет: "Частным случаем диагностических задач являются классификационные задачи" ... и далее: "Не следует смешивать диагностические классификационные задачи и идентификационные задачи, при решении которых устанавливается групповая принадлежность объекта"¹. Примером пер-

¹ Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. – М.: Норма, 2006. – С. 26.

вого вида задач она приводит судебно-баллистическую экспертизу по установлению системы и модели огнестрельного оружия¹; второго вида – "выделение из 50 принтеров LaserJet – 6L, находящихся в операционном зале банка, пяти, на одном из которых мог быть напечатан данный документ"²; или констатация факта: "убийство совершено одним из пяти ножей"³.

Здесь мы позволим себе не согласиться с позицией уважаемой Елены Рафаиловны. По ее мнению установление групповой принадлежности – это исследование, заканчивающееся изучением общих признаков объекта: "Определив совпадение общих признаков, переходят к частным. Однако, далеко не всегда индивидуальная идентификация возможна. Если нет достаточной совокупности частных признаков, приходится ограничиться установлением групповой принадлежности"⁴.

Если идентификационное исследование по каким-либо причинам проводится только по общим признакам сравниваемых объектов, то, с нашей точки зрения, в подобных случаях эксперт приходит к вероятным выводам или к выводу "НПВ".

Что же касается указанных выше выражений (как примера установления групповой принадлежности объекта) типа "убийство совершено одним из пяти ножей" или "документ напечатан на одном из пяти принтеров...", то их можно перефразировать применительно к классификационным задачам. Поясним. Если данные ножи или принтеры выделены из массы им подобных, значит они, помимо "распространенных" общих признаков, обладают какими-то одинаковыми уникальными признаками, позволяющими их объединить в одну группу. Но это, с нашей точки зрения, не является идентификацией. Отождествляться может только индивидуальный объект. Группа объектов не может быть индивидуальной. Поэтому, в описанных выше ситуациях решается классификационная задача. Просто группа, к которой относят исследуемый объект, очень узкая,

¹ Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. – М.: Норма, 2006. – С. 26.

² Там же. – С. 27.

³ Там же. – С. 25.

⁴ Там же. – С. 25.

ограниченная несколькими экземплярами сравниваемых объектов. С точки зрения классификационной задачи, вопрос эксперту в подобных случаях может быть перефразирован так: "Относится ли нож, которым совершено убийство..., к группе таких-то ... ножей?".

Несколько иные положения отличия "классификационных исследований от идентификационных в рамках установления групповой принадлежности" выдвигает Ю.Г. Корухов. Их два: "Первое ... состоит в том, что при установлении групповой принадлежности могут исследоваться как сам объект, так и его отображение. При классификационных исследованиях изучают только сам материальный объект, не решая задачи, связанной с характеристикой объекта по его отображениям (следам)...".

"Второе ... – при классификации изучаемый объект относят к известному ранее, общепринятому (может быть стандартизированному) классу. При установлении групповой принадлежности в рамках идентификационного исследования группа может быть определена произвольно, по любому основанию, с единственной целью – достичь ее максимального сужения"¹.

Эту позицию отстаивала Л.Б. Медведева еще в 1980 году. Касаясь второго различия, она писала: "...в основе классификационного исследования лежит выявление признаков, которые предусмотрены заранее, фиксируются в соответствующем документе (например, научном описании химических элементов и природных соединений, ГОСТах, ТУ). Именно наличие таких признаков, предусмотренных нормативным документом или научным описанием и установленных исследованием, позволяет отнести изучаемый объект к определенной классификационной группе ... Формирование группы в идентификационном значении является по существу случайным, заранее не предусмотренным ни нормативным документом, ни научным описанием"².

¹ Корухов Ю.Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений: Научно-практическое пособие. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1998. – С. 62.

² Медведева Л.Б. Соотношение классификационных и идентификационных исследований в судебной фототехнической экспертизе // Проблемы судебно-технической экспертизы документов: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИСЭ, 1980. – Вып. 45. – С. 13 – 14.

Мы считаем первое положение, выдвинутое Ю.Г. Коруховым, спорным. Классификационные задачи могут решаться в отношении не только материальных объектов, но и их отображений. Например, в дактилоскопической экспертизе – решение вопроса: "какими пальцами оставлен след?", а в трасологической – определение вида обуви, след от которой был изъят с места преступления – являются классификационными задачами. К таковым мы относим и задачи по определению пола или возраста исполнителя рукописного текста по почерку. В данном случае, почерк выступает в роли отображающего объекта (специфического следа человека).

Второе положение, на основании которого Л.Б. Медведева и профессор Ю.Г. Корухов отделяют классификационные задачи от задач по установлению групповой принадлежности, на наш взгляд, также не очень убедительное. Позицию, к какому (известному или неизвестному) классу, роду, виду... относят спорный объект, мы считаем не принципиальной. Главное, что устанавливается групповая принадлежность объекта.

И еще. У Л.Б. Медведевой в упомянутой статье есть фраза: "Если перед экспертом ставится задача по определению класса, рода, типа, вида, к которому относится данный объект, – это задача классификационная; если же нужно определить, не относятся ли два объекта к одной и той же, не предусмотренной существующей классификацией группе, – идентификационная"¹. В последнем (выделенном курсивом) выражении мы усматриваем двойкий смысл. Если устанавливается единый (один и тот же) источник происхождения (известный или неизвестный) указанных двух объектов, то действительно, это будет решаться идентификационной задачей. Если же исследуемые объекты будут относиться к группе однородных объектов (известных или неизвестных), объединенных каким-либо признаком (признаками), то в этом мы усматриваем уже решение классификационной задачи. Как видно, отнесение источников происхождения или выше указанных групп однородных объектов к известным или неизвестным, в данном случае также не имеет значения.

¹ Медведева Л.Б. Соотношение классификационных и идентификационных исследований в судебной фототехнической экспертизе // Проблемы судебно-технической экспертизы документов: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИСЭ, 1980. – Вып. 45. – С. 15.

Отсюда, с точки зрения автора статьи, идентификационными задачами судебной экспертизы являются задачи по установлению индивидуально-конкретного тождества, общего источника происхождения объектов и решение вопроса об изготовлении (выполнении) объектов одним лицом.

Литература:

1. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология. Общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1979.
2. Зинин А.М., Майлис Н.П. Судебная экспертиза: Учебник. – М.: Право и закон; Юрайт-Издат, 2002.
3. Словарь основных терминов судебных экспертиз. – М.: ВНИИСЭ, 1980.
4. Корухов Ю.Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений: Научно-практическое пособие. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1998.
5. Энциклопедия судебной экспертизы / Под ред. Т.В. Аверьяновой, Е.Р. Россинской. – М.: Юристъ, 1999.
6. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. – М.: Норма, 2006.
7. Медведева Л.Б. Соотношение классификационных и идентификационных исследований в судебной фототехнической экспертизе // Проблемы судебно-технической экспертизы документов: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИСЭ, 1980. – Вып. 45. – С. 13 – 14.

В.В. Лук'яненко

заступник директора з наукової роботи
(Кримський науково-дослідний інститут судових експертиз)

ПУБЛІЧНО-ЗМАГАЛЬНА МОДЕЛЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ І ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Системні зміни судочинства та правосуддя в цілому складають сутність судово-правової реформи в Україні. Концепція судочинства

во-правової реформи була затверджена Постановою Верховної Ради від 28 квітня 1992 року № 2296-XII. Відігравши важливу роль у становленні судової влади в Україні, ця Концепція практично втратила значення програмного документа після прийняття Конституції України 1996 року. Деякі положення Концепції ще тривалий час зберігали свою актуальність. Заходи найвищого законодавчого органу в напрямі розбудови судової влади та судочинства відзначаються непослідовністю й суперечливістю¹.

Не призвело до суттєвого покращення ситуації й затвердження Указом Президента України від 20 березня 2006 року № 242/2006 Плану заходів на 2006 рік щодо вдосконалення судового устрою та забезпечення справедливого судочинства в Україні відповідно до європейських стандартів, а також схвалення Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006 Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів.

Нова редакція концептуальних підходів до подальшого здійснення судово-правової реформи має бути розроблена за участю науковців, зацікавлених центральних органів виконавчої влади, суддів, професійних судових експертів та адвокатів. Оновлену Концепцію доцільно затвердити не Указом Президента України, а Верховній Раді України, яка єдиним державним органом, що відповідно до пунктів 5, 6 частини 1 статті 85 Конституції України визначає правову політику держави, приймає закони та визначає режим фінансування їх реалізації.

Найбільших складними для вирішення виявилися питання судустрою та удосконалення системи кримінального судочинства. Необхідність реформування системи кримінального судочинства в Україні визнають першочерговим майже всі: від пересічних громадян до спостерігачів Ради Європи. Однак здобутки на цьому шляху

¹ Про концептуальні підходи Ради суддів України до подальшого здійснення судово-правової реформи в Україні: Заява Ради суддів України від 26 травня 2006 року // Комп'ютерна правова система ЛІГА:ЗАКОН; Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10.05.2006 № 361/2006 // Комп'ютерна правова система ЛІГА:ЗАКОН.

не можна назвати значимими¹. Досвід реформування національних систем кримінального судочинства, які ґрунтуються на спадщині радянського кримінального процесу (Республіка Казахстан, Республіка Білорусь, Республіка Грузія, Російська Федерація та ін.) свідчить, що головні перетворення стосуються досудового розслідування кримінальних справ. В той же час кожна система кримінального судочинства має свої особливості та унікальні риси. Тому реформа не може зводитися до копіювання наявних систем Франції, Німеччини, Казахстану, Росії чи Сполучених Штатів Америки. Маємо застерегти від запозичення готових моделей, навіть тих, які виявилися дієздатними та високоефективними. Наголосимо це відбувалося в інших історичних та національних умовах². Головна проблема яка потребує вирішення в ході реформування системи кримінального судочинства в Україні – низька ефективність кримінального судочинства як у сфері контролю злочинності, так і в аспекті захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь в процесі.

На нашу думку, реформування досудового слідства в Україні повинно відповідати одній з головних ідей щодо удосконалення кримінального процесу – якомога ширшому забезпеченню реалізації принципу змагальності. Розширення змагальних начал кримінального судочинства в Україні буде сприяти подоланню рудиментів розшукового процесу, притаманних радянському кримінально-процесуальному праву. Тому удосконалення кримінально-процесуального законодавства повинно спрямовуватися в напрямку створення публічно-змагальної моделі: функції обвинувачення, захисту та вирішення кримінальної справи відокремлені одна від одної та не можуть бути покладені на один і той же орган або на одну й ту саму посадову особу.

Зупинимось більш детально на впровадженні принципу змагальності в досудове провадження. Дослідженню цього питання присвя-

¹ Правова регламентація кримінального судочинства в Україні залишається не реформованою ще з радянських часів: Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року, навіть з огляду на деяке оновлення, не відповідає сучасним вимогам. За роки незалежності в Україні, не зважаючи на неодноразові спроби, не вдалося прийняти новий Кримінально-процесуальний кодекс.

² Тут доречно нагадати приказку: "Що росіянину здорово, то німцю смерть".

чено низку робіт, в тому числі й дисертаційних¹. Стосовно питань судово-експертної діяльності принцип змагальності деякі автори розуміють як надання права захисту призначати судову експертизу² [3, С. 618 – 619]. З такою точкою зору не можна погодитися. Слід підтримати думку А.І. Макаркіна про те, що змагальність слід розуміти не як можливість захисту здійснювати паралельне слідство (судочинство), а як спір сторін (обвинувачення та захисту), що поставлені в рівні умови та контролюються судом. З цієї позиції питання призначення експертизи (як і в загальному основні питання про подальше спрямування ходу процесу та проведення певних процесуальних дій) повинно вирішуватися не слідчим чи захисником, а судом. Слідчий чи захисник мають лише обґрунтувати необхідність проведення певної процесуальної дії у відповідному поданні, яке спрямовується до суду. На сьогодні подібним чином вирішуються питання про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи та про накладення арешту на кореспонденцію чи зняття інформації з каналів зв'язку. Згідно норм ст. 30 Конституції України, яка гарантує недоторканість житла, та ст. 177 Кримінально-процесуального кодексу України: "Обшук житла чи іншого володіння особи, за винятком невідкладних випадків, проводиться лише за вмотивованою постановою судді". Ст. 187 Кримінально-процесуального кодексу України передбачено, що голова апеляційного суду за місцем провадження слідства чи його заступник розглядає подання, вивчає матеріали справи, при необхідності вислуховує слідчого, вислуховує думку прокурора, після чого залежно від підстав для прийняття такого рішення виносить постанову про накладення арешту на кореспонденцію чи зняття інформації з каналів зв'язку або про відмову в цьому. Постанова оскарженню не підлягає, на неї не може бути внесено подання прокурором.

За умови реалізації принципу змагальності при проведенні судового слідства, подібний порядок доцільно поширити і на пи-

¹ Див.: Машовец А.О. Принцип состязательности и его реализация на предварительном следствии: Дис. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 1994; Макаркин А.И. Состязательность на предварительном следствии: Дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2001.

² Белкин Р.С. Курс криминалистики: Учебное пособие для вузов. – 3 изд., дополненное. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – С. 618 – 619.

тання призначення експертиз. В першу чергу це стосується експертиз пов'язаних з необхідністю проникнення житла чи іншого володіння особи¹ (будівельно-технічні, товарознавчі тощо) та експертизи живих осіб. Суд також має приймати рішення про примусове відібрання зразків для порівняльного дослідження від людей. Така необхідність може виникнути, наприклад, при проведенні судово-генетичної експертизи. Окрім реалізації принципу змагальності запропонований підхід дозволить більш надійно забезпечити права і свободи громадян, гарантовані Конституцією України та нормами міжнародного права, ратифікованими Верховною Радою України. Заборона експерту самостійно збирати об'єкти дослідження впливає з принципу розмежування процесуальних функцій, тому її доцільно зберегти. Об'єкти дослідження мають бути визначені в поданні слідчого чи захисника до суду про призначення експертизи. В цьому ж поданні пропонується перелік питань, який має бути вирішений експертом чи комісією експертів та зазначено кому (особі, внесеній до Державного реєстру атестованих судових експертів чи спеціалізованій експертній установі) пропонується доручити проведення експертизи. Ознайомивши протилежну сторону з отриманим поданням про призначення судової експертизи та розглянувши клопотання стосовно відводу експерта, постановки перед експертом додаткових питань, вибору експерта з числа певних осіб тощо, суддя приймає вмотивоване рішення про призначення експертизи чи про відмову в її проведенні. Це рішення оформлюється постановою. Постанова та об'єкти дослідження спрямовуються експерту. Її копії надаються слідчому та захиснику. Після проведення дослідження висновок екс-

¹ О.В. Лавринович звертає увагу на те, що під час провадження судових експертиз необхідно забезпечити неухильне дотримання конституційних прав громадян. Наприклад, для вирішення питання про відповідність фактично виконаних ремонтних робіт у квартирі громадянина Оленка А.В. обсягу робіт, зазначеному в акті здачі-приймання робіт від 29.05.2005, необхідно провести огляд цієї квартири. Одним з конституційних прав громадян є право на недоторканість житла. Стаття 30 Конституції України містить норму щодо заборони проведення огляду інакше як за вмотивованим рішенням суду. Тому в ухвалі (постанові) про проведення такої експертизи судом повинно бути вказано на обов'язок власника житла чи іншого помешкання надати його для огляду експертові як об'єкт досліджень. (Лавринович О.В. Судова експертиза як елемент реалізації конституційних прав громадян // Теорія та практика судової експертизи і криміналистики. – Вип. 4. – Х.: Право, 2004. – С. 5 – 8).

перта та об'єкти дослідження направляються слідчому, який залучає їх до справи. Слідчий та захист використовують висновок експерта в якості засобу доказування. Оцінку висновку експерта надає суд під час судового розгляду справи.

Звісно, реалізація такого підходу призведе до збільшення навантаження на суди. Як вихід може бути запропоновано введення в судах посади "слідчого судді". Інститут "слідчих суддів" стане спеціальним органом для здійснення функцій юстиції при проведенні досудового слідства. Серед обов'язків такого судді має бути розгляд подань слідчого та захисту про проведення певних процесуальних дій та прийняття рішення по цих поданнях. Саме це й пропонується в деяких проектах Кримінально-процесуального кодексу України стосовно вирішення питань про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи.

Про доречність запровадження інституту "слідчого судді" свідчить і закордонний досвід: слідчий суддя у Франції та Італії, дільничний суддя-дізнавач у Німеччині тощо.

Загалом в Україні просліджується тенденція збільшення впливу суду на хід досудового слідства. Законом України "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо оскарження постанови про порушення кримінальної справи" від 14.12.2006 № 462-V Кримінально-процесуальний кодекс України доповнено статтями 236⁷, 236⁸. Згідно норм цих статей постановою органу дізнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи щодо конкретної особи чи за фактом вчинення злочину може бути оскаржена до місцевого суду за місцем розташування органу або роботи посадової особи, яка винесла постанову, з дотриманням правил підсудності.

Посилаючись на принцип змагальності, деякі науковці запозичують з англо-американського процесу категорії "докази захисту" (rebuttal evidence), "свідок захисту" чи "свідок обвинувачення". В цій моделі процесу експерт розглядається як особлива категорія свідка, який викладає суду свою особисту думку (висновок експерта це Opinion evidence)¹. В науковій літературі з'явилися висловлювання щодо наявності "експертів обвинувачення" та "експертів захисту",

система кримінального судочинства поділяється на дві підсистеми: "а) кримінального переслідування; б) захисту від нього"¹.

Навіть з огляду на застосування принципу змагальності, не можна погодитися з поділом експертів на "експертів обвинувачення" та "експертів захисту". Незалежно від виду судочинства судовий експерт зобов'язаний провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок (ст. 12 Закону України "Про судову експертизу"). Фактичні дані, які містяться у висновку експерта є доказами. Цей висновок може бути використано в якості засобу доказування як обвинувачуванням, так і захистом.

Використана література:

1. Про концептуальні підходи Ради суддів України до подальшого здійснення судово-правової реформи в Україні: Заява Ради суддів України від 26 травня 2006 року // Комп'ютерна правова система ЛПА: ЗАКОН.
2. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10.05.2006 № 361/2006 // Комп'ютерна правова система ЛПА:ЗАКОН.
3. Машовец А.О. Принцип состязательности и его реализация на предварительном следствии: Дис. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 1994.
4. Макаркин А.И. Состязательность на предварительном следствии: Дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2001.
5. Белкин Р.С. Курс криминалистики: Учебное пособие для вузов. – 3 изд., дополненное. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001.
6. Лавринович О.В. Судова експертиза як елемент реалізації конституційних прав громадян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Вип. 4. – Х.: Право, 2004. – С. 5 – 8.
7. Треушников М.К. Судебные доказательства. – М.: Городец, 1999.
8. Баев О.Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика: Научно-практическое пособие. – М.: Экзамен, 2003.

¹ Докладніше про це див.: Треушников М.К. Судебные доказательства. – М.: Городец, 1999. – С. 115 – 119, 194 – 196.

¹ Баев О.Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика: Научно-практическое пособие. – М.: Экзамен, 2003. – 432. – С. 9.

В.И. Внуков

кандидат юридических наук,
преподаватель кафедры криминалистической техники
(Волгоградская академия МВД России)

З.С. Дзансолова

аспирант
(Северо-Осетинский государственный университет)

СОДЕРЖАНИЕ СВОЙСТВ СОСТЯЗАТЕЛЬНОСТИ В СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЕ

Демократизация государственного строя России явилась главной причиной реформирования российского законодательства. Данные изменения коснулись и уголовно-процессуального права. Именно в уголовно-процессуальной деятельности сталкиваются общественные интересы, охраняемые государством, и интересы личности, противопоставившей себя обществу в результате совершения преступления или, наоборот, потерпевшей от противоправной деятельности.

Демократические изменения российского общества позволили закрепить в Конституции РФ общеправовые принципы, которые содержат гарантии прав и свобод человека и гражданина. "Человек, его права и свободы являются высшей ценностью. Признание, соблюдение и защита прав и свобод человека и гражданина – обязанность государства" – сказано в ст. 2 Конституции. Таким образом, был закреплен приоритет интересов личности над интересами государства. Данное положение нашло отражение и в основных принципах правосудия, содержащихся в Конституции РФ.

Одним из принципов данной системы является принцип состязательности сторон (ст. 15 УПК РФ), о котором ранее в науке уголовного процесса единого понятия не было.

Так, Н.Н. Полянский определял состязательность, как метод отыскания истины в уголовном деле¹. В.М. Савидкий считает, что состязательность – это специальный судебный термин, обозначающий процесс, при котором стороны могут активно защищать

¹ См.: Полянский Н.Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. – М., 1956. – С. 99 – 108.

свои права¹. А.Д. Бойков определяет состязательность как деятельность, контролируемая судом или судьей, направленная на всестороннее, полное и объективное исследование обстоятельств дела в границах обвинения и предмета доказывания².

Думается, что верно мнение А.В. Долгушина, согласно которому, в состязательности в уголовном судопроизводстве различают два понятия: состязательную форму судопроизводства и принцип состязательности³.

В юридической литературе содержится множество определенных принципа состязательности, сформулированных разными авторами. Так, П.А. Лушинская, Т.Н. Добровольская считают, что принцип состязательности заключается в таком построении судебного разбирательства, при котором функция обвинения отделена от функции решения дела; суд занимает главенствующее положение в процессе, руководит судебным разбирательством и обязан принимать все предусмотренные законом меры к всестороннему, полному и объективному исследованию обстоятельств дела, установлению по нему истины, участники судебного разбирательства наделены равными процессуальными правами.

Активное, самостоятельное положение суда в уголовном процессе вытекает из публичного начала его деятельности, возложенной на него обязанности принимать меры к установлению события преступления, лиц, виновных в его совершении. Равенство прав участников судебного разбирательства выражается в том, что они пользуются равными правами по представлению доказательств, участию в их исследовании и заявлению ходатайств, участию в судебных прениях.

Состязательное начало как гарант прав, законных интересов сторон, подразумевает процессуальное равноправие сторон, отстаивающих перед судом свои интересы, это есть признание права за состязаемыми использовать равные средства и возможности для утверждения своих позиций и права оспаривать требования

¹ См.: Савидкий В.М. Язык процессуального закона. Вопросы терминологии. – М., 1987. – С. 242 – 243.

² См.: Бойков А.Д. Третья власть в России. – М., 1997. – С. 66.

³ Долгушин А.В. Развитие процессуальных условий реализации принципа состязательности: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1995. – С. 12.

противоположной стороны¹. Так, Л.В. Виницкий совершенно верно замечает, что опыт стран, где давно реализуются на практике принципы состязательности, равноправия сторон свидетельствует о том, что наиболее надежно способен гарантировать одновременно и права человека, и меткость уголовной репрессии уголовный процесс, конструируемый адекватно природе своего предмета – уголовно-правового спора (уголовного истца и уголовного ответчика). При таком подходе каждая из сторон собирает свои доказательства (обвинитель – обвинительные, а обвиняемый и его защитник – оправдательные или смягчающие ответственность)².

Для того чтобы рассмотреть сущность состязательности, необходимо, прежде всего, обратиться к ее процессуальным истокам, предпосылкам, заложенным в самой системе правосудия. Только после этого представится возможность уяснить содержание той деятельности субъектов российского уголовного процесса, которая происходит в состязательной форме.

Согласно ст. 123 Конституции Российской Федерации, судопроизводство в России осуществляется на основах состязательности и равноправия сторон. Данная формулировка общеправового принципа в указанном источнике права вызывает ряд вопросов к законодателю. Как пишет Е.В. Митрофанова, "...если применить грамматический способ толкования, рассматриваемую норму можно истолковать следующим образом; судопроизводство осуществляется на основе двух принципов – с одной стороны состязательности, с другой – равноправия сторон. Вторым вариантом толкования можно считать, что в ст. 123 Конституции России упоминается один принцип, составляющими или структурными элементами которого являются состязательность и равноправие сторон. Но в любом случае, союз "и", используемый в формулировке нормы, по нашему мнению, свидетельствует о различном словесном значении этих понятий"³.

Как уже было сказано, в Конституции РФ сформулированы общеправовые принципы, действующие в одной или нескольких отраслях

¹ Митрофанова Е.В. Действие принципа состязательности сторон в досудебных стадиях уголовного процесса: Дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2004. – С. 49.

² См.: Виницкий Л.В. Уравнивать права сторон в уголовном процессе // Российская юстиция. – 1999. – № 6. – С. 44.

³ Митрофанова Е.В. Указ. соч. – С. 50 – 51.

права. В отраслевом законодательстве эти общеправовые принципы находят более конкретное содержание, применительно к определенной отрасли права или виду государственной деятельности.

Как справедливо отмечает Н.А. Лукичев, формулировка принципа состязательности в Конституции РФ, с точки зрения логики, некорректна, поскольку нарушается закон соотношения целого (состязательности) и его составных частей (равноправие сторон). Равенство сторон оказывается в одной плоскости с состязательностью¹.

В Концепции судебной реформы провозглашено, что "уголовный процесс нужно построить на началах подлинной состязательности. Тем самым предполагается не только разделение и персонафикация функций обвинения, защиты и разрешения дела, не только равноправие сторон обвинения и защиты, но и предоставление им в законодательном порядке равных возможностей по воздействию на окончательное решение суда"². В последствии законодатель, принимая Уголовно-процессуальный кодекс РФ, продублировал закрепленный в Конституции РФ принцип состязательности и равноправия сторон и, применительно к уголовному судопроизводству, закрепил его в ст. 15 УПК РФ, назвав "Состязательностью сторон". В части 1-ой данной статьи указано "Уголовное судопроизводство осуществляется на основе состязательности сторон". В части 4-ой этой же статьи говорится: "Стороны обвинения и защиты равноправны перед судом". Таким образом, упоминание о так называемом принципе равноправия сторон в уголовно-процессуальном законодательстве отсутствует. Это справедливо и оправдано, поскольку состязательность и равноправие сторон соотносятся как целое и часть, где последнее, безусловно, должно трактоваться как часть.

Конституционный Суд Российской Федерации в п. 4 мотивировочной части своего Постановления от 14 февраля 2000 года № 2-П указывает, что "принципы состязательности и равноправия сторон распространяются на все стадии уголовного судопроизводства", подтвердив, что в ст. 123 Конституции РФ содержится не один, а два самостоятельных принципа³.

¹ См.: Лукичев Н.А. Сущность принципа состязательности и равноправия сторон // Следователь. – 2002. – № 3. – С. 24.

² Концепция судебной реформы в Российской Федерации. – М., 1992. – С. 32.

³ Митрофанова Е.В. Указ. соч. – С. 52.

Авторы учебного пособия "Уголовный процесс западных государств", характеризуя исторические формы уголовного процесса, говорят: "Состязательный процесс базируется на исходном положении о том, что уголовный процесс – это происходящий в суде спор между государством и гражданином, привлекаемым к уголовной ответственности, что в подобном споре обе стороны наделены равными юридическими возможностями по собиранию, представлению и исследованию доказательств ..."¹. Отсюда можно сделать вывод о том, что равноправие сторон является лишь частью содержания принципа состязательности, и включение его в название принципа было бы логически неверным и необоснованным.

Е.В. Митрофанова, анализируя положение ст. 15 УПК РФ, приходит к выводу о том, что принцип состязательности сторон имеет три составляющих, или три элемента:

- 1) наличие независимого суда, не являющегося органом уголовного преследования;
- 2) наличие стороны обвинения и стороны защиты;
- 3) процессуальное равноправие или равенство сторон².

Однако, авторы солидарны с мнением Е.А. Зайцевой о том, что "... какие бы существенные характеристики мы ни использовали для раскрытия содержания сложного правового явления – состязательности, нам всегда необходимо помнить о ее истоках. Сущность состязательности более глубинная, чем противостояние функции защиты и обвинения в процессе. В основе состязательности лежит не антагонизм носителей основных противостоящих функций в уголовном процессе, а полярность различных участников уголовно-процессуальной деятельности. Противостояние этих интересов и есть движущая внутренняя сила состязательности"³.

Е.А. Зайцева специально употребляет термин "состязательность" вместо "принцип состязательности сторон", так как, по ее мнению, эти понятия по объему не совпадают и обозначают явления разного

¹ Гуценко К.Ф., Головки Л.В., Филимонов В.А. Уголовный процесс западных государств: Учебное пособие. – М., 2002. – С. 6.

² Митрофанова Е.В. Указ. соч. – С. 53.

³ Зайцева Е.А. Реализация состязательных начал при применении специальных познаний в уголовном судопроизводстве: Монография. – Волгоград: ВА МВД России, 2006. – С. 16.

порядка. Она считает, что понятие "состязательность" гораздо шире понятия "принцип состязательности сторон" и поглощает его. "Дело в том, что в рамках одной группы участников процесса, выступающих формально со стороны обвинения или защиты могут быть существенно противоречащие друг другу интересы. Отстаивая их, данные лица вправе совершать процессуально значимые поступки, направленные на доказывание правоты своей позиции и опровержение доводов других участников процесса, также выступающих с их стороны. Налицо состязательность, но не "состязательность сторон", так как противоборство осуществляется "внутри" однородной группы участников – "внутри одной стороны".

Следовательно, когда речь идет о состязательности судопроизводства, имеется в виду противоборство (состязание) любых участников, имеющих при производстве по делу (или при осуществлении какого-либо процессуального действия) противоположные интересы. Это и есть состязательные начала уголовного судопроизводства"¹ – пишет она.

По сути, здесь мы видим ярко выраженное проявление тесной взаимосвязи состязательного начала с диспозитивным, так как участники даже "внутри одной стороны", имея различные интересы, защищают каждый свой, "частный интерес".

Теперь рассмотрим, каким образом состязательные начала проявляются применительно к судебной экспертизе.

31 мая 2001 года вступил в действие Федеральный закон "О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации", который сформулировал и определил ее основные принципы и направления развития. Данный нормативный акт с учетом общих тенденций развития отечественного законодательства заложил идейные основы для совершенствования норм отдельных отраслей права, регулирующих экспертную деятельность, создал базу для дальнейших научных исследований теории и практики судебной экспертизы.

Принятие вышеуказанного закона, глубокое реформирование отраслевого законодательства дало возможность для более полной реализации одного из важнейших принципов судопроизводства –

¹ Зайцева Е.А. Указ. соч. – С. 20 – 21.

состязательности. Данный принцип, как представляется, распространился теперь и на судебную экспертизу. В настоящее время стала широко применяться практика производства экспертиз в негосударственных учреждениях независимыми экспертами. Такие экспертизы законодательно получили статус независимых экспертиз.

Так, в ст. 53 "Основ законодательства РФ об охране здоровья граждан" от 22.07.1993 г. (в редакции Федеральных законов от 02.03.98 г. № 30-ФЗ, от 20.12.99 г. № 214-ФЗ и от 02.12.2000 г. № 139-ФЗ) предусмотрена возможность проведения независимой медицинской экспертизы при несогласии граждан с заключением медицинской экспертизы.

Проведение независимой экспертизы предусмотрено и в ряде постановлений Правительства РФ: "О порядке признания граждан инвалидами" от 13 августа 1996 года № 965, "Об утверждении положения о лицензировании деятельности в сфере дорожного движения" от 20 ноября 1995 года № 1130, "Об утверждении положения о лицензировании деятельности, связанной с публичным показом кино- и видеofilmов" от 19 сентября 1995 года № 941 и многих других.

Постановлением Правительства РФ № 477 от 21 июня 2001 года утверждено Положение о проведении независимой идентификационной экспертизы товаров и технологий в целях экспертного контроля, которым определяется порядок и условия проведения данной независимой экспертизы.

Таким образом, в настоящее время в нашей стране сложились определенные условия для дальнейшего становления и развития состязательных начал применительно к институту судебной экспертизы.

Также мы акцентируем внимание на том, что термин "независимая экспертиза" неточно отражает суть этого явления, так как, используя в судопроизводстве понятие "независимая экспертиза", предполагается, что другие экспертизы будут являться "зависимыми", а это противоречит как уголовно-процессуальному законодательству, так и ст. 7 Федерального закона "О государственной судебно-экспертной деятельности в РФ", которая гласит: "при производстве судебной экспертизы эксперт независим, он не может находиться в какой-либо зависимости от органа или лица, назначивших судебную экспертизу, сторон и других лиц, заинтересованных в исходе дела. Эксперт дает заключение, основываясь на результатах проведенных исследований в соответствии со своими специальными знаниями."

Не допускается воздействие на эксперта со стороны судов, судей, органов дознания, лиц, производящих дознание, следователей и прокуроров, а также иных государственных органов, организаций, объединений и отдельных лиц в целях получения заключения в пользу кого-либо из участников процесса или в интересах других лиц".

Авторы согласны с мнением Е.Р. Россинской о том, что термин "альтернативная экспертиза" в данном случае будет более приемлемым, так как замена термина "независимая экспертиза" на "альтернативная" обоснована в литературном и логическом отношении; это исключило бы противопоставление негосударственной экспертизы (под которой чаще всего и подразумевают "независимую экспертизу") – государственной; а также это исключит логическое противоречие, возникающее из-за применения термина "независимая экспертиза" (все другие экспертизы "автоматически" становятся зависимыми). Так, Толковый словарь русского языка дает определение альтернативы как "необходимости выбора одного из двух (или нескольких) возможных решений"¹. Это наиболее точно отражает суть данной экспертизы – ведь сторона может выбрать и государственное, и негосударственное экспертное учреждение для производства экспертизы, и частного эксперта – как альтернативу назначенному органом, ведущим производство по делу.

Термин "альтернативная экспертиза" семантически "вписывается" в систему правоотношений, возникающих в состязательном процессе, построенном не только на противопоставлении функций обвинения и защиты, но и на наличии равных возможностей для сторон в реализации их законных интересов.

Анализируя изложенное, мы можем заключить, что сегодня в России сложились определенные условия для дальнейшего становления и развития состязательных начал применительно к институту судебной экспертизы.

Использованная литература:

1. Полянский Н.Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. – М., 1956.

¹ Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – 4-е изд., доп. – М., 1999. – С. 34.

2. Савицкий В.М. Язык процессуального закона. Вопросы терминологии. – М., 1987.
3. Бойков А.Д. Третья власть в России. – М., 1997.
4. Долгушин А.В. Развитие процессуальных условий реализации принципа состязательности: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1995.
5. Митрофанова Е.В. Действие принципа состязательности сторон в досудебных стадиях уголовного процесса: Дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2004.
6. Виницкий Л.В. Уравниль права сторон в уголовном процессе // Российская юстиция. – 1999. – № 6. – С. 44.
7. Лукичев Н.А. Сущность принципа состязательности и равноправия сторон // Следователь. – 2002. – № 3. – С. 24.
8. Концепция судебной реформы в Российской Федерации. – М., 1992.
9. Гуценко К.Ф., Головки Л.В., Филимонов В.А. Уголовный процесс западных государств: Учебное пособие. – М., 2002.
10. Зайцева Е.А. Реализация состязательных начал при применении специальных познаний в уголовном судопроизводстве: Монография. – Волгоград: ВА МВД России, 2006.
11. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – 4-е изд., доп. – М., 1999.

В.О. Кротінов
старший викладач кафедри
кримінального права та процесу
(Донецький національний університет)

О.М. Моїсєєв
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
(Донецький національний університет)

КОМУНІКАЦІЯ МІЖ ЕКСПЕРТОМ ТА ІНШИМИ УЧАСНИКАМИ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ: ІНФОРМАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Вивчалася практика комунікації, яка відбувається між учасниками судового процесу (кримінального, господарського, цивільного, адміністративного) та експертом під час дачи ним роз'яснень та доповнень у судовому засіданні.

Взаємодія судового експерта з іншими суб'єктами судочинства, в тому числі й у формі комунікації, розглядалася багатьма вченими (Аверьянова Т.В., Ароцкер Л.Ю., Белкін Р.С., Салтевський М.В., Сегай М.Я., Шепітько В.Ю., Щербаковський М.Г. та ін.). Однак, до сьогодні не розроблені практичні рекомендації суддям з оптимізації управління цією комунікацією за критеріями повноти отримання від експерта достовірної інформації.

Аналіз судової практики місцевих судів м. Донецька показує, що повідомлення, які надходять від експерта, можуть по-різному тлумачитися учасниками судового процесу, особливо якщо деякі із них вдаються до протидії судовому розгляду справи. Тому важливим завданням стає вироблення рекомендацій суддям з вірного розуміння запитань, які ставляться експерту в суді, коли він надає роз'яснень та доповнень до свого висновку (ст. 12 ЗУ "Про судову експертизу", ст. 198 ЦПК України, ст. 210 КПК України).

Вивчення особливостей комунікації судового експерта з іншими суб'єктами судочинства ми проводили на прикладах усних роз'яснень та доповнень експертами – автотехніками та транспортними трасологами – своїх висновків у судовому засіданні з цивільних справ. Дослідження відбувалось шляхом опитування суддів. Особлива увага нами приділялась випадкам, коли деякі учасники судового засідання виявляли "нещирість", намагаючись спростувати результати експертизи шляхом компрометації судового експерта під час дачі ним роз'яснень та доповнень, й тим самим перешкодити вірному вирішенню справи чи навмисно призвести до її затягування. За нашими спостереженнями, головною ознакою "нещирості" особи можна назвати неконкретність запитань, які нею надаються експерту. Наприклад, запитання з неконкретним змістом, яке адресується експерту – транспортному трасологу: "Чи всі дані схеми місця ДТП були врахованими при встановленні координат точки зіткнення?". Ми вважаємо, що в таких випадках судді слід вимагати від експерта не вдаватися до пояснень методики визначення координат точки зіткнення на підставі схеми місця події, а особі, яка надає такі запитання, пропонувати конкретизувати його зміст – вказати, які саме параметри схеми місця ДТП викликають сумнів.

З метою втягнути судового експерта в безплідну дискусію, "нещирою" особою часто задаються запитання про методичне забезпе-

чення проведеного експертного дослідження: "Які методи ви використовували при виконанні досліджень, яке устаткування та обладнання при цьому застосовувалось та за якими методиками; де вони опубліковані?". Такі запитання виходять за предмет експертного дослідження, тому їх треба уточнити, наприклад, методика для встановлення яких конкретно фактів та обставин цікавить сторону. Також слід мати на увазі, що розповідь експерта про застосовані ним методики не відповідає меті його виклику до суду – дачі роз'яснень чи доповнень щодо конкретних положень свого висновку.

Велику групу запитань судовому експерту в суді складають такі, де йдеться про процесуальні основи проведених ним досліджень. Використовуються такі форми запитань: "На підставі якого документу ви проводили дослідження?", чи "За якою інструкцією ви застосовували таку-то методику?", "Хто ще був присутній при проведенні дослідження, та за чийм дозволом?". Сприймаючи відповідь судового експерта слід мати на увазі, що він може одноособово досліджувати речові докази та матеріали справи, проводити огляд об'єктів, які представлені йому судом; за певних умов, він вправі змінювати чи втрачати речові докази. І в цьому сенсі він незахищений від звинувачень у фальсифікації об'єктів дослідження. Тому вірну позицію займають судді, які вимагають від експерта, в арзі надходження таких шапитань, переконливого висловлення про відсутність будь-яких навмисних перекручень чи фальшувань результатів експертних досліджень.

Часто зустрічаються під час судового засідання запитання, які неявно можна розуміти як твердження про недостовірність висновку експерта: "Поясніть, чи брали ви до уваги такі-то факти (показання, інші дані)?" У цьому випадку "нещира" особу не влаштовує твердження судового експерта про негідність цього факту (показання, іншої обставини). З цього приводу ми можемо рекомендувати суду переводити обговорення у конкретну площину, наприклад, зясовуючи, що всі матеріали справи, які були наданими на дослідження, були врахованими при формуванні висновку, в тому числі й вказаний факт (показання, інша обставина), але він виявився неінформативним.

У непоодиноких випадках "нещира" особа намагається вибити судового експерта з колії, вдаючись до тлумачення спеціальних тер-

мінів. Судовий експерт не завжди готовий надати точне та зрозуміле для неспеціалістів роз'яснення таких понять, як, наприклад, "траскторія", "центр ваги", "механізм слідоутворення" і таке інше. На нашу думку, суду не доцільно заохочувати дискусію в судовому засіданні щодо визначення окремих понять. Краще пропонувати учасниками судового засідання звернутися до спеціальної літератури.

До окремого типу можна віднести запитання з умовним змістом: "Що було би, якби ...". Мета такого запитання від "нещирої" особи – змусити судового експерта аналізувати вигадані варіанти розвитку події, щоб у подальшому змінити свої показання відповідно до найвигіднішого із них. У цьому разі суду варто скасувати таке запитання, пояснивши, що судовий експерт не вправі винаходити ситуації та аналізувати вигадані варіанти. У противному випадку, "нещира" особа отримує підказку, як винайти варіант розвитку події, найвигідніший для неї.

Таким чином, інформаційний аспект комунікації судового експерта з іншими суб'єктами судочинства набуває значення при прийнятті рішення судом у справі. Аналіз та узагальнення практики участі експерта в судовому засіданні переконливо показують, що управління комунікативними процесами під час судового засідання може підвищити інформативність результатів застосування спеціальних знань у судочинстві.

К.В. Бугаєв
кандидат юридических наук, старший
преподаватель кафедри криміналістики
(Омская академия МВД России)

ОЦЕНКА ЭКСПЕРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ЭЛЕМЕНТ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СОТРУДНИКОВ СЛЕДСТВЕННЫХ И ЭКСПЕРТНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ

Эффективное взаимодействие следователя с сотрудниками экспертных служб предполагает знание возможностей друг друга¹.

¹ См.: Безруких Е.С. Особенности взаимодействия следователя и оперативного работника на первоначальном этапе расследования преступлений в сфере незаконного оборота наркотиков: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Калининград, 2003. – С. 10.

Это обстоятельство особенно важно для следователя, который обязан оценить заключение эксперта как источник доказательств со многих позиций – с точки зрения компетенции эксперта, уровня примененных методов исследования, полноты, логической и научной обоснованности выводов и т.д.¹. Разумеется, нельзя сводить взаимодействие только лишь к обмену информацией о возможностях, т.к. такой обмен является лишь одним из элементов достаточно сложной системы взаимоотношений, включающей в себя и иные формы как консультационного, так и деятельностного характера – оказание научно-технической помощи со стороны сотрудников экспертных служб, производство исследований и экспертиз, совместная работа по выдвижению версий и пр.².

На сегодняшний день прослеживается ряд тенденций, связанных с проблемами взаимодействия следственных и экспертных подразделений. Прежде всего, следует сказать о том, что взаимодействие вообще предполагает изменение элементов под влиянием друг друга³, причем отмечается, что тип взаимодействия систем "... не может быть сведен к простой координации деятельности, а адекватно может быть обозначен лишь понятием "системный симбиоз" по типу известного биологического взаимодействия двух живых организмов. Каждый участник такого взаимодействия выполняет функцию жизнеобеспечения другого участника"⁴. Это вполне справедливое утверждение приводит нас и к иным умозаключениям – раз две системы (следственная и экспертная) настолько тесно взаимосвязаны, что фактически во многом обеспечивают жизнеспособность друг друга, то возникает вопрос – насколько они (системы в целом, а не отдельные сотруд-

¹ См.: Белкин А.Р. Теория доказывания: Научно-методическое пособие. – Норма. – М., 1999. – С. 233.

² См.: Смирнова С.А. Организационно-тактические проблемы развития судебно-экспертной деятельности: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб, 2002. – С. 28; Хомколов В.П. Организационно-правовые аспекты расследования и предупреждения преступлений в сфере компьютерной информации: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Иркутск, 2004.

³ См.: Чельщикова О.В. Гносеологические основы отечественной криминалистики (теоретико-прикладное исследование): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб, 2003. – С. 29.

⁴ См.: Смирнова С.А. Указ. соч. – С. 27 – 28.

ники!) заинтересованы в уменьшении количества расследуемых уголовных дел и выполняемых экспертиз? Не начинает ли этот механизм работать во многом на себя, обслуживая свои интересы? При этом излишнее администрирование в погоне за цифрами конечно-же снижает общую реальную эффективность.

Существенно осложняет проблему и то обстоятельство, что экспертные подразделения являются частью структуры правоохранительных органов. Психологически эксперт, осознавая себя частью этой системы, во многом настроен на "борьбу с преступностью", что чревато обвинительной тенденцией (пускай даже не осознаваемой) его заключений. Кроме того, принципиально не исключено давление на эксперта со стороны руководителей органа внутренних дел, куда структурно входят экспертные подразделения с целью влияния на их выводы по результатам проведения экспертизы – мы должны предполагать такую возможность хотя-бы теоретически – и, следует признать, что рычаги для такого давления у руководителя всегда найдутся.

Решением проблемы было бы выведение экспертных служб из правоохранительных органов и создание самостоятельной структуры по типу федеральных агентств, оставив в правоохранительных органах лишь специалистов-криминалистов для участия в осмотрах мест происшествий, тем более, что организационное обособление последних от экспертов достаточно актуально¹. Для правоохранительной системы весьма важен вопрос о сроках производства экспертиз и исследований – представляется, что создание в отдельной экспертной структуре дежурных служб не будет являться большой проблемой. Однако, на сегодняшний день следователь должен учитывать возможную конформность заключений эксперта, и при необходимости уточнять его выводы.

Существенным для экспертного заключения является его полнота. В научной литературе встречается мнение о полезности "сокращенного экспертного заключения", содержащего лишь ответы на поставленные перед экспертом вопросы, поскольку следователь, не являясь специалистом, все равно не может полноценно

¹ См.: Вольнский В.А., Криминалистическая техника: наука–техника–общество-человек. – М.: Юнити, Закон и право, 2000. – С. 266 – 267.

оценить исследовательскую часть заключения, а если возникнет необходимость в такой оценке, то представляется полный текст заключения, составленный по записям в лабораторном журнале¹. Как показывает анализ практики, встречаются случаи, когда эксперты действительно выполняют исследовательскую часть своего заключения весьма сокращенно, формально. С подобными рассуждениями и практикой сложно согласиться по многим основаниям. Прежде всего, заключение эксперта должно быть убедительным (в том числе не только для следователя), а в случае отсутствия исследовательской части, даже если будет иметься ссылка на стандартную экспертную методику, заключение будет сложно проверить с точки зрения правильности примененных методов и средств, поскольку лабораторные журналы ведутся не всегда, но если они и ведутся, то почему не описывать процесс исследования не в журнале, а в самом заключении? Кроме того, существует опасность, что при отсутствии у эксперта практики описания процесса исследования пострадает экспертная культура, снизится экспертная дисциплина. Мы считаем, что описание экспертом существенных моментов проведенного исследования необходимо и следователь обязан контролировать данное обстоятельство при оценке экспертного заключения.

Еще одним важным моментом, на который хотелось бы обратить внимание в аспекте взаимодействия следователя и эксперта является такая характеристика реального человека-эксперта, как "профессиональная гордость" – "эксперт нередко склонен в душе поглядывать свысока на тех, кто задает ему вопросы, не являясь специалистом в его области" – отмечает А.Р. Белкин². Отсюда возможны и такие последствия, как "умолчание" (эксперт забывает, что его партнеры по диалогу не специалисты и "по умолчанию" опускает многие важные детали), "недопонимание" (так сказать разговор "на разных языках" – ведь не редко эксперты не имеют юридического образования и возможен разный подход в понимании одного и того-же явления у следователя и эксперта), "когнитивная защита" (эксперт может быть и не заинтересован в

¹ См.: Белкин А.Р. Указ. соч. – С. 236.

² См. там же. – С. 263.

полном раскрытии своих знаний; такая ситуация возможна по разным причинам – например, из опасения ошибиться, из-за неуверенности и пр.) и т.д.¹. Следовательно необходимо учитывать эти моменты при оценке заключения эксперта и в общении с ним.

Разумеется, указанные особенности не являются чем-то исключительным для экспертов – профессиональная гордость вполне естественна, это проявление свойств человеческой психики. При этом абсолютное большинство сотрудников экспертных служб, как простые эксперты, так и руководители – добросовестные, высокопрофессиональные работники. Обозначенные проблемы, во многом, выходят за рамки круга решаемых ими задач. Однако, указание на имеющиеся особенности экспертной деятельности и специфику личности человека-эксперта на данном этапе развития правоохранительных органов необходимо для правильной оценки текущей ситуации.

Использованная литература:

1. Безруких Е.С. Особенности взаимодействия следователя и оперативного работника на первоначальном этапе расследования преступлений в сфере незаконного оборота наркотиков: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Калининград, 2003.
2. Белкин А.Р. Теория доказывания: научно-методическое пособие. – Норма. – М., 1999.
3. Смирнова С.А. Организационно-тактические проблемы развития судебно-экспертной деятельности. – Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб, 2002.
4. Хомколов В.П. Организационно-правовые аспекты расследования и предупреждения преступлений в сфере компьютерной информации. – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Иркутск, 2004.
5. Чельшева О.В. Гносеологические основы отечественной криминалистики (теоретико-прикладное исследование): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб, 2003.
6. Волынский В.А., Криминалистическая техника: наука-техника-общество-человек. – М.: Юнити, Закон и право, 2000.

¹ См.: Белкин А.Р. Указ. соч. – С. 263 – 264.

Л.Г. Бордюгов
кандидат юридичних наук,
заступник директора з наукової роботи
(Донецький НДІ судових експертиз)

СУДОВО-ЕКОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Підвищення ефективності боротьби зі злочинністю передбачає максимальне використання сучасних досягнень різних галузей науки. Однією з форм використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушенням вимог екологічного законодавства є судово-екологічна експертиза, яка отримує все більше поширення у слідчій і судовій практиці.

Судово-екологічна експертиза – це процесуальна дія, сутність якої складається у спеціальному дослідженні, яке спрямоване на встановлення пов'язаних з порушеннями вимог екологічного законодавства обставин і фактів про екологічну подію, що привела до аварії, загибелі людей, заподіяння шкоди їхньому здоров'ю, великих матеріальних збитків, а також до інших тяжких наслідків, і яке проведене в передбаченому процесуальним законом порядку обізнаними в галузі екології та деяких прикладних науках особами за дорученням органа, що проводить розслідування, чи суду з метою встановлення фактичних даних, які у формі висновку судового експерта можуть стати доказом для встановлення істини у кримінальній справі.

Встановлення істини в кримінальному судочинстві здійснюється за допомогою доказування, яке полягає в збиранні (виявленні, закріпленні), перевірці й оцінці доказів у кримінальній справі.

Відповідно до вимог ст. 65 КПК України докази – це будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність чи відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, що зробила це діяння, і інші обставини, що мають значення для правильного рішення по справі. Ці дані встановлюються: показаннями свідка, показаннями потерпілого, показаннями підозрюваного, показан-

нями обвинувачуваного, висновком експерта, речовими доказами, протоколами слідчих та судових дій і іншими документами¹.

Аналізуючи ст. 65 КПК України можна виділити три ознаки, що характеризують правову природу доказів. Докази мають, по-перше, зміст, тобто інформацію про фактичні дані, інші обставини, що мають значення для правильного рішення у справі. По-друге, процесуальну форму, іменовану в законі засобами доказування, і, по-третє, визначений процесуальним законом порядок одержання і дослідження доказової інформації і самих засобів доказування. Усунення будь-якої ознаки доказу ліквідує весь доказ у цілому.

З урахуванням зазначеної статті, варто констатувати, що висновок експерта закон відносить до числа самостійних джерел доказів.

У відповідності зі ст. 1 Закону України "Про судову експертизу": Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства².

При проведенні судово-екологічної експертизи експертом на науковій основі досліджуються надані слідчим чи судом об'єкти з метою отримання даних про факти, які мають значення для прийняття об'єктивного рішення у кримінальній справі.

Доказом у кримінальному процесі є не сама експертиза як спосіб дослідження, а висновок експерта, сформульований на основі проведеної експертизи. Висновок експерта має визначену структуру. У ньому відбиваються: виявлені в ході дослідження факти спеціальної природи (у залежності від сфери застосовуваних знань); застосована експертом методика (при цьому обґрунтовується її вибір); наукове обґрунтування (наукові положення, що пояснюють сутність встановлених експертом фактів); висновки.

Судово-екологічна експертиза призначається судом, прокурором, слідчим чи особою, що проводить дізнання, у тих випадках,

¹ Уголовно-процесуальний кодекс України (с изменениями и дополнениями по состоянию на 1 апреля 2003 года). – Х.: Одиссей, 2003. – 288 с.

² Закон України "Про судову експертизу" від 25 лютого 1994 року № 4038-ХІІ, // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1994. – № 28. – Ст. 232 / Вводиться в дію Постановою ВР № 4038а ХІІ (4038а-12) від 25.02.1994 // ВВР. – 1994. – № 28. – Ст. 233 / Із змінами, внесеними згідно із Законами: № 662-IV (662-15) від 03.04.2003 / ВВР. – 2003. – № 27. – Ст. 209 – набуває чинності 01.08.2003 року; № 1992-IV (1992-15) від 09.09.2004.

коли при проведенні дізнання, досудового слідства і при судовому розгляді необхідні спеціальні знання в галузі екології.

Висновки судового експерта-еколога, як обізнаної особи, зроблені на основі спеціальних знань про наявність фактів, що мають доказове значення, і які раніше були невідомі слідчому чи суду, роблять висновок експерта самостійним доказом.

Висновок судово-екологічної експертизи не встановлює винності тієї чи іншої особи в здійсненні злочину, а виявляє лише окремі факти, обставини, що мають доказове значення в сукупності з іншими зібраними в справі доказами.

Будучи засобом доказування, висновок судового експерта-еколога дає можливість слідчому, суду встановити факти, докази, невідомі їм до проведення експертного дослідження.

Не будучи очевидцем злочину, судовий експерт-еколог на основі наукових досліджень, використовуючи спеціальні методики, можливості технічних і природничих наук, встановлює окремі факти, які не піддаються спостереженню і які мають пряме відношення до розкриття злочину, пов'язаного з порушенням екологічного законодавства, і визначенню особи, що його скоїла.

Висновок судового експерта-еколога в сукупності з іншими доказами може відповісти на багато питань слідства у встановленні факту злочину, особи, що скоїла злочин, та інше.

Хоч Законом і не встановлена перевага висновку судового експерта перед іншими доказами, він допомагає суду і слідству в оцінці більшості доказів, фактів, даних, що встановлюються показаннями свідків, потерпілого, підозрюваного, обвинувачуваного, речовими доказами й іншими документами. (Наприклад, за фактом екологічної події судово-екологічна експертиза може оцінити дані про причини й умови, які привели до цієї події).

Висновок судового експерта має свої особливості, що відрізняють його від інших джерел доказів.

Судова експертиза має свої принципи, структуру і зміст. Судова експертиза має процесуальне закріплення: усі дії експерта повинні бути процесуально оформлені. Судовий експерт – самостійна процесуальна фігура. Експертні дії – самостійний процесуальний акт. При проведенні експертизи судовий експерт повинний використовувати тільки свої спеціальні знання. Вимога, що відноситься до до-

тримання меж професійних знань експерта, відноситься не тільки до заборони його вторгнення в межі права, але також і інших, неюридичних галузей знань, що не відносяться до компетенції експерта.

Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному судочинстві може розглядатися таким тільки в тому випадку, коли він отриманий з дотриманням вимог кримінально-процесуального закону. За дотримання законності при проведенні судової експертизи відповідальний як судовий експерт, що проводить дослідження, так і слідчий чи суд, що призначив її.

Факти, що встановлюються судово-екологічною експертизою, можуть використовуватися для створення уявної моделі злочинця, висування версій про спосіб здійснення злочину, сприяти цілеспрямованому проведенню слідчих дій, у цілому істотно сприяти успішному проведенню розслідування¹.

Судова експертиза є спосіб дослідження фактичної інформації, доказів з метою одержання нових доказів. Під дослідженням доказів розуміється з'ясування змісту доказу як факту, а також як засобу доказування. Судова експертиза звичайно полягає в дослідженні спеціальних об'єктів з використанням інших матеріалів справи, що мають характер доказів. Для судової експертизи характерно, що в результаті дослідження одних доказів формуються інші докази².

Підсумком судово-екологічної експертизи є висновок експерта, який закон відносить до числа самостійних джерел доказів.

Судово-екологічну експертизу відрізняють наступні ознаки:

- підготовка матеріалів на експертизу, призначення і проведення її з дотриманням спеціального правового регламенту, що визначає порядок з відповідною процедурою права й обов'язки експерта, суб'єкта, що призначив експертизу, учасників кримінального процесу;
- проведення дослідження, заснованого на використанні спеціальних знань в галузі екології;
- надання висновку, що має статус джерела доказів.

¹ Надгорный Г.М. Использование результатов судебных экспертиз для выдвижения версий о личности преступника при расследования убийства // Криминалистика и судебная экспертиза: Междувед. науч.-метод. сб. – К., 2001. – Вып. 50. – С. 290.

² Галкин В.М. Юридическая природа экспертизы // Труды ВНИИСЭ. – М.: ВНИИСЭ, 1971. – Вып. 3. – С. 49.

Резюмуючи усе вищезазначене, можна констатувати, що висновок судового експерта-еколога будучи самостійним джерелом доказів у кримінальному судочинстві, має свої специфічні риси, які полягають у наступному:

- висновок судового експерта-еколога дозволяє встановлювати фактичні дані, що мають доказове значення, раніше невідомі слідчому і суду, відновлює події, що відносяться до минулого;

- висновок судового експерта-еколога дає можливість встановлювати фактичні дані, що були невідомі суду, слідчому і експерту до проведення експертизи, тобто встановлює нові факти.

- висновок судового експерта-еколога будується на об'єктивних даних за допомогою наукових методик з використанням можливостей технічних і природничих наук;

- висновок судового експерта-еколога може бути використаний для перевірки й оцінки більшості доказів, фактичних даних, що встановлюються показаннями свідків, потерпілого, підозрюваного, обвинувачуваного, речових доказів і інших документів.

- висновок судового експерта-еколога дозволяє встановлювати фактичні дані, що відносяться до всіх сторін складу злочину;

- без проведення судово-екологічної експертизи у ряді випадків неможливо встановити фактичні дані, на підставі яких проводиться кримінально-правова кваліфікація події злочину.

Використання судово-екологічною експертизою сучасних досягнень природознавчих і технічних наук розширює її можливості і сприяє підвищенню ролі експертного дослідження як засобу доказування в кримінальному процесі.

Висновок судово-екологічної експертизи є найважливішим засобом доказування при розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушеннями вимог екологічного законодавства. Він містить доказову інформацію, яку одержують шляхом проведення на основі наукових досягнень досліджень на місці події, а також фактичних обставин, зафіксованих у кримінальній справі. Аналізуючи надані докази, судовий експерт-еколог, відповідно до поставлених перед ним питань, встановлює інші докази у справі, використовуючи при цьому спеціальні знання.

Таким чином, доказова інформація, встановлювана судово-екологічною експертизою, є результатом узагальнюючого пізнаваль-

ного процесу і носить характер висновку. У випадках, коли судово-екологічну експертизу не можна замінити проведенням інших слідчих дій, вона є основним джерелом фактів, що мають кримінально-правове значення¹.

Використана література:

1. Уголовно-процессуальный кодекс Украины (с изменениями и дополнениями по состоянию на 1 апреля 2003 года). – Х.: Одиссей, 2003. – 288 с.
2. Закон України "Про судову експертизу" від 25 лютого 1994 року № 4038-XII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1994. – № 28. – Ст. 232 / Вводиться в дію Постановою ВР № 4038а XII (4038а-12) від 25.02.1994 // ВВР. – 1994. – № 28. – Ст. 233 / Із змінами, внесеними згідно із Законами: № 662-IV (662-15) від 03.04.2003 // ВВР. – 2003. – № 27. – Ст. 209 – набуває чинності 01.08.2003 року; № 1992-IV (1992-15) від 09.09.2004.
3. Надгорный Г.М. Использование результатов судебных экспертиз для выдвижения версий о личности преступника при расследования убийства // Криминалистика и судебная экспертиза: Междувед. науч.-метод. сб. – К., 2001. – Вып. 50. – С. 290.
4. Галкин В.М. Юридическая природа экспертизы // Труды ВНИИСЭ. – М.: ВНИИСЭ, 1971. – Вып. 3. – С. 49.
5. Степутенкова В.К. Значение судебной экспертизы для уголовно-правовой оценки исследуемого события // Правовые и методологические проблемы судебной экспертизы: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИСЭ, 1974. – Вып. 10. – С. 84.

К.К. Аманкулов

директор Центра судебной экспертизы
Министерства юстиции Республики Казахстан

ПРОБЛЕМЫ ИДЕНТИФИКАЦИИ ВНЕШНЕГО ОБЛИКА ЛИЦ КАЗАХСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОСТИ

За период своего существования криминалистическое учение о внешнем облике человека достигло значительных результатов.

¹ Степутенкова В.К. Значение судебной экспертизы для уголовно-правовой оценки исследуемого события // Правовые и методологические проблемы судебной экспертизы: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИСЭ, 1974. – Вып. 10. – С. 84.

В частности, на современном этапе развития: усовершенствована система описания признаков внешности европеоидов и разработана система описания признаков внешности лиц монголоидной расы, используемые при производстве портретных экспертиз; достаточно глубоко изучены некоторые факторы, влияющие как на достоверность отображения признаков внешности на фотоснимках, так и безвозвратно изменяющие внешний облик человека; разработана методика проведения криминалистических портретных экспертиз с применением математических методов сравнения и оценки признаков внешности.

В России в последние годы уделялось достаточно большое внимание методике и тактике изготовления композиционных портретов по показаниям очевидцев с помощью различных компьютерных программ, криминалистическому исследованию внешнего облика человека по видеоизображениям, использованию функциональных (динамических) признаков в идентификации человека, а также решению некоторых диагностических задач портретной экспертизы, таких, например, как определению по цветным фотоснимкам лиц, злоупотребляющих наркотиками.

Однако, теоретический и методический потенциал габитоскопии и портретной экспертизы еще далек от совершенства.

С одной стороны, это объясняется чрезвычайной сложностью данного рода исследования, которая заключается в тщательном изучении большого количества элементов и признаков внешности, необходимости оценки множества факторов, влияющих на достоверное отображение признаков на каком-либо материальном объекте или изменяющих внешний облик человека безвозвратно; наличии такого феномена человеческого общества как существование близнецов и многом другом.

С другой стороны, проблемы портретной идентификации связаны со сложностью и трудоемкостью самих экспериментальных исследований признаков внешности человека. Поэтому, до настоящего времени разработано только две системы описания признаков внешности, используемые при производстве криминалистических портретных экспертиз: одна – в целом для всех европеоидов, другая – для лиц монголоидной расы. Лица же казахской национальности, относящиеся к представителям смешанной (евро-

пеоидной и монголоидной) группы, никогда не были предметом изучения габитоскопии.

Отсюда, отсутствие каких-либо специальных устройств или компьютерных программ для изготовления (по показаниям очевидцев) композиционных портретов лиц казахской национальности.

Кроме того, для объективного исследования внешности человека необходимо иметь комплексы признаков внешности, с учетом частоты встречаемости и идентификационной значимости, отдельно для мужчин и женщин, для лиц разных морфологических периодов жизни человека (например: 1) подросткового, 2) юного и молодого, 3) зрелого, 4) пожилого и старческого возраста), а также для представителей не только больших, но и малых рас человечества.

На настоящий момент недостаточно разработаны в габитоскопии и некоторые теоретические вопросы исследуемой отрасли знания, например, не дано четкого определения и разграничения таких понятий как предмет, объекты и задачи криминалистического учения о внешнем облике человека (габитоскопии) и криминалистической портретной экспертизы; имеются многочисленные (порой противоречивые) точки зрения на понятия свойства и признака внешности; в существующих классификациях элементов и признаков внешности не указаны принципы (основания) их систематизации.

Последние успехи в области медицины ставят перед габитоскопией новые задачи. В частности, при проведении криминалистической портретной экспертизы необходимо учитывать современные достижения методов челюстно-лицевой хирургии, с помощью которых возможно изменить лицо человека до неузнаваемости.

Постоянное усовершенствование науки и техники способствует периодическому появлению новых объектов портретной идентификации: в 80-х годах – голографических снимков, в 90-х – видеоизображений. В настоящее время остро стоит проблема разработки методики проведения портретной экспертизы по цифровым фотографиям, полученным с помощью компьютерной техники.

Развитие науки судебной экспертизы на современном этапе требует переосмысления процесса проведения идентификационных исследований различных криминалистических объектов, в том числе и внешности человека, и перехода (возможно, всех) ме-

тодик идентификационных экспертиз со стадийного (как было ранее) на уровневый (соответствующий мыслительной деятельности человека) принцип решения экспертных задач.

Как видно, существует целый ряд проблем теории и практики криминалистического учения о внешнем облике человека и портретной экспертизы. Автору на первоначальном этапе работы по затронутой проблеме представляется возможным решение нескольких из них, а именно:

- усовершенствования некоторых теоретических вопросов рассматриваемой отрасли знания;

- установления в процессе проведения специальных экспериментов критериев определения, частоты встречаемости и идентификационной значимости признаков внешности лиц казахской национальности;

- выявления особенностей проведения портретных экспертиз представителей смешанной (европеоидной и монголоидной) расы;

- изложения методики проведения криминалистической портретной экспертизы с учетом уровневого принципа решения экспертных задач;

- разработки вероятностно-статистического метода оценки признаков внешности казахов.

В обобщенном виде целью намеченной работы является объективизация криминалистического исследования и выводов эксперта при проведении портретных экспертиз представителей казахской национальности. В частности же – это разработка теоретических основ, признаков внешности и методики проведения криминалистической портретной экспертизы казахов, с учетом уровневого принципа решения идентификационных задач.

Как известно, казахи относятся к южносибирской смешанной группе европеоидов и монголоидов. Наряду с ними, в эту группу входят киргизы, каракалпаки, ногайцы, частично башкиры, южные алтайцы, качинцы.

Представители этой группы характеризуются признаками внешности европеоидной и монголоидной рас, а также "промежуточными" признаками, находящимися "между" критериями определения признаков внешности европеоидов и монголоидов.

Тем не менее лица указанной группы (основу которой составляют казахи) до настоящего времени не исследовались как объект криминалистической портретной идентификации: не разработаны признаки внешности представителей смешанной (европеоидной и монголоидной) группы, не определена их мода, частота встречаемости, идентификационная значимость; не исследованы многочисленные факторы, изменяющие признаки внешности или влияющие на их отображение в идеальных и материальных объектах, не выявлены особенности методики проведения криминалистических портретных экспертиз лиц "смешанной расы".

Кроме того, восприятие людьми друг друга, относящимися к одной расе, резко отличается от восприятия человека человеком, принадлежащим разным антропологическим группам. Так, человек одной расы в людях другой видит только свойственные им всем общие признаки и не может выделить особенности. Для евразийцев, например, монголоиды представляются "все на одно лицо" и наоборот.

В настоящее время при производстве криминалистических портретных экспертиз в Республике Казахстан признаки внешности европеоидов и методика их исследования механически перекладывается на исследование внешности лиц казахской национальности и других представителей смешанной (европеоидной и монголоидной) группы. Считаю, что это является неправильным, влияет на объективность оценки исследуемых признаков и может привести к экспертной ошибке.

Поэтому, предполагается проведение многочисленных экспериментальных исследований по установлению критериев определения признаков внешности лиц казахской национальности, а также подсчета их частоты встречаемости и идентификационной значимости. Эксперименты планируется провести на базах кафедры исследования документов Волгоградской академии МВД России и Центра судебной экспертизы Министерства юстиции Республики Казахстан. При проведении их автор предполагает получить консультации у ведущих специалистов Института этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая Академии наук Российской Федерации и ведущих специалистов в области антропологии, этнографии и расоведения Республики Казахстан.

Надеюсь, что исследования, направленные на решение вышеуказанных проблем, окажутся ценными как для портретной экспертизы лиц казахской национальности, так и для науки габитоскопии в целом.

В.Г. Булгаков

кандидат технических наук, доцент,
доцент кафедры криминалистической техники
(Волгоградская академия МВД России)

ИСТОРИЯ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ДИНАМИЧЕСКИХ ПРИЗНАКОВ ЧЕЛОВЕКА

Стремление к познанию движений человека и животных известно со времен древности. Наука, изучающая движения животных и человека, имеет большую историю. Она зародилась за тысячелетия до того, как исследованием двигательных особенностей человека заинтересовалась криминалистика.

Движение и его изучение давно занимало умы художников, писателей, врачей, ученых (философов, психологов, естествоиспытателей и др.).

На развитие науки о движениях человека на разных исторических этапах ее формирования оказали значительное влияние достижения естественных и технических наук. Так, в средневековье значительный скачок вперед был обеспечен развитием анатомии и механики. Дальнейшие достижения в XIX веке и XX веке могли быть достигнуты только благодаря экспериментальным исследованиям с применением точных способов регистрации движений, которые предоставила развивающаяся в то время научная фотография. В последующие годы большое влияние на становление и развитие науки о движениях человека оказали динамическая анатомия, физика и физиология.

Большой путь эволюции прошли методы исследования движений от самых простейших методов познания¹ – "наблюдения за позой человека, походкой, движениями тела и конечностей ... для

¹ Иваницкий М.Ф. Движения человеческого тела (Анатомические очерки). – М.: Изд-во "Физкультура и спорт", 1938. – С. 178.

того, чтобы сделать какие-либо выводы о его состоянии"¹, до точнейших инструментальных методов исследования динамических характеристик человека с использованием современных оптоэлектронных и компьютерных средств².

Сегодня в современной науке систематические исследования двигательной активности человека как объекта познания продолжают по многим направлениям, к которым относятся: анатомическое, антропологическое, эволюционное, генетическое, физиологическое, клиническое, психологическое, биомеханическое и многие другие.

История использования знаний о движениях человека в криминалистике берет свое начало у истоков формирования криминалистических знаний.

Р.С. Белкин, рассматривая хронологию формирования и развития отечественной и зарубежной криминалистики³, в криминалистической энциклопедии выделил в качестве одного из первых значимых этапов консолидации криминалистических знаний: выход в свет в 1775 – 1778 гг. трактата по физиогномике "Физиогномические фрагменты" швейцарского священника, поэта и писателя Иоганна Каспара Лафатера. В этом труде автором проводится аналогия между речью, походкой и почерком человека. В книге подчеркивается основная для физиогномики мысль о связи внутренней природы человека с мышцами, в особенности лицевыми, в которых она находит свое выражение. Хотя этот труд И. Лафатера вряд ли можно считать научным, однако он активизировал интерес к дальнейшим исследованиям в этой области. И даже сегодня, когда считается общепринятым тезис о том, что положения физиогномики лишены научной основы, продолжают исследования по поиску корреляционных связей между отдельными морфологическими признаками внешности и психическими особенностями человека⁴.

¹ Куприянов В.В., Стовичек Г.В. Лицо человека: анатомия, мимика. – М.: Медицина, 1988. – С. 149.

² Сучилин Н.Г., Савельев В.С., Попов Г.И. Оптико-электронные методы измерения движений человека. – М.: Физкультура, образование, наука, 2000. – 276 с.

³ Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. – М.: Мегатрон XXI, 2000. – 2-е изд. доп. – С. 323.

⁴ Зинин А.М. О системе признаков человека при криминалистическом установлении личности // Вопросы криминалистики и экспертно-криминалистические проблемы: Сборник научных трудов. – М.: ЭКЦ МВД России, 1997. – С. 32.

Значительное влияние, как на развитие всей криминалистики, так и на разработку способов фиксации признаков внешности человека, было оказано работами выдающегося французского криминалиста Альфонса Бертильона¹. Именно антропометрическая система идентификации личности, разработанная в 80 – 90-х годах XIX века А. Бертильоном, а также метод "словесного портрета" позволили создать основу для полноценного описания элементов и признаков внешности человека, в том числе и тех, которые проявляются в динамике, т.е. динамических признаков внешности.

Система описания признаков внешности А. Бертильона, получившая название "словесного портрета", была усовершенствована его учениками и последователями: итальянским криминалистом С. Оттоленги и швейцарским ученым профессором юридического факультета Лозаннского университета Р.-А. Рейсом.

Родоначальником изучения динамических признаков человека в криминалистике принято считать итальянского криминалиста С. Оттоленги, который еще в конце XIX века расширил предложенный А. Бертильоном словесный портрет, индифицировав регистрацию "произвольных и непроизвольных видов движений", а также "психических примет" преступников².

Сведения об исследовании динамических проявлений человека, например, походки по дорожке следов обуви встречаются уже в начале XX века в трудах основоположников криминалистической науки Г. Гросса³, С.Н. Трегубова⁴, А. Вейнгарда⁵ и других. В своем труде "Руководство к расследованию преступлений" Г. Гросс также подчеркивает большое значение использования походки в целях опознания⁶.

¹ Крылов И.Ф. Очерки истории криминалистической экспертизы. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1975. – С. 95.

² Крылов И.Ф. В мире криминалистики. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1980. – С. 103.

³ Гросс Г. Руководство к расследованию преступлений. – М.: Изд-во НКВД РСФСР, 1930. – С. 70 – 76.

⁴ Трегубов С.Н. Основы уголовной техники: Практическое руководство для судебных следователей. – Петроград, Издание юридического книжного склада "Право", 1915. – С. 90 – 93.

⁵ Вейнгард А. Уголовная тактика. Руководство к расследованию преступлений: пер. с нем. / Под ред. и с примеч. В.И. Лебедева. – С.-Петербург: Издание "Вестника полиции", 1912. – С. 85 – 89.

⁶ Гросс Г. Руководство к расследованию преступлений. – М.: Изд-во НКВД РСФСР, 1930. – С. 60.

Сведения о возможностях применения методов регистрации движений человека, применительно к изучению движений пишущей руки, можно встретить и у выдающегося российского криминалиста Е.Ф. Буринского. В своей работе по судебной экспертизе документов Е.Ф. Буринский предлагал использовать метод хронофотографии, по аналогии с исследованием движений бегущего человека¹. К сожалению указанные методы регистрации движений не нашли должного применения ни в криминалистическом исследовании почерка, ни в криминалистическом исследовании походки, жестикуляции и др. двигательных особенностей человека.

К заслугам Е.Ф. Буринского следует отнести то, что он положил начало процессу качественно нового использования специальных технических знаний не только в области фотографии, исследования документов, но и обосновал необходимость научно-исследовательского подхода для поиска новых путей решения задач уголовного судопроизводства². Это привело к более широкому использованию в решении задач раскрытия и расследования преступлений многих новых достижений естественных и технических наук³.

Одно из первых описаний признаков внешности человека, которое можно было использовать для решения задач криминалистики, встречается в выпущенной в свет в 1925 г. книге "Учение о приметах для опознавания" Ганса Шнейкерт – начальника берлинского бюро идентификации, а впоследствии – преподавателя криминалистики Берлинского университета. Книга посвящена подробному описанию различных признаков внешности человека и в том числе таких, как "осанка тела, жесты, взгляд, мимика рта, болезненные движения" и др. При этом Г. Шнейкерт к признакам внешности относил также голос, речь и запах⁴.

¹ Буринский Е.Ф. Судебная экспертиза документов, производство ее и пользование ею. – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 307 – 310.

² Волюнский В.А. Е.Ф. Буринский и проблемы технико-криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступлений // Е.Ф. Буринский и современная криминалистика: Сборник материалов конференции, посвященной 150-летию со дня рождения Е.Ф. Буринского. – Ижевск: УдГУ, 2000. – С. 39 – 46.

³ Белкин Р.С. История отечественной криминалистики. – М.: Изд-во НОРМА, 1999. – С. 14 – 15.

⁴ Шнейкерт Г. Учение о приметах для опознавания. Руководство для работников уголовного розыска. – М.: Гос. тех. изд-во, 1925. – С. 95.

Впервые дифференциацию признаков внешности, в зависимости от их появления в состоянии покоя или движения, на статические и динамические, предложил Н.В. Терзиев¹ в учебник криминалистики 1950 г. В дальнейшем, как указывают Т.Г. Шаов и Т.И. Исмадова, во многих разделах учебников и в специальных пособиях, посвященных отождествлению личности по внешнему облику, анатомические признаки ассоциируют со статическими, функциональные – с динамическими².

В трудах отечественных ученых-криминалистов, развивавших направление криминалистического учения о внешнем облике человека, также уделялось внимание динамическим признакам человека, хотя и рассматривались они в рамках функциональных особенностей³.

На современном этапе развития отождествления личности по признакам внешности наиболее активно разрабатывались вопросы идентификации личности по анатомо-морфологическим признакам внешности с использованием различных методов объективизации их исследования и поэтому по изучению динамических особенностей человека можно встретить лишь отдельные публикации.

Углубление криминалистических знаний в области исследования динамических проявлений человека связаны работами по криминалистике и судебной экспертизе таких ученых, как З.И. Кацитадзе, Г.А. Самойлова и В.Н. Чулахова.

З.И. Кацитадзе разрабатывал вопрос о возможности судебно-медицинского отождествления личности по следам ходьбы. Им была использована оригинальная методика экспериментального исследования походки, обеспечивающая условия автоматического выполне-

¹ Криминалистика: Учебник / Под ред. А.И. Винберга, С.П. Митричева. – М., 1950. – С. 128.

² Шаова Т.Г., Исмадова Т.И. Классификация элементов и признаков внешности человека // Вестник криминалистики. – Вып. 1 (5). – М.: Спарк, 2003. – С. 64 – 71.

³ Цветков П.П. Исследование личности обвиняемого. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. – 149 с.; Снетков В.А. Габитоскопия. – Волгоград: ВСИШ МВД СССР, 1979. – 324 с.; Зинин А.М. Габитоскопия и портретная экспертиза: Курс лекций. – М.: Московская академия МВД России, 2002. – 157 с.

ния навыка ходьбы. На основе анализа экспериментальных данных он пришел к выводу, что научное отождествление личности по следам ходьбы должно "базироваться: а) на установлении и сопоставлении устойчивых индивидуально выраженных закономерных соотношений между отдельными элементами дорожек следов ходьбы, б) на установлении того, что эти закономерности характеризуют анатомо-физиологические особенности отождествляемого лица"¹.

Г.А. Самойлов впервые в криминалистике предложил рассматривать разнообразные навыки, проявляющиеся в виде материально-фиксированных отображений человека, в рамках отдельного криминалистического учения о навыках. В своей работе "Основы криминалистического учения о навыках" Г.А. Самойлов исследовал психофизиологическую природу навыков, а также выявил единый комплекс общих информационных свойств, присущий большинству навыков: динамичность, автоматизированность, индивидуальность, относительная устойчивость, вариантность и способность к материально выражаемой фиксации. Походку человека он относил к локомоционным двигательным навыкам. Им впервые в криминалистической литературе было предложено "рассмотрение локомоционных движений человека с точки зрения их динамической структуры"². Им были подробно изучены физиологические основы локомоционных навыков, а также факторы, влияющие на их проявление. В своей работе Г.А. Самойлов ограничился только исследованием элементов локомоционных движений, фиксирующихся в следах ног. Другие – внешне проявляемые особенности локомоционных движений им не рассматривались.

В.Н. Чулахов продолжил разработку и систематизацию уже известных фактов и теорий о навыках и привычках человека. Он предложил рассматривать "выработанные и привычные действия человека при совершении преступлений" в рамках "самостоятельно-

¹ Кацитадзе З.И. Особенности следов ходьбы при некоторых патологиях нижних конечностей (к вопросу судебно-медицинского отождествления личности по следам ходьбы): Автореф. дис. ... канд. мед. наук. – М., НИИ судебной медицины МЗ СССР, 1954. – С. 10 – 11.

² Самойлов Г.А. Основы криминалистического учения о навыках: Учебное пособие. – М.: НИО и РИО ВШ МВД СССР, 1968. – С. 33.

го криміналістического учения о навыках и привычках человека¹. В его диссертационной работе показаны основные направления комплексного использования ориентирующей и доказательственной информации о навыках и привычках человека в раскрытии и расследовании преступлений². Подробно разрабатывался тактический аспект установления и исследования навыков и привычек предполагаемого преступника при проведении следственных действий и производстве экспертиз. При этом в работе не исследовались вопросы, касающиеся закономерностей отображения навыков и привычек, а также возможности проведения по ним идентификационных исследований.

Вопросам объективизации получения информации о двигательных особенностях человека в трудах ученых-криминалистов не уделялось должного внимания. По этой причине до сих пор отсутствуют методические рекомендации по применению инструментальных средств регистрации и анализа динамических проявлений человека, а также объективные методов их исследования. Это значительно ограничивает возможности широкого использования в практике раскрытия и расследования преступлений этой "недоступной глазу человека", но очень важной и ценной в криминалистическом аспекте информации, которая проявляется "в динамике".

Следует отметить, что развитие науки о движении происходило, с одной стороны, благодаря достижениям естественных наук, создававшим теоретическую базу для исследования двигательных проявлений человека. С другой стороны, в изучении движений удалось продвинуться вперед на каждом из исторических этапов развития только на основе самых новых средств и методов технических наук, которые использовались в качестве инструмента для проведения экспериментальных исследований. На разных исторических этапах достижения естественных и технических наук³ являли собой движущую

¹ Чулахов В.Н. Криминалистическое учение о навыках и привычках человека / Под ред. проф. Е.Р. Россинской. – М.: Изд-во "Юрлитинформ", 2007. – С. 6 – 7.

² Чулахов В.Н. Криминалистическое учение о навыках и привычках человека: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2004. – 39 с.

³ Вольтский В.А. Криминалистическая техника: наука-техника-общество-человек. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – С. 38.

силу прогресса в понимании сущности движения. Приведенный тезис в полной мере справедлив и применительно к криминалистическому исследованию динамических признаков человека. На сегодняшнем этапе развития естественнонаучной базы, техники получения и анализа визуальной информации уже созданы предпосылки для полноценного использования динамических признаков человека в решении задач раскрытия и расследования преступлений.

Современные возможности и перспективы криминалистического исследования динамических признаков человека в первую очередь связаны с инструментальными методами их изучения, реализуемыми с учетом наработок имеющихся в других областях научного знания и практической деятельности. Так, задача исследования динамических признаков человека может решаться с использованием технологий видеофиксации и анализа изображений на компьютере использующихся в спортивной педагогике для прикладного биомеханического анализа техники спортивных движений в ходе подготовки спортсменов¹ и в медицине для диагностики ряда патологий опорно-двигательного аппарата².

Современный этап криминалистического исследования динамических признаков человека, по нашему мнению, будет определяться интеграцией отдельных положения самых разнообразных естественных и технических наук. Криминалистическое исследование динамических признаков человека возможно только на основе интеграции знаний математических и физических наук для анализа визуальной информации и распознавания образов, а также информационных технологий и компьютерных (кибернетических) методов программной обработки изображений. При этом формирование нового криминалистического знания будет происходить в результате не простого сложения, а сплава рассматриваемых наук³. Не по-

¹ Сучилин Н.Г., Аркаев Л.Я.; Савельев В.С. Педагогико-биомеханический анализ техники спортивных движений на основе программно-аппаратного видеоконтекста // Теория и практика физической культуры. – М., 1996. – № 4.

² Скворцов Д.В. Клинический анализ движений: Анализ походки. – М.: НМФ "МБН", 1996. – 344 с.

³ Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – С. 35 – 36.

следнее место в этом процессе интеграции и синтезе наук призванных для решения криминалистических задач, будет принадлежать достаточно "молодой" синтетической науке – биометрии, сформировавшейся в конце XX века¹. При этом в криминалистике приращать направление отождествления личности человека будет путем адаптации и постепенного ведрениа новых биометрических технологий, таких как, распознавание человека по динамике воспроизведения подписи, динамике работы на клавиатуре (клавиатурный почерк), динамике работы с компьютерной мышью и т.д.

Закономерно, что в соответствии с расширением современных возможностей методов и средств по фиксации и анализу признаков человека, проявляющихся в динамике, в последнее время интерес к ним все возрастает, особенно в тех случаях, когда традиционные анатомо-морфологические признаки человека не могут быть зафиксированы или не содержат необходимого объема идентификационной информации.

Можно констатировать тот факт, что в настоящее время уже формируется новое поисковое междисциплинарное направление – криминалистическое исследование динамических признаков человека. Это направление интегрирует достижения различных отраслей научного знания и прикладных наук: криминалистики (габитоскопия, трасология), медицины (анатомия, физиология, морфология, биомеханика, травматология, ортопедия, невропатология), биологии (антропология, биологическая кибернетика), физики (механика, оптика), педагогики (теория и методика физического воспитания), психологии (психофизиология), математики (геометрия), информатики (статистики), опто- и радиоэлектроники и др.

Использованная литература:

1. Иваницкий М.Ф. Движения человеческого тела (Анатомические очерки). – М.: Изд-во "Физкультура и спорт", 1938. – С. 178.
2. Куприянов В.В., Стовичек Г.В. Лицо человека: анатомия, мимика. – М.: Медицина, 1988.

¹ Болл Руд М., Коннел Джонатан Ч., Панканти Шарат и др. Руководство по биометрии. – М.: Техносфера, 2007. – С. 19.

3. Сучилин Н.Г., Савельев В.С., Попов Г.И. Оптико-электронные методы измерения движений человека. – М.: Физкультура, образование, наука, 2000.

4. Зинин А.М. О системе признаков человека при криминалистическом установлении личности // Вопросы криминалистики и экспертно-криминалистические проблемы: Сборник научных трудов. – М.: ЭКЦ МВД России, 1997. – С. 32.

5. Шнейкерт Г. Учение о приметах для опознания. Руководство для работников уголовного розыска. – М.: Гос. тех. изд-во, 1925.

6. Шаова Т.Г., Исмадова Т.И. Классификация элементов и признаков внешности человека // Вестник криминалистики. – Вып. 1 (5). – М.: Спарк, 2003. – С. 64 – 71.

7. Кацагадзе З.И. Особенности следов ходьбы при некоторых патологиях нижних конечностей (к вопросу судебно-медицинского отождествления личности по следам ходьбы): Автореф. дис. ... канд. мед. наук. – М.: НИИ судебной медицины МЗ СССР, 1954.

8. Чулахов В.Н. Криминалистическое учение о навыках и привычках человека / Под ред. проф. Е.Р. Россинской. – М.: Изд-во "Юрлитинформ", 2007.

9. Скворцов Д.В. Клинический анализ движений: Анализ походки. – М.: НМФ "МБН", 1996. – 344 с.

10. Болл Руд М., Коннел Джонатан Ч., Панканти Шарат и др. Руководство по биометрии. – М.: Техносфера, 2007.

В.Г. Булгаков

кандидат технических наук, доцент,
доцент кафедры криминалистической техники
(Волгоградская академия МВД России)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ АНАЛИЗА ИЗОБРАЖЕНИЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ДИНАМИЧЕСКИХ ПРИЗНАКОВ ЧЕЛОВЕКА

Получение информации о динамических признаках человека возможно только на основе самых современных методов и средств фиксации визуальной информации базирующихся на техноло-

гиях аналоговой или цифровой видеозаписи, а также технологиях анализа изображения (видеоинформации).

Вместе со стремительным развитием микроэлектроники в области технологий и устройств регистрации изображений параллельно создается математическое обеспечение анализа и обработки изображений, что позволяет говорить о системах технического зрения. Их конечным продуктом является, как правило, не само изображение, а качественная или количественная информация, содержащаяся в нем¹. Для разнообразных практических приложений систем технического зрения разработаны и используются различные алгоритмы математической обработки изображений. При этом технические характеристики и вычислительные мощности новейших аппаратно-программных средств по получению изображений уже позволяют создавать для разных областей применения системы технического зрения, которые намного превосходят не только разрешающую способность человеческого глаза, но и возможности самого человека в качестве анализатора изображений.

Научно-методическое обеспечение криминалистических исследований, связанных с анализом разнообразной визуальной информации в настоящее время отстает от других технических приложений. Рассматриваемые системы созданы для решения лишь отдельных задач криминалистики и судебной экспертизы (в основном для технико-криминалистического исследования документов и портретной экспертизы) или находятся в стадии опытных разработок и апробации. Как отмечает П.Ю. Иванов: "анализ и обработка изображений долгое время проводились в рамках портретной и фототехнической экспертиз, которые имели ограничения на задачи и объекты исследования"². При этом методики анализа традиционных фотографических изображений основывались

¹ Семин М.С. Прикладные задачи, решаемые с помощью систем технического зрения // Специальная техника. – 2002. – № 6. – С. 25.

² Иванов П.Ю. Современное состояние и перспективы развития технического исследования изображений // Криминалистические средства и методы в раскрытии и расследовании преступлений: Материалы 2-й Всероссийской научно-практической конференции по криминалистике и судебной экспертизе: В 3 т. Т. 2 – М., 2004. – С. 130 – 135.

в большинстве случаев на использовании эмпирических данных и включали небольшой набор средств и методов исследования¹.

Расширение круга изображений, которые вовлекаются в сферу уголовного судопроизводства, требует разработки новых методов и средств их анализа.

Сегодня одним из источников криминалистически значимой информации, запечатлеваемой в наглядно-образном виде, являются изображения, получаемые системами видеонаблюдения. На видеоизображениях фиксируются динамические проявления человека, такие как, походка, жестикуляция, динамика изменения мимики лица, артикуляция речевого аппарата, а также динамические признаки, проявляющиеся в реализации различных его навыков и привычек. Криминалистическое исследование указанных динамических признаков человека возможно только на основе анализа видеоизображений.

Существующие в настоящее время методы исследования видеозаписей можно разделить на три большие группы: методы по выявлению признаков фальсификации материалов видеозаписи²; методы обработки видеоизображений с целью выявления идентификационных признаков запечатленных объектов³; методы получения количественной информации об объектах, запечатленных видеозаписью.

Методы анализа изображения, относящиеся к третьей группе, являются наименее разработанными. Поэтому представляется целесообразным более подробно изложить последовательность анализа видеоизображений с использованием методов получения количественной информации об объектах применительно к изучению движений человека.

¹ Мирский Д.Я. и др. Фототехническая экспертиза: Методическое пособие. – М.: НИИСЭ, 1982.

² Волочай С.Н. Фальсификация материалов видеозаписи как объект криминалистического исследования: Дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2003. – С. 95.

³ Дмитриев Е.Н., Иванов П.Ю., Зудин С.И. Исследование объектов криминалистических экспертиз методами цифровой обработки изображений: Учебное пособие. – М.: ГУ ЭКЦ МВД России, 2000. – 80 с; Суржиков М.Л., Поставнин В.И., Иванов П.Ю. Обработка изображений, полученных телевизионными системами наблюдения, с целью выявления идентификационных признаков: Методические рекомендации. – М.: ГУ ЭКЦ МВД России, 2002. – 24 с.

Научной основой методов получения количественной информации об объектах, зафиксированных видеозаписью, являются в первую очередь математические методы (проективный геометрический метод, метод системного анализа, методы статистического анализа данных и др.). Использование математического аппарата при анализе изображений значительно повышает объективность и точность проводимых исследований. Можно сказать, что криминалистика и судебная экспертиза давно уже перешли в разряд точных наук, т.к. решение их многих задач невозможно без использования математических методов.

Для исследования же динамических признаков человека по видеоизображениям должны применяться в комплексе с математическими методами также методы и других наук, к которым относятся: антропология, медицина, биомеханика, психофизиология и др. Анализ и исследование таких материалов не могут быть проведены без использования специальных знаний в области компьютерных и информационно-коммуникационных технологий.

Последовательность анализа видеоизображения должна включать следующие этапы:

- 1) перенос видеоизображения в память компьютера;
- 2) разбивка видеоизображения на отдельные кадры;
- 3) нанесение на каждое из статических изображений видеоряда пространственных координат;
- 4) разметка на каждом из статических изображений антропометрических точек, соответствующих частям тела или элементам внешности человека;
- 5) измерение значений отличительных динамических признаков человека;
- 6) статистическая и математическая обработка результатов измерения динамических признаков человека.

Перенос изображения в память компьютера. Поскольку анализ изображений производят в цифровом виде с использованием аппаратно-программных средств, то видеоизображение для исследования должно быть перенесено с носителя информации в память компьютера (графической станции). В случае если информации на носителе представлена в аналоговой форме, то для перевода ее в циф-

ровую форму используется графическая станция, оснащенная платой видеоввода (видеозахвата), в которой происходит аналого-цифровое преобразование.

Появление видеофиксирующих средств цифровых форматов DV (Digital Video), miniDV, microDV и DVD позволило записывать цифровые видеоизображения и осуществлять обмен видеоданными между цифровыми видеокамерами, компьютерами, цифровыми видеомагнитофонами формата DV. Обмен данными при этом происходит по шине стандарта IEEE 1394, или FireWire (буквально: горящий провод). При этом видеокамера подключается к компьютеру одним тонким проводом, по которому передается одновременно аудио и видео в цифровом виде, а также транслируются управляющие команды и служебная информация. Платы ввода-вывода, отвечающие стандарту FireWire, позволяют не только ввести в компьютер видеофильм в формате DV, но и преобразовать его в формат AVI (Audio-Video Interleaved Format) и после необходимой обработки записать на обычный бытовой видеомагнитофон в аналоговом виде¹.

При этом все операции по захвату и записи видео на жесткий диск компьютера не влекут за собой потери качества видеозаписи. Изображения в процессе перезаписи с видеокамеры в компьютер и обратно остаются в том же самом цифровом формате².

После выполнения этих операций видеоизображение записывается в память компьютера в виде графического файла. В таком виде изображение может быть подвергнуто анализу с использованием программных средств.

Разбивка изображения на отдельные кадры. Современные мультимедийные технологии и аппаратно-программные средства позволяют разбивать видеоизображения на отдельные последовательные статичные кадры для последующего их покадрового анали-

¹ AVI (Audio-Video Interleaved Format) – это формат записи видеоинформации (аудио- и видеоданных) в среде Windows. В этом формате изображение и звук синхронизируются, что удобно при передаче информации. См. подробнее: Холмский Е.Г. Adobe Premiere 5.0. – 2-е изд., стер. – М.: ДМК, 2000. – С. 17.

² Зотчев В.А., Булгаков В.Г., Курин А.А. Судебная фотография и видеозапись: Учебник. – Волгоград: ВА МВД России, 2005. – С. 724.

за¹. Например, при воспроизведении видеоизображения с использованием графического редактора по работе с видеоизображением Pinnacle Studio, предусмотрена возможность перемещать видеофильм по кадру вперед и назад, а также записывать каждое статичное изображение в память компьютера.

Нанесение на каждое из статических изображений видеоряда пространственных координат. Для получения количественной информации о движениях зафиксированного видеозаписью человека необходимо масштабировать пространство его движения. На изображение наносится координатная сетка, что значительно упрощает установление размеров зафиксированных на нем объектов. При этом используются геометрические методы измерительной фотографии (фотограмметрии) достаточно давно использующиеся в криминалистических исследованиях².

Разметка на каждом из статических изображений антропометрических точек, соответствующих частям тела или элементам внешности человека. Основу методов биомеханических исследований составляют измерения движений перемещения различных частей тела и элементов внешности человека. Поэтому, рассматривая человека как биомеханическую систему, на изображениях тела человека отмечают антропометрические точки, соответствующие межзвездным сочленениям верхних и нижних конечностей, а также элементам внешности. При этом используются методы анатомии, антропологии и биомеханики.

Измерение значений отличительных динамических признаков человека. Анализ последовательной серии кадров видеоизображения дает возможность проведения измерений пространственных, временных и кинематических характеристик движений человека. При этом используются фотограмметрические методы для определения пространственных перемещений частей тела и элементов внешности человека. Кроме того, могут быть также измерены и времен-

¹ Блохин С. Краткая энциклопедия цифрового видео // Компьютер-Пресс. - 2003. - № 8. - С. 8 - 17.

² Булгаков В.Г., Колотушкин С.М., Курин А.А. и др. Математические методы в криминалистической экспертизе: Курс лекций. - Волгоград: ВА МВД России, 2004. - С. 64 - 75.

ные характеристики движения, т.к. кадры видеозаписи фиксируются с известной частотой съемки 25 кадров в секунду. Кинематические характеристики движений могут быть получены в результате измерения углов между соответствующими элементами конечностей человека.

Статистическая и математическая обработка результатов измерения динамических признаков человека. Имея значительный объем количественной информации о движениях человека его необходимо подвергнуть статистической обработке, чтобы отсеять грубые ошибки в измерениях и представить информацию в удобном для восприятия виде. При решении задач поиска по базе данных и сравнения "динамических образов" человека, для решения идентификационных, диагностических, классификационных задач могут применяться методы математического анализа, такие как, Фурье-анализ и другие.

Реализация рассмотренной последовательности анализа видеоизображений возможна только с использованием специализированного компьютерного комплекса аппаратно-программных средств.

Аппаратно-программный комплекс должен содержать три блока: видеофиксации, анализа видеоизображения, а также статистической обработки количественных данных динамических признаков человека. Блок видеофиксации должен быть представлен как минимум двумя цифровыми видеокамерами, расположенными так, чтобы оптические оси их объективов были направлены перпендикулярно друг к другу. В качестве средств фиксации могут также использоваться системы видеонаблюдения, поэтому должно быть предусмотрено сопряжение аппаратно-программного комплекса с такими системами аналоговых и цифровых форматов. Блок анализа видеоизображения должен состоять из подпрограмм для проведения последовательных операций с исходной видеоинформацией: по разбивке видеоизображения на отдельные кадры; по разметке на каждом кадре антропометрических точек; по отслеживанию на каждом кадре двухмерных координат каждой из антропометрических точек; по вычислению количественных характеристик динамических признаков человека. Блок статистической обработки полученных данных должен обес-

печивать представление результатов расчетов в удобной для восприятия и анализа форме, как в численном, так и в графическом виде.

Таким образом, решение задачи криминалистического исследования динамических признаков человека возможно только на основе применения новейших достижений естественных наук и с использованием самых современных информационно-коммуникационных технологий фиксации и исследования динамических проявлений человека.

Использованная литература:

1. Семин М.С. Прикладные задачи, решаемые с помощью систем технического зрения // Специальная техника. – 2002. – № 6. – С. 25.
2. Иванов П.Ю. Современное состояние и перспективы развития технического исследования изображений // Криминалистические средства и методы в раскрытии и расследовании преступлений: Материалы 2-й Всероссийской научно-практической конференции по криминалистике и судебной экспертизе: В 3 т. Т. 2. – М., 2004. – С. 130 – 135.
3. Мирский Д.Я. и др. Фототехническая экспертиза: Методическое пособие. – М.: НИИСЭ, 1982.
4. Волочай С.Н. Фальсификация материалов видеозаписи как объект криминалистического исследования: Дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2003.
5. Дмитриев Е.Н., Иванов П.Ю., Зудин С.И. Исследование объектов криминалистических экспертиз методами цифровой обработки изображений: Учебное пособие. – М.: ГУ ЭКЦ МВД России, 2000. – 80 с.
6. Суржиков М.Л., Поставнин В.И., Иванов П.Ю. Обработка изображений, полученных телевизионными системами наблюдения, с целью выявления идентификационных признаков: Методические рекомендации. – М.: ГУ ЭКЦ МВД России, 2002. – 24 с.
7. Холмский Е.Г. Adobe Premiere 5.0. – 2-е изд., стер. – М.: ДМК, 2000. – 320 с.
8. Зотчев В.А., Булгаков В.Г., Курин А.А. Судебная фотография и видеозапись: Учебник. – Волгоград: ВА МВД России, 2005. – 816 с.
9. Блохин С. Краткая энциклопедия цифрового видео // Компьютер-Пресс. – 2003. – № 8. – С. 8 – 17.

10. Булгаков В.Г., Колотушкин С.М., Курин А.А. и др. Математические методы в криминалистической экспертизе: Курс лекций. – Волгоград: ВА МВД России, 2004.

І.М. Ничитайло
аспірант аспірантури та докторантури
(Національна академія Служби безпеки України)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ФОТОПОРТРЕТНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Криміногенна ситуація в Україні залишається складною і напруженою, це впливає не лише з показників статистики, а й з конкретних фактів, що характеризують як кількісні, так і якісні аспекти цієї обстановки, підкреслюють її гостроту і загрозу, яку вона несе нашому суспільству, кожному законослухняному громадянину. Це ставить перед наукою, законодавчою та правоохоронною практикою завдання негайної розробки та реалізації нових підходів до боротьби із злочинністю, відшукування нових методів протидії, що відповідають реаліям сьогодення. У створенні надійного фундаменту для подолання проблем протидії злочинності велика роль належить криміналістиці, яка за своїм предметним призначенням покликана обслуговувати діяльність правоохоронних органів у процесі виявлення, розкриття, розслідування та профілактики злочинів.

Удосконалення процесу розкриття і розслідування злочинів залежить від рівня запровадження в слідчу та оперативно-розшукову діяльність новітніх криміналістичних розробок, що базуються на синтезі теоретичних знань і передової судово-слідчої та оперативної практики. Йдеться насамперед про використання спеціальних знань, зокрема про таку форму як проведення різноманітних експертиз. Ситуації, які вимагають дій, що пов'язані із встановленням людини, з'ясуванням різноманітних даних про особу, виникають на будь-яких етапах виявлення, розкриття і розслідування злочинів. Для збирання інформації про осіб, причетних до

злочину, правоохоронці використовують досягнення в галузі криміналістики. Неабияке значення в цьому має фотопортретна експертиза, предметом якої є встановлення тотожності особи за портретними зображеннями.

Попри значний обсяг знань, що накопичені криміналістичною експертизою взагалі, і фотопортретною зокрема, багато які з її проблем потребують подальшого дослідження і це є нормальним для науки явищем, що свідчить про її розвиток.

Фотопортретну експертизу відносять до найбільш складних видів експертизи і тому зазвичай її проводять за допомогою комплексу методів: порівняльних, вимірjuвальних, графічних, математичних та комп'ютерних. Ці методи забезпечують всебічний аналіз не тільки якісних, але й кількісних характеристик ознак зовнішності осіб, котрі цікавлять органи розслідування.

Як і в будь-якому іншому виді експертиз, завданням яких є ідентифікація людини, у фотопортретній експертизі об'єктом, що ідентифікують, у всіх випадках є конкретна фізична особа, тотожність якої встановлюється. Фотопортретна експертиза вирішує питання, одна чи різні особи зображені на двох і більше фотознімках, чи не зображена на фотопортретному знімку дана людина тощо [1, 144]¹.

Існує декілька методик проведення криміналістичної портретної експертизи, а саме: загальна методика фотопортретної експертизи; методика криміналістичного дослідження зовнішності осіб за ретушованими фотознімками; методика експертного дослідження фотозображень живих осіб, які сфотографовані із значним розривом у часі; методика експертного дослідження фотозображень осіб, зовнішність яких піддавалася патологічним змінам; експертне дослідження фотозображень осіб, зовнішність яких піддавалася хірургічним змінам. Проводять таку експертизу за стадіями: попереднє дослідження, порівняльна стадія та стадія оцінки.

Завершується експертиза складанням висновку експерта та оформленням фототаблиці.

¹ Експертизи у судовій практиці / За заг. ред. В.Г. Гончаренка. – Київ: Юрінком-Інтер, 2005.

Експертна портретна ідентифікація за ретушованими фотознімками має певну специфіку. В процесі попереднього дослідження, під час огляду об'єктів дослідження, виявляють ознаки ретушування. При порівняльному дослідженні та оцінці результатів дані щодо ретушування об'єктів використовують для пояснення відмінностей або збіжностей порівнюваних ознак зовнішності [2, 31]¹.

Експертне дослідження фотозображень осіб, що сфотографовані у різні періоди життя, також проводять за стадіями. Особливостями такої експертизи є те, що на попередньому етапі дослідження особлива увага звертається на визначення віку осіб, фотокартки яких порівнюються та з'ясування часу фотографування. Попереднє та порівняльне дослідження зовнішності осіб, сфотографованих із значним розривом за часом зйомки, здійснюється за загальними правилами проведення портретних експертиз [3]². Оцінка результатів дослідження полягає у вирішенні питання – чи можуть виявлені розбіжності пояснюватися зміною ознак зовнішності із часом. При цьому враховують дані щодо меж, часу, напрямів і характеру змін елементів зовнішності особи та їх ознак за відомий період [4]³.

Особливістю експертного дослідження фотозображень осіб, зовнішність яких піддавалася патологічним змінам є те, що вивчення й оцінка зовнішності здійснюється з урахуванням змін, які відбуваються під впливом різноманітних захворювань й травм. Для проведення такого дослідження експерт повинен мати знання щодо закономірностей патологічних змін ознак зовнішності людини. У складних випадках він повинен отримати консультації у спеціалістів [5]⁴. Складним є експертне дослідження фотозображень осіб,

¹ Зинин А.М. Проблемы криминалистического установления личности // Вестник криминалистики. – Вып. 4 (8). – М.: Спарк, 2003. – С. 29 – 33.

² Терзиев Н.В. Криминалистическое отождествление личности по признакам внешности. – М., 1956. – 271 с.

³ Снетков В.А., Зинин А.М. Методика отождествления по признакам внешности лиц, сфотографированных со значительным разрывом во времени. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1971. – 72 с.

⁴ Снетков В.А. Портретная идентификация личности в оперативно-розыскной и следственной работе. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1968. – 28 с.

зовнішність яких піддавалася хірургічним змінам. Особливістю даного виду досліджень є вивчення й оцінка ознак зовнішності з урахуванням змін, котрі обумовлені будь-якими хірургічними втручаннями [6]¹.

Для експертного ототожнення необхідно надавати оригінали фотознімків, а за можливості – їх негативи. Копії відображень надають тільки в разі відсутності оригіналів. Разом з фотопортретами, що підлягають дослідженню, на експертизу надаються порівняльні зразки. Всі зразки, що направляються експерту, повинні бути належної якості, в потрібній кількості й вірогідного походження. На дослідження як порівняльні зразки бажано надавати фотознімки, що виготовлені із незначним розривом у часі. Час виготовлення фотознімків, що порівнюються, повинен бути відомим.

Дослідження експертом наданого матеріалу поділяється на два рівні: вивчення власне фотознімка (процесу отримання фотографічного зображення); виявлення ознак зовнішності зображеної на фотознімку особи або осіб. Вивчаючи фотознімки й зовнішність зображених на них осіб, експерт подумки порівнює однойменні ознаки, виявляє збіжності й відмінності, оцінює їх, враховуючи вплив різноманітних факторів об'єктивного й суб'єктивного характеру. Після відповідної оцінки об'єктів дослідження експерт приходить до висновку щодо їх придатності для ідентифікаційного дослідження і висуває експертні версії стосовно тотожності зображених на знімках осіб та визначає послідовність подальших дій.

На другому рівні розв'язання ідентифікаційної задачі експерт повторює свої дії, але більше ретельно і прискіпливо. На цьому етапі з ознак фотознімків ще раз вивчають ті, які потребують застосування технічних засобів або більше ретельного й детального дослідження, наприклад, точного визначення розташування голови людини під час фотозйомки. Основну увагу на цьому етапі приділяють виявленню, порівнянню й оцінці ознак зовнішності зображених на фотознімках осіб.

В практиці правоохоронних органів доволі часто виникає необхідність проведення фотопортретних ідентифікаційних дослід-

жень за фотознімками, що отримані з використанням цифрової фотоапаратури. Це завдання складне і потребує розроблення нових науково-обґрунтованих методик експертного дослідження, а також окремих рекомендацій щодо підбору й підготовки відповідних зразків для його проведення.

Використана література:

1. Експертизи у судовій практиці / За заг. ред. В.Г. Гончаренка. – К.: ЮрінкомІнтер, 2005.
2. Зинин А.М. Проблемы криминалистического установления личности // Вестник криминалистики. – Вып. 4 (8). – М.: Спарк, 2003. – С. 29 – 33.
3. Терзиев Н.В. Криминалистическое отождествление личности по признакам внешности. – М., 1956. – 271 с.
4. Снетков В.А., Зинин А.М. Методика отождествления по признакам внешности лиц, сфотографированных со значительным разрывом во времени. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1971. – 72 с.
5. Снетков В.А. Портретная идентификация личности в оперативно-розыскной и следственной работе. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1968. – 28 с.
6. Снетков В.А. Габитоскопия. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1979. – 181 с.

М.П. Кошманов

П.М. Кошманов

кандидат юридических наук, старший
преподаватель кафедры исследования документов
(Волгоградская академия МВД России)

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СУДЕБНО-ПОЧЕРКОВЕДЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЕ

Анализ практики ЭКП ОВД свидетельствует, что почерковедческая экспертиза остается в числе наиболее востребованных. Количество рукописных документов – доказательств по уголов-

¹ Снетков В.А. Габитоскопия. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1979. – 181 с.

ным, гражданским и арбитражным делам в условиях рыночной экономики и глобальной компьютеризации не убывает. Вместе с тем почерковедческой экспертизе в силу специфической природы почерка присущ субъективизм в оценке как отдельных признаков (особенно частных), так и всего комплекса идентификационных признаков, обосновывающих вывод судебного эксперта. По этой причине участие в судебном заседании эксперта-почерковеда, проводившего исследование, – скорее правило, нежели исключение. В данной ситуации гарантией полноты, всесторонности, объективности экспертных исследований выступают компьютерные технологии исследования почерка.

Период, прошедший со времени разработки и апробации первых алгоритмов машинного исследования почерка (3; 4; 5), наглядно продемонстрировал перспективность использования компьютерной техники и все более расширяющиеся возможности компьютерных технологий в решении задач судебно-почерковедческой экспертизы. Наблюдаемый в последние годы существенный прорыв в создании новых поколений компьютерной техники, особенно на уровне звена персональных компьютеров, наряду с их доступностью практически для всех структур экспертных учреждений, создает предпосылки для дальнейшей успешной автоматизации деятельности эксперта-почерковеда.

Если в недалеком прошлом основными разработчиками компьютерных программ для почерковедческой экспертизы выступали сотрудники научно-исследовательских институтов судебной экспертизы Министерства юстиции (ГУ РФЦСЭ МЮ), а в последующем экспертно-криминалистического центра (ЭКЦ МВД России), то в настоящее время в этот процесс включаются и другие учреждения, фирмы, специализирующиеся на разработке программного продукта для правоохранительных органов. Так, проявила научный интерес к почерку фирма "Системы Папилон", являющаяся разработчиком многих автоматизированных систем (дактилоскопических учетов, пулегильзотек, системы идентификации оружия по пулям "Арсенал" и т.д.).

Автоматизация деятельности эксперта-почерковеда напрямую зависит от возможностей компьютерной техники, и в первую оче-

редь, от технических устройств, позволяющих адекватно фиксировать и вводить в память ЭВМ признаки почерка. Современные системы ввода почерковой информации в компьютеры (телекамеры с высокой разрешающей способностью, сканеры) не позволяют в полной мере автоматизировать данный процесс, к тому же они не определяют многие свойства почерка, отражающиеся в рукописи (например, нажим и ускорение). Решение этой главной и наиболее сложной задачи, по-видимому, должно осуществляться совместно с созданием многофункциональных технических устройств, позволяющих считывать почерковую информацию, а также параллельно с научными разработками по созданию искусственного интеллекта в компьютерной технике.

В криминалистической литературе начала 1990-х гг. отмечалось, что на современном этапе развития судебного почерковедения предпочтение отдается разработкам не чисто машинных методов решения экспертных задач, а созданию методик, обеспечивающих тесное взаимодействие (диалог) эксперта-почерковеда и компьютера. Роль машины должна сводиться к предоставлению в распоряжение эксперта дополнительного объема информации, позволяющей ему более объективно и надежно обосновывать свои выводы (1, с. 68). Между тем наблюдается более активное проникновение компьютерных технологий как в сам процесс исследования, так и в процесс оформления его результатов. В перспективе эти разработки приведут к формированию таких баз данных, которые могут быть широко использованы как для создания новейших автоматизированных программ, так и для обеспечения решения диагностико-классификационных и идентификационных задач почерковедческой экспертизы. Примером тому служит создаваемая база данных для определения по почерку пола и темперамента исполнителя рукописи, основанная на использовании ДСМ-метода. Он позволяет устанавливать причинно-следственную зависимость, используя ограниченные базы данных об исследуемом объекте (2).

Применение компьютерных технологий в решении проблемы получения усредненных изображений письменных знаков позволило бы, по нашему мнению, не только обеспечить эксперта новой идентификационной информацией, но и привело бы к созданию

баз данных (картотек), необходимых для розыска исполнителей рукописей по их почерку. Очевидно, что компьютеризация судебно-почерковедческой экспертизы способствует созданию все более и более новых программ, их пакетов для решения различных экспертных задач. Однако данный процесс не должен носить стихийный характер. Так, до настоящего времени не сформирована межведомственная структура, которая бы координировала эту сферу научной деятельности, существующей разрозненно в судебно-экспертных учреждениях различных ведомств. И лишь в 1970-х гг. в ВНИИСЭ МЮ была создана специализированная группа, занимающаяся апробацией и выдачей разрешений на практическое использование компьютерных программ исследования почерковых объектов. Продолжает оставаться актуальной проблема координации научно-исследовательских работ на самых значимых направлениях компьютеризации экспертно-почерковедческой деятельности в ГСЭУ России.

Современный уровень обеспеченности ЭКП ОВД компьютерной техникой позволяет экспертам-почерковедам даже районного звена постоянно использовать ее в процессе работы, чаще всего для составления и оформления экспертных заключений и в справочно-информационных целях. Данное обстоятельство в значительной мере активизирует процесс применения экспертами при производстве почерковедческих экспертиз уже разработанных компьютерных программ, предназначенных для исследования различных почерковых объектов. Хотя отдельные из них не предусматривают привлечения к производству почерковедческих экспертиз иных узких специалистов (программистов, операторов), тем не менее возникает проблема недостаточной подготовленности экспертов-почерковедов к самостоятельному применению описанных выше компьютерных программ. В такой ситуации, видимо, предпочтение следует отдавать экспертам, имеющим базовое техническое образование, а специализация в области судебного почерковедения и почерковедческой экспертизы будет являться дополнительным последипломным профессиональным образованием. Такой специалист и теоретически понимает математическую модель программы, и более осмысленно и квалифицированно реализовывает

ее на практике. Знания же в области судебного почерковедения позволят ему в комплексе с традиционными методами почерковедческой экспертизы более осознанно и объективно проводить экспертное исследование рукописей, подписей, что обеспечит высокую надежность экспертных выводов по почерку.

Компьютеризация экспертно-криминалистических подразделений МВД России уже в нынешних условиях позволяет на базе персональных компьютеров и ППК создавать автоматизированные рабочие места экспертов-почерковедов АРМ ЭП. Благодаря пакетам программ по исследованиям почерка они могут быть объединены в единую региональную (области, края, республики) сеть. В перспективе станет возможным и объединение автоматизированных рабочих мест экспертов-почерковедов в системе всех экспертно-криминалистических подразделений МВД, а также в рамках межведомственной экспертной кооперации, что, несомненно, будет способствовать более оперативному обмену специальной информацией, необходимой для эффективной судебно-экспертной деятельности и функционирования АИПС.

Использованная литература:

1. Бондарь М.Е. Количественные методики исследования в судебно-почерковедческой экспертизе // Криминалистика и судебная экспертиза / М.Е. Бондарь. - К.: Лыбидь, 1991. - Вып. 43.
2. Гусикова С.М. [и др.]. Применение ДСМ-метода к решению задач почерковедческой экспертизы // КИИ - 2-6, Десятая национальная конференция по искусственному интеллекту / С.М. Гусикова, А.С. Комаров, В.В. Устинов, В.Ю. Федорович. - М.: Физматлит, 2006. - Т. 1.
3. Журавель А.А. [и др.]. Использование алгоритма обобщенного портрета для опознавания образов в судебном почерковедении // Правовая кибернетика / А.А. Журавель, Н.В. Трошко, Л.Г. Эджубов. - М.: Наука, 1970.
4. Компаниец А.М. Применение электронно-вычислительных машин в почерковедении: Дис. ... канд. юрид. наук / А.М. Компаниец. - Харьков, 1974.
5. Ландцман Р.М. Кибернетика и криминалистическая экспертиза почерка / Р.М. Ландцман. - М.: Наука, 1968.

С.Г. Качурин

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедри історії державства і права
(Восточноукраїнський національний університет імені В. Даля)

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ СУДЕБНОГО ПОЧЕРКОВЕДЕНИЯ

Судебное почерковедение, в настоящее время, – традиционная предметная область криминалистики и судебной экспертологии, решающая задачи, направленные на установление фактических данных в процессе расследования преступлений и судебного разбирательства уголовных, гражданских и хозяйственных дел. Основные направления научных исследований в судебном почерковедении всегда отражали потребности экспертной и судебно-следственной практики в разработке теоретических основ и создании методик решения задач, выносимых на разрешение эксперта-почерковеда. Представления о современном состоянии судебного почерковедения и судебно-почерковедческой экспертизы, перспективах их дальнейшего развития единой нитью связаны с диалектическим процессом накопления, углубления и расширения знаний, переходом их на более высокую качественную ступень развития, в связи с чем, их необходимо рассматривать с учетом исторических аспектов генезиса судебного почерковедения.

Судебное почерковедение, как традиционная предметная область криминалистики и судебной экспертологии, прошло длительный путь развития, прежде чем были сформированы его научные основы, в котором в период с XVII по XIX столетие выделяются различные школы и направления: каллиграфическое, приметоописательное (А. Бертильон), измерительное, графометрическое (Е. Локар), графологическое (А. Мишон, Ч. Ламброзо). Предшествующие работы в области изучения почерка послужили основой для формирования подлинно научных основ судебного почерковедения к концу 19, началу 20 столетия.

С конца XIX столетия начинается естественно-научный этап развития судебного почерковедения (Л.Ю. Ароцкер, Е.Ф. Буринс-

кий А.И. Винберг, Л.Г. Эджубов, А.А. Елисеев, Р.С. Ланцман, В.В. Липовский, С.М. Потапов, С.И. Тихенко, В.Ф. Орлова и др.). Сформулировано положение о механизме формирования почерка и его психофизиологическая сущность, разработана классификация общих и частных признаков почерка, развиты общие методические подходы и отдельные методики идентификационных и диагностических экспертных исследований, в том числе методы математического моделирования и др.

Можно констатировать, что судебное почерковедение – сформировавшаяся научная отрасль теории судебной экспертизы и область криминалистики, которая в практической деятельности реализуется при производстве судебно-почерковедческой экспертизы. Методики судебно-почерковедческой экспертизы на современном этапе экспертной деятельности, представляют собой упорядоченную систему методов, приемов и технических средств, определяющих процедуру и содержание решения задач судебно-почерковедческого экспертного исследования. Различные качественные, количественные, модельные и иные методы, составляющие методики исследования, придают им комплексный характер.

Вместе с тем, следственная, судебная и экспертная практика, ставят перед судебно-почерковедческой экспертизой новые сложные задачи, относящиеся как к углублению базисных, основополагающих знаний, так и к разработке новых эффективных методов и методик исследования. На современном этапе развитие судебного почерковедения, как судебно-экспертной области знания, связано, прежде всего, с дальнейшей разработкой научных основ судебно-почерковедческой экспертизы, предполагающей решение как теоретических (фундаментальных для судебного почерковедения), так и прикладных проблем. В этой связи, современные проблемы судебного почерковедения и перспективы его развития необходимо рассматривать комплексно в теоретическом, методическом и организационном аспектах.

Отметим некоторые, на наш взгляд актуальные теоретические и методические проблемы почерковедческой экспертизы.

1. Отсутствует общепризнанная систематизация задач почерковедческой экспертизы. Судебное почерковедение в своей основе

изначально формировалось как теория судебно-почерковедческой идентификации. Отражение в нем неидентификационных исследований долгое время носило вспомогательный и подчиненный характер. К тому же, до настоящего времени нет единого, устоявшегося мнения о предмете судебно-почерковедческих диагностических знаний.

Можно говорить, по крайней мере, о двух подходах. Ю.Г. Корухов, В.Ф. Орлова и др., предлагают подразделять экспертизы на идентификационные и диагностические, которые, в свою очередь, делятся на ситуационно-диагностические, собственно-диагностические и классификационно-диагностические¹. В.В. Серегин выделяет идентификационные, диагностические и ситуационные задачи².

Обобщая различные точки зрения, В.Ф. Орлова выделяет закономерности, которые входят в научный предмет судебно-почерковедческой диагностики³:

- зависимость почерка от типологических свойств, характеристик и особенностей личности;
- избирательная изменчивость (реактивность) почерка и его признаков в ответ на воздействие "сбивающих" факторов в процессе выполнения рукописей;
- зависимость почерка от развития письменно-двигательного функционально-динамического комплекса навыков и изменение его во времени;
- структуры и схемы экспертного исследования, основанные на знаниях о закономерностях, указанных в приведенных выше группах.

2. Экспериментальные исследования направлены на построение вероятностно-статистических, описательных моделей. Такие

¹ Корухов Ю.Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений: Научно-практическое пособие. - М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. - 288 с.

² Серегин В.В. Возможности судебно-почерковедческой диагностики свойств исполнителей рукописей: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.09. - М., 1983. - 24 с.

³ Судебно-почерковедческая диагностика: Учебное пособие / В.Ф. Орлова. - М., 2006. - 160 с.

модели формальны, трудно воспринимаемы, поскольку за признаками не видны свойства почерка, от эксперта скрыта их закономерная связь со свойствами личности. Сказываются и недостатки самого вероятностно-статистического метода. Так, со времени разработки методики определения пола исполнителя рукописного текста произошли изменения в методике обучения письму, изменилась письменная практика, что привело к появлению новых признаков и более редкому употреблению старых. Например, увеличилась доля пишущих с левым наклоном почерка. А поскольку в экспериментальном массиве таких почерков было меньше, то и информативная значимость признаков для них другая. Не удивительно, что ошибки при определении пола исполнителя рукописи, выполненной левонаклонным почерком, встречаются чаще, чем при исследовании правонаклонных почерков.

3. Нечетко определено понятие признаков почерка в целом, и диагностических признаков, в частности¹. Ведь сам по себе признак, например, "преобладание интервального вида соединений букв в словах и элементов в буквах" - может нести информацию как об особенностях навыка исполнителя (идентификационный признак), внешних условиях выполнения рукописи (ситуационный), так и о внутреннем состоянии писавшего (диагностический).

Особого, детального, подхода требует разработка системы общих и частных признаков, таких малых по графическому объему объектов, как подписи.

Существует проблема соотношения применяемых моделей и уже разработанных систем признаков, методических рекомендаций. Так, например, возрастные изменения, происходящие в почерке, затрагивают в большей степени физиологическую его составляющую, чем психологическую. Проявлением дрожания рук,

¹ Ковальчук З.А., В.В.Липовский, З.С. Меленевская. К вопросу о необходимости совершенствования системы признаков почерка // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики: Тезисы научн.-практ конф. - К., 1993. - С. 117 - 121.

свойственным больным паркинсонизмом, является извилистость штрихов. Чтобы подчеркнуть ее особый характер¹, говорят о "следах мелкого дрожания пишущего прибора".

В то же время при выполнении импровизированной подписи, где также происходят изменения в почерке, но затрагивающие в большей степени психологическую составляющую, можно наблюдать извилистость протяженных штрихов. Объяснить ее можно с позиций психологии исполнительного действия тем, что программа построения такого движения из единой структуры превращается в последовательность программ более мелких движений. За "извилистостью" в подписи лица, страдающего болезнью Паркинсона, и "извилистостью" в импровизированной подписи отражаются разные явления. Для того чтобы их выделить, нужно либо вводить специальные термины, либо более точно описывать наблюдаемые характеристики штрихов. По первому пути идут, например, при описании признаков почерка лиц пожилого возраста ("признаки атаксии", "персеверация движений" и др.). Здесь используются термины физиологии и медицины. Второй путь предполагает описывать диагностические признаки, например, по виду, степени выраженности и распределению в исследуемых почерковых реализациях. Предлагается употреблять термины: "характер проявления признаков необычности", "картина распределения признаков необычности"². По нашему мнению, систему диагностических признаков предстоит существенно доработать. Но уже сейчас видны недостатки второго подхода: значительный перечень таких признаков; определенная зависимость описания их вида от используемой модели (например, "немотивированная остановка пишущего прибора"); вместо "степени выраженности" может понадобиться более точное описание движения, например, по амплитуде, направлению и др.

¹ Криминалистическое исследование подписей, выполненных от имени лиц пожилого и старческого возраста: Методические рекомендации для экспертов. - М.: ВНИИСЭ, 1983. - 36 с.

² Бондаренко П.В., Евстигнеев Б.А. Проблемы диагностики в судебном почерковедении // Судебная экспертиза на рубеже тысячелетий: Мат. сб/п конф.: В 3 ч. Ч. 1. - Саратов: СЮИ МВД России, 2002. - С. 112 - 117.

4. Не разработаны теоретические модели влияния на почерк значительного числа сбивающих факторов, что делает невозможным их установление. Остро, на наш взгляд, стоит сам вопрос о моделировании в почерковедении. В.Ф. Орловой для объяснения закономерностей, связанных с выполнением рукописных записей, были использованы психофизиологические модели Н.А. Бернштейна и П.К. Анохина. "Психологический" компонент в этих моделях, на наш взгляд представлен недостаточно. Двигательный акт рассматривается в значительной степени с физиологической стороны. Поэтому применение данных моделей для объяснения закономерностей выполнения рукописей и подписей с намеренным изменением признаков, неподлинных подписей, где участие сознательного, "психологического" компонента значительно, малоэффективно.

Если проанализировать научные публикации последних лет, то можно заметить, что для объяснения закономерностей выполнения многих почерковых объектов учеными привлекаются различные модели, разработанные в рамках психологии или психофизиологии после Н.А. Бернштейна и П.К. Анохина. Происходит, как бы, поиск адекватных изучаемым закономерностям моделей, других взглядов на изучаемое явление. Очевидно, что таких моделей и должно быть много. Важно, чтобы они использовались для получения новой информации о почерке, а не для придания наукообразного вида сочинениям на темы о почерке.

5. Актуальным направлением научных изысканий в судебном почерковедении является объективизация результатов исследования, то есть разработка методов и приемов объективной оценки, полученных в ходе производства экспертизы данных.

Процесс любого экспертного исследования неразрывно связан с оценочной деятельностью эксперта, которая в определенной мере носит субъективный характер. Влияние субъективных факторов в оценочной деятельности эксперта-почерковеда особенно велико. Это обусловлено тем, что выводы при проведении почерковедческого исследования основываются не столько на зрительно воспринятых экспертом почерковых объектах, сколько на анализе увиденного. Естественно, вывод эксперта-почерковеда во

многим зависит от его личных качеств: опыта, умения, степени утомляемости, остроты зрения и т.д. В этой связи, в судебном почерковедении весьма остро стоит задача разработки и внедрения таких методов исследования, которые бы позволяли предоставить эксперту объективную дополнительную информацию о почерковых объектах. Одним из таких направлений является развитие количественных методов и разработка на их основе методик исследования, направленных на формализацию оценки выявленных признаков объектов. Использованию в судебном почерковедении (особенно при исследовании малоинформативных объектов) математических, метрических и кибернетических методов, посвящено довольно много работ видных ученых-криминалистов.

Внедрение таких методик способствует формированию обоснованного внутреннего убеждения эксперта и, что не менее важно, объективизации его оценочной деятельности. Наиболее перспективным направлением в сфере автоматизации судебно-почерковедческой экспертизы нам представляется создание и использование экспертных систем, которые являются одним из важных достижений в области искусственного интеллекта. Экспертная система – это система, которая использует знания специалистов о некоторой конкретной предметной узкоспециализированной области и которая в пределах этой области способна принимать решения на уровне эксперта-профессионала, выступая активным и беспристрастным помощником судебного эксперта.

В.В. Липовским в 1994 г. была разработана экспертная система "OLDMAN", позволяющая в диалоговом режиме проводить полный и всесторонний анализ подписей, выполненных от имени лиц пожилого и старческого возраста, с целью решения диагностических задач¹. В 1997 – 2001 гг. сотрудниками ряда НИИСЭ МЮ Украины была разработана экспертная система "Dia", предназначенная для диагностического исследования подписей, выполнен-

¹ Липовский В.В. Разработка экспертной системы по диагностическим исследованиям подписей, выполненных от имени лиц пожилого и старческого возраста // Отчет о НИР. – К., 1994. – С. 34 – 39.

ных в необычных условиях¹. Указанная система позволяла устанавливать вид сбивающих факторов, т.е. обстоятельств естественного и искусственного характера, вызывающих нарушение привычного процесса письма, воздействовавших на исполнителя исследуемой подписи в момент ее выполнения.

Представляется, что внедрение экспертной системы "Dia" в практику судебно-почерковедческой экспертизы, будет способствовать успешному решению диагностических задач, облегчит последующее разрешение идентификационных задач, повысит обоснованность выводов эксперта, а также может быть использована при обучении начинающих экспертов-почерковедов. Принципы работы данной экспертной системы могут быть использованы и для создания иных программ в судебно-почерковедческой экспертизе (например, для решения вопроса и подлинности подписи).

7. Актуальна проблема изучения свойств так называемых малоинформативных почерковых объектов. Традиционные знания о свойствах почерка, отраженные в этих объектах, не позволяют экспертам вообще решать поставленные задачи либо решать их в полном объеме. Так, по данным проводимого нами анкетирования экспертов и анализа экспертных заключений следует, что 72 – 75% отказа от дачи категорических выводов при исследовании таких объектов является простота и краткость подписей.

Среди работ, направленных на исследование объектов, выполненных в необычных условиях, следует отметить исследования Н.А. Комиссаровой по исследованию подписей, выполненных в условиях ограниченного визуального контроля². Тенденции развития судебно-почерковедческой экспертизы показывают, что разрабатываемые методики исследования малообъемных записей, в большей мере будут ориентированы на автоматизацию процесса исследования. Так, применительно к сложным почерковым объектам предполагается построить процесс исследования на ко-

¹ Бондарь М.Е., Сукманова Т.А., Беляк Ю.М. Створення експертної системи з діагностичного дослідження підписів з ознаками порушення координації рухів їх виконавців // Отчет о НИР. – К., 2001. – С. 71 – 76.

² Комісарова Н.О. Криміналістичне дослідження підписів, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2003. – 20 с.

личественном уровне таким образом, чтобы идентификационная и диагностическая задачи решались в единой процедуре исследования¹.

8. Важным направлением исследований в судебном почерковедении, на наш взгляд, является исследование закономерностей формирования почерка, отражающих зависимость его свойств от свойств личности. Установление и раскрытие таких закономерностей позволит поставить на научную основу диагностику свойств личности по почерку, что будет отличать судебное почерковедение от графологии. В этой связи необходимо отметить работы по установлению зависимости между признаками почерка и свойствами личности². Актуальность исследования свойств личности исполнителя по почерку обуславливается:

а) потребностями судебно-следственной практики в установлении мотивов совершения преступления, способности лица правильно и адекватно воспринимать информацию, болезненного или иного его состояния и т.д.;

б) опрос следователей показал, что при раскрытии и расследовании неочевидных преступлений нередко требуют решения диагностические задачи по установлению свойств личности по почерку: социально-ролевых, соматических, психологических и физиологических характеристик исполнителя рукописи;

в) необходимостью получения экспертом-почерковедом дополнительной ценной информации при проведении как идентификационных, так и диагностических исследований, если этими данными следователь не располагает.

Таким образом, научные исследования по разрешению названных проблем, по нашему мнению, должны быть направлены

¹ Яковлева Е.В. Перспективы разработки методики исследования кратких записей, выполненных намеренно измененным почерком скорописным способом // Теория та практика судової експертизи і криміналістики: Зб. наук.-практ. мат. - Х.: Право, 2003. - Вип. 3. - С. 188 - 191.

² Погибко Ю.Н., Сидельникова Л.В., Хускивадзе Т.Х. Концепция развития судебно-почерковедческой экспертизы по установлению личностных характеристик исполнителя рукописи // Вопросы теории и практики судебной экспертизы: Сб. науч. трудов. - М., 1990. - С. 43 - 49.

на разработку теоретических основ судебно-почерковедческой экспертизы, систематизацию ее задач, создание теоретических моделей решения отдельных задач, систематизацию диагностических признаков, разработку методик решения отдельных задач.

Использованная литература:

1. Корухов Ю.Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений: Научно-практическое пособие. - М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. - 288 с.
2. Серегин В.В. Возможности судебно-почерковедческой диагностики свойств исполнителей рукописей: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.09. - М., 1983. - 24 с.
3. Судебно-почерковедческая диагностика: Учебное пособие / В.Ф. Орлова. - М., 2006. - 160 с.
4. Ковальчук З.А., Липовский В.В., Меленевская З.С. К вопросу о необходимости совершенствования системы признаков почерка // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики: Тезисы научн.-практ конф. - К., 1993. - С. 117 - 121.
5. Криминалистическое исследование подписей, выполненных от имени лиц пожилого и старческого возраста: Методические рекомендации для экспертов. - М.: ВНИИСЭ, 1983. - 36 с.
6. Бондаренко П.В., Евстигнеев Б.А. Проблемы диагностики в судебном почерковедении // Судебная экспертиза на рубеже тысячелетий: Мат. н/п конф.: В 3 ч. Ч. 1. - Саратов: СЮИ МВД России, 2002. - С. 112 - 117.
7. Бондарь М.Е., Сукманова Т.А., Беляк Ю.М. Створення експертної системи з діагностичного дослідження підписів з ознаками порушення координації рухів їх виконавців // Отчет о НИР. - К., 2001. - С. 71 - 76.
8. Комісарова Н.О. Криміналістичне дослідження підписів, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - К., 2003. - 20 с.
9. Яковлева Е.В. Перспективы разработки методики исследования кратких записей, выполненных намеренно измененным почерком скорописным способом // Теория та практика судової експертизи

і криміналістики: Зб. наук.-практ. мат. – Х.: Право, 2003. – Вип. 3. – С. 188 – 191.

10. Погибко Ю.Н., Сидельникова Л.В., Хускивадзе Т.Х. Концепция развития судебно-почерковедческой экспертизы по установлению личностных характеристик исполнителя рукописи // Вопросы теории и практики судебной экспертизы: Сб. науч. трудов. – М., 1990. – С. 43 – 49.

Е.А. Шкоропат

кандидат юридических наук,
преподаватель кафедры исследования документов
(Волгоградская академия МВД России)

МЕХАНИЗМ ВЛИЯНИЯ НЕОБЫЧНЫХ ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКИХ СОСТОЯНИЙ ЧЕЛОВЕКА НА ПИСЬМЕННЫЙ ФДК

Письмо, являясь сложным поведенческим актом, имеет навыковый характер и осуществляется специальной функциональной системой организма, которая в судебном почерковедении называется письменным функционально-динамический комплексом (ФДК). Закономерности реализации письменного ФДК – важнейшая тема судебного почерковедения. Значимость этого вопроса обусловлена познанием психофизиологической сущности письма и почерка, раскрытием природы его признаков, закономерностей трансформации письменного ФДК при воздействии на него разнообразных "сбивающих" факторов в целях разработки методов решения различных судебно-почерковедческих задач, в том числе связанных с диагностированием необычных психофизиологических состояний исполнителя рукописи.

Необычными психофизиологическими состоянием исполнителя рукописи, по нашему мнению, являются определенные временно-пространственными рамками конкретные не свойственные субъекту ощущения физиологических и/или психических процессов организма во время осуществления письменного акта, оказывающие влияние на реализацию письменного ФДК и корреляцион-

но отражающиеся в проявлении (трансформации) признаков почерка. К таким состояниям можно отнести алкогольное или наркотическое опьянение, стресс (аффект), физическую усталость, физиологическое охлаждение и пр.

Рассмотрение закономерностей физиологии движений, лежащих в основе функционирования письменного ФДК и влияние "сбивающих" факторов на механизм реализации письменного акта способствует решению судебно-почерковедческих задач, связанных с диагностированием необычных психофизиологических состояний исполнителя рукописи.

В области познания механизма письма, закономерностей функционирования письменного-двигательной системы и влияния на нее "сбивающих" факторов проделана большая работа представителями различных отраслей знаний: физиологов, психологов, криминалистов. Современное представление о сущности письма и закономерностях функционирования письменного-двигательной системы человека основывается на теориях известных физиологов и психологов: материалистической теории высшей нервной деятельности И.П. Павлова; теории функциональных систем П.К. Анохина; теории функционально-системной организации мозга в управлении высшими интеллектуальными процессами А.Р. Лурии; теории многоуровневого построения движений Н.А. Бернштейна.

Результаты физиологических исследований дают возможность рассматривать акт письменной деятельности как одной из функциональных саморегулирующихся систем, организованной по иерархическому уровневому принципу. Согласно теории уровневого построения движений Н.А. Бернштейна¹ структура организации движений, в том числе и письма, состоит из пяти уровней "А", "В", "С", "D", "Е", роль которых выполняют сенсорные системы организма и соответствующие им нервные центры, обеспечивающие координацию двигательной функции. Каждый из уровней имеет свойственные только ему моторные проявления, каждому уровню соответствует свой класс движений.

¹ Бернштейн Н.А. Физиология движений и активность. – М., 1990.

Необходимо отметить, что в организации сложных движений участвуют сразу несколько уровней: тот, на котором строится данное движение (ведущий) и все нижележащие (фоновые) уровни. Человеком осознается всегда только ведущий уровень совершаемого движения, какова бы ни была его абсолютная высота, работа фоновых уровней не осознается. Письмо является сложным движением, в котором принимают участие все уровни.

Каждый из уровней построения движений обладает определенной степенью вариативности и изменчивости осуществляемых им движений. Благодаря такой гибкости они способны приспосабливаться к различным условиям реальности, т.е. осуществлять акт письма в разнообразных условиях под воздействием различных "сбивающих" факторов. Соответственно, избирательное свойство почерка реализуется при влиянии "сбивающих" факторов на процесс письма и проявляется в рукописи в виде определенных изменений признаков почерка.

Уровень "А" самый низкий, является фоновым в акте письма и обеспечивает тонус мышц для придания нужной позы, т.е. поддержания наклона корпуса, положения рук и пальцев, захват и удержание пишущего прибора, других материалов письма и т.д.

Двигательные фоны уровня "А" в большей степени не устойчивы к всевозможным воздействиям, вызывающим раздражения вестибулярного аппарата уха и проистекающим из них тоническим шейно-туловищным реакциям. Односторонние температурные воздействия на двигательные компоненты, усталость и тонические нарушения мышц, т.е. физиологическое охлаждение и физическая усталость, деавтоматизируют движения, управляемые уровнем "А", и выражается в снижении координации движений 1-й группы (неточности параметров мелких движений).

Уровень "В" следующий сверху по иерархическому порядку, принимает участие "в организации движений более высоких уровней, где осуществляет внутреннюю координацию сложных двигательных ансамблей. На этом уровне перерабатываются сигналы о

взаимоположении и движении частей тела, передаваемые мышечно-суставными рецепторами¹. В реализации письменного навыка уровень "В" является фоновым и обеспечивает координацию движений, темп и нажим, придает движениям письма плавную округлость, обеспечивая скоропись.

Уровень "В" обладает не менее характерной для него группой "сбивающих" факторов к которым относятся изменения рабочей позы, формы и высоты сидения, размеров и габаритов пишущего прибора, влияющих на расположение тела и формулу суставных углов. Кроме этого, сюда можно отнести смену исполнительного органа (перемена привычной пишущей руки) или даже частичное изменение формы его участия в акте письма, что проявляется в нарушении ритмичности, снижении темпа, вызывает необоснованные остановки пишущего прибора, уменьшение связности и т.п.

Следующий выше уровень "С" принимает сигналы от зрения, слуха, осязания, т.е. вся информация о внешнем пространстве. Этот уровень состоит из двух подуровней: нижнего "С1", который отвечает за точность движений по ходу их реализации и верхнего "С2", который ответственен за соблюдение геометрической формы и геометрического подобия выполняемых движений в их итоговых рабочих точках. В процессе письма данный уровень является фоновым, обеспечивая зрительно-двигательную функцию, организуя ровное положение строк на бумаге, размещение дат, подписей, полей, отвечая за адаптацию движения пера к поверхности бумаги и соблюдение геометрических особенностей почерка при допущении пластической вариативности величины букв, положение листа и т.д.

Для подуровня "С1" характерны два источника "сбивающих" факторов. К первой группе относится навязывание ведущимся в нем движениям циклической внешней метрики. Ко второй группе - ослабление функции фонового уровня "А", которая ярко проявляется в переохлаждении или отлежанности руки и т.п. Весьма избирательное "сбивающее" воздействие на подуровень

¹ Бернштейн Н.А. Физиология движений и активность. - М., 1990. - С. 71 - 73.

"С1" оказывает алкогольное опьянение. Деавтоматизация движений этой группы резко и избирательно сказывается на таких качествах моторики, как беглость и процессуальная точность, выражается в нарушении координации движений 2-й группы (неустойчивость наклона, размера, разгона и т.п.), трансформации признаков пространственной ориентации, броском нарушении метрических параметров.

К воздействиям, ощутимо сбивающим верхний подуровень "С2" относятся отвлечение внимания субъекта (шум, разговор, привлечение внимания к чему-то другому), изменения зрительного контроля или его полное отсутствие, сильном утомлении, сонливости, мигрени и т.п., но не обязательно при этом сбивают совсем. Сбой функционирования подуровня "С2", обеспечивающего зрительно-двигательную функцию, вызывает нарушение геометрических форм, конфигурации письменных знаков и их элементов, увеличение или уменьшение вариантов букв.

Уровень "D" заведует организацией действий с предметами. Особенность этого уровня заключается в том, что движения соотносятся с логикой предмета, т.е. предметное действие. Состав движения не фиксирован, а задан лишь конечный предметный результат, поэтому он состоит из смысловой структуры действия и его двигательного состава. "В нем выделяются и организуются качественные понятия замкнутой и разомкнутой фигуры, представления "над" и "под", "вне", "внутри", между" и т.п."¹. Уровень "D" является одним из ведущих в процессе письма и отвечает за программирование и реализацию смысловых схем письменных знаков и их сочетаний, верховно управляет высшим автоматизмом скорописи и осуществляет выполнение запрограммированных топологических особенностей почерка. Движения уровня действий "D", как и во всех других уровнях, отвечают деавтоматизацией на переключение их в другой непривычный им уровень. Нарушение "сбивающими" воздействиями каких-либо фоновых автоматизмов действий, конечно, деавтоматизирует сами действия, что выражается в наличии условно читаемых штрихов, утра-

¹ Бернштейн Н.А. Физиология движений и активность. - М., 1990. - С. 114.

те отдельных элементов букв, лишних элементов и штрихов в буквах.

Однако уровень действий еще не позволяет в полной мере осуществлять высокоорганизованный акт письменной деятельности, "на уровне действий не может в полном объеме найти себе место такой высокоинтеллектуальный акт, как письмо. В его функции не попадают действия, осуществляющие высшие в смысловом отношении координации, объединяемые не предметом, а замыслом и целью"¹. Уровни, лежащие выше уровня действий, группа "Е". Это уровни интеллектуальных двигательных актов, к которым в первую очередь относятся не технически-исполнительные, а ведущие в смысловом отношении координации письма и речи. В процессе письма обеспечивают смысловую сторону, поэтому нарушения функционирования этих уровней движений выражаются в пропуске букв и перестановке букв местами, лишних букв в словах и слов в предложении и т.п.

Осмысление закономерностей физиологии движений, лежащих в основе функционирования письменного ФДК и изучение их применительно к судебному почерковедению способствует формированию объективного представления о механизме письма, его сложной организации и особенностях реализации. Именно поэтому необходимо подробное рассмотрение вопроса об уровне построения письменно-двигательного акта, о критериях оценки признаков, способных помочь установлению различных сторон и характерных черт этого построения и пригодных для дифференциально-диагностического использования их при исследовании рукописей, выполненных лицами, находящимися в необычных психофизиологических состояниях.

Использованная литература:

1. Анохин П.К. Очерки по физиологии функциональных систем / П.К. Анохин. - М.: Медицина, 1975. - 447 с.

¹ Бобовкин М.В. Криминалистические проблемы психофизиологии и патологии механизма письма. - Волгоград, 2004. - С. 79.

2. Бернштейн Н.А. Физиология движений и активности / Н.А. Бернштейн. – М.: Наука, 1990. – 495 с.

3. Бобовкин М.В. Криминалистические проблемы психофизиологии и патологии механизма письма: Монография / М.В. Бобовкин. – Волгоград: ВА МВД России, 2004. – 392 с.

4. Судебно-почерковедческая экспертиза. Общая часть. Теоретические и методические основы / Науч. ред. В.Ф. Орлова. – М.: Наука, 2006. – 544 с.

Л.Ш. Шегабаева

кандидат юридических наук, доцент,
руководитель службы судебно-почерковедческой экспертизы
Центральной (Алматинской) научно-производственной лаборатории
судебной экспертизы Центра судебной экспертизы Министерства
юстиции Республики Казахстан

СОВРЕМЕННОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ О ТЕОРИИ ДИАГНОСТИКИ В СУДЕБНОМ ПОЧЕРКОВЕДЕНИИ

В структуре экспертного научного знания базисными, определяющими любые иные исследования являются задачи диагностического уровня. Это положение основывается на том, что, не распознав, не определив природы материальных объектов или их состояние в процессе экспертного исследования, сложно говорить о возможности какого-либо исследования вообще.

Определяя сущность экспертного диагностического исследования, необходимо подчеркнуть, что его целью является распознавание исследуемого объекта либо его свойств на основе данных, ранее установленных и систематизированных в судебном почерковедении. Причем процесс диагноза осуществляется путем отдельного и сравнительного исследования собственных признаков объекта, позволяющего в дальнейшем прийти к выводу о распознавании свойств и состояний, определенных наукой либо практикой стандартизированного класса объектов.

Процесс исследования, независимо от поставленной перед экспертом задачи, начинается с уяснения морфологических при-

знаков объекта: каков способ изготовления документа, то есть, является ли исследуемый объект оригиналом, а не копией его изображения, материал пишущей поверхности, характер подложки и т.п. Таким образом, первоначальную стадию почерковедческого исследования составляет ситуационный анализ графического начертания в виде материализованного следа-отображения, являющегося результатом механического взаимодействия пишущих средств и условий его осуществления. Данная подзадача по своей природе должна быть отнесена к диагностической и предшествует задаче идентификационной.

Диагностические и идентификационные исследования в судебно-почерковедческой экспертизе имеют много общего, в частности общность целей исследования. При наличии общей цели – установление фактов, свидетельствующих о происшедшем событии, они, вместе с тем, различаются более конкретными целями: в первом случае – это установление индивидуальности объекта, во втором установление конкретного ситуативного условия события. Несмотря на то, что всегда при криминалистическом исследовании речь идет об уникальном событии, в процессе экспертного исследования эта уникальность становится целью, достигаемой при идентификации; в диагностическом же процессе в центр внимания ставится наличие конкретного, но не обязательно уникального объекта (условия) исследования. Оба процесса между собой тесно взаимосвязаны. Установлению условия может сопутствовать индивидуализация и, наоборот: в диагностическом исследовании учитывается индивидуальность объекта. Последнее имеет место в особенности в тех случаях, когда условие, например, необычное психофизиологическое состояние писавшего, не может быть установлено без идентификации исполнителя рукописи. При совмещении целей идентификационного и диагностического исследования экспертная задача носит характер интеграционной задачи и решается в едином процессе исследования.

Возможность дифференциации диагностики и идентификации по цели, предопределяет возможность дифференциации за-

дач, так как цель является одной из основных составляющих компонентов в структуре задач экспертизы. Различие в характере задач обуславливает различие объектов идентификационного и диагностического исследования.

Объект исследования в широком смысле этого понятия как материальный носитель информации и в первом, и во втором случае может быть общим. Непосредственные объекты, объекты в более узком смысле, различаются. Применительно к каждой из задач непосредственным объектом исследования является своя система свойств, представляющая объект. В идентификационном исследовании это – система свойств объекта, индивидуализирующая его; во втором – система свойств, определяющая наличие объекта-условия. Так, в идентификационном исследовании непосредственным объектом является система свойств почерка, индивидуализирующая почерк конкретного лица и тем самым это лицо. В диагностическом исследовании объектом становится система свойств почерка, определяющая закономерности возникновения тех или иных изменений в почерке и определение причин, их обусловивших.

Относительная самостоятельность задачи и объекта диагностических исследований обуславливают свои методы и методологию их проведения, ибо метод предметен, он всегда зависит от задачи и объекта.

Отсюда следует, что диагностический процесс – это особый вид познавательной, практической деятельности эксперта, в основе которой лежит определенная познавательная структура – распознавание. Вместе с тем, если попытаться экстраполировать общие гносеологические позиции о диагностике, распознавании, установлении на сферу экспертной деятельности, связанной с реконструкцией события преступления и доказыванием, то диагностический процесс окажется слишком широким понятием.

В этой связи на современном уровне развития положений теории судебно-почерковедческой диагностики на первый план выступают следующие ее задачи:

- создание теоретических и методических основ для формирования концепции диагностических исследований в судебном почерковедении;

- разработка и создание методов и методик диагностического исследования почерка.

К.К. Сейтенов

кандидат юридических наук,
декан факультета международных и национальных отношений
(Казахский гуманитарно-юридический университет)

К ВОПРОСУ О ПРОБЛЕМАХ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ РУКОПИСЕЙ, ВЫПОЛНЕННЫХ НА КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

В числе приоритетных задач программы "Казахстан – 2030", четко определившей "цели и долгосрочные приоритеты общества и государства, призванные объединить усилия народа Казахстана на пути к прогрессу...", указаны укрепление национальной безопасности, борьба с преступностью и коррупцией¹.

Успешное их решение на настоящем этапе развития общества невозможно без широкого использования достижений науки и техники, применения современных средств и методов изучения вещественных доказательств, разработок новейших методик исследования объектов, попадающих в сферу деятельности правоохранительных органов.

Все это осуществляется в Центре судебной экспертизы Республики Казахстан. Именно эксперт-криминалист олицетворяет собой технический прогресс в раскрытии и расследовании преступлений. И в первую очередь, это проявляется при исследовании вещественных доказательств в процессе производства различного рода судебных экспертиз.

Из последних, пожалуй, самой сложной является судебно-почерковедческая экспертиза. Достигнутый ныне уровень ее развития позволяет объективно решать идентификационные, диагно-

¹ Назарбаев Н.А. Казахстан – 2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев: Послание Президента страны народу Казахстана // Казахстанская правда. – 1997. – 11 октября.

стические, ситуационные и классификационные задачи по самым разнообразным почерковым объектам.

Одним из направлений совершенствования методик исследования почерковых объектов явилась разработка особенностей криминалистического исследования рукописей, выполненных на различных языках. В этом направлении за последние годы научные исследования были проведены почти во всех бывших союзных республиках СССР и автономных республиках современной Российской Федерации. По казахской письменности на сегодняшний день защищено три диссертационные работы: Е.Е. Ерешева "Криминалистическое исследование рукописей, выполненных на казахском языке (правовые и научно-методические основы)" 1974 г.¹, А.С. Калимовой "Инструментальные методы исследования текстов, выполненных на казахском языке" 1992 г.² и Сейтенова К.К. "Проблемы теории и практики криминалистического исследования рукописей, выполненных на казахском языке" 2004 г.³.

Проблемам судебного почерковедения были посвящены научные труды А.М. Агушевича, Н.А. Джангельдина, Б.М. Мукашева, В.А. Хвана и других ученых-криминалистов республики. На современном этапе, в частности, графологическим направлением в исследовании почерка занимался доктор юридических наук, профессор С.Ю. Алесковский, который разработал методику графологического исследования почерка, "позволяющего выявить некоторые свойства и качества личности человека, дать, так называемый, "психологический портрет" личности"⁴.

¹ Ерешев Е.Е. Криминалистическое исследование рукописей, выполненных на казахском языке (правовые и научно-методические основы): Автореф. канд. дис. ... - Алма-Ата, 1974.

² Калимова А.С. Инструментальные методы исследования текстов, выполненных на казахском языке: Автореф. канд. дис. ... - Алма-Ата, 1992.

³ Сейтенов К.К. Проблемы теории и практики криминалистического исследования рукописей, выполненных на казахском языке: Дис. ... канд. юрид. наук. - Астана: КазПОУ, 2004.

⁴ Криминалистика: Криминалистическая техника: Учебник для вузов / С.Ю. Алесковский и др. // Под ред. док-ра юрид. наук, проф. А.Ф. Аубакирова. - Алматы: Аркаим, 2002. - С. 36 - 37.

Рукописи, выполненные на казахском языке, имеют целый ряд особенностей. Прежде всего, необходимо отметить, что казахский алфавит содержит большее количество букв, чем русский. Кроме того, лица старшего поколения казахской национальности до сих пор пользуются полностью или частично арабским и латинизированным алфавитами. Проблему почерковедов создаст и переход казахской письменности с кириллицы на латинский алфавит.

Распространению казахского языка на территории республики способствовало принятие закона "О языках в Казахской ССР", в соответствии с которым данный язык был признан государственным. В связи с этим значительно возросло количество почерковедческих экспертиз и исследований рукописей, выполненных на казахском языке.

Несмотря на имеющиеся научные труды по исследованию рукописей, выполненных на казахском языке, в этой области остается еще очень много проблем теоретического, экспериментального и методического характера. Рамки научной статьи не позволят осветить их в полном объеме. Поэтому будет предпринята попытка простой их систематизации в зависимости от вида решаемых задач, объектов исследования, условий их выполнения; методик экспертизы (качественной или количественной).

Итак, в области идентификационных исследований рукописей, выполненных на казахском языке, первоочередной проблемой является разработка на основе экспериментальных данных таблиц частоты встречаемости и идентификационной значимости частных признаков почерка в рукописях большого и среднего объема, выполненных в обычных условиях. Неплохо иметь аналогичные таблицы и в отношении идентификационных признаков почерка рукописей, выполненных на казахском языке буквами по типу печатных знаков, непривычной пишущей рукой, разными видами скорописной маскировки почерка. Естественно, указанные таблицы должны быть основой для разработки вероятностно-статистических методов (ВСМ) оценки частных признаков почерка, соответственно, в обычных рукописях и выпол-

ненних названими вище способами умышленного изменения почерка.

Методики идентификационных исследований всех видов рукописей, выполненных на казахском языке: текстов, подписей, кратких записей; буквенных, буквенно-цифровых; большого, среднего и малого объема; выполненных в обычных условиях, а также в необычных без намеренного изменения или умышленно измененным почерком, должны быть изложены с учетом уровневых принципов решения экспертных задач.

Фактически в республике не проводятся научные изыскания в области неидентификационных исследований почерка: диагностических, ситуационных, классификационных.

Ранее, в своем диссертационном исследовании автор статьи к диагностическим относил все исследования, направленные на выявление объективных и субъективных факторов, влияющих в той или иной степени на изменение почерка. В настоящее время считаю, что в таком случае были объединены две группы задач: ситуационные, устанавливающие воздействие на рукопись внешних объективных факторов, и диагностические, связанные с исследованием влияния на почерк субъективного фактора.

Таким образом, к **ситуационным исследованиям**, с нашей точки зрения, относятся исследования рукописей, выполненных в необычной внешней обстановке письма: в условиях низких температур, в темноте, в условиях движущегося транспорта, на необычном материале письма, непривычным пишущим прибором, (по возможности) в условиях космического полета и т.п.

Диагностические же исследования почерка, по мнению автора статьи, можно разделить на два вида:

- 1) исследования естественно измененного почерка;
- 2) исследования умышленно измененного почерка.

К диагностическим исследованиям первого вида можно отнести исследования рукописей и подписей, выполненных лицами, находящимися в необычных функциональных состояниях: алкогольного опьянения, наркотического опьянения, сильного душевного волнения, сильной физической усталости. К диагностическим исследованиям второго вида – исследования рукописей, вы-

полненных: непривычной пишущей рукой, буквами по типу печатных знаков, с различными видами скорописной маскировки почерка, с подражанием почерку другого лица, другими видами умышленного изменения почерка (компетентным, с помощью графаретов, необычным способом удержания пишущего прибора).

Решение **классификационных задач** – это определение по почерку пола, возраста и других общефизических, а также иных (например, демографических, профессиональных) данных исполнителя рукописи.

Считаю, что все из указанных выше исследований в рукописях, выполненных на казахском языке, имеют свою специфику. И в первую очередь, это связано с особенностями изменений в различных случаях выполнения рукописи девяти специфических букв казахского алфавита.

В перспективе, все научные исследования по указанным направлениям (идентификационному, диагностическому, ситуационному, классификационному) могут проводиться по рукописям разного объема, ведь исследования кратких записей достаточно специфичны по отношению к исследованию рукописей большого или среднего объема.

Кроме того, на современном уровне развития судебного почерковедения почти по всем перечисленным выше видам рукописей могут быть разработаны как качественные (описательные), так и количественные (математические) методики исследования почеркового материала.

Проведение указанных исследований – это колоссальная работа. Но ее результаты – в значительном повышении объективности выводов эксперта, проводящего почерковедческие исследования рукописей, выполненных на казахском языке.

Использованная литература:

1. Назарбаев Н.А. Казахстан – 2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев: Послание Президента страны народу Казахстана // Казахстанская правда. – 1997. – 11 октября.

2. Ерешев Е.Е. Криминалистическое исследование рукописей, выполненных на казахском языке (правовые и научно-методические основы): Автореф. канд. дис. ... – Алма-Ата, 1974.

3. Калимова А.С. Инструментальные методы исследования текстов, выполненных на казахском языке: Автореф. канд. дис. ... – Алма-Ата, 1992.

4. Сейтенов К.К. Проблемы теории и практики криминалистического исследования рукописей, выполненных на казахском языке: Дис. ... канд. юрид. наук. – Астана: КазГЮУ, 2004.

5. Криминалистика: Криминалистическая техника: Учебник для вузов / С.Ю. Алесковский и др.; Под ред. док-ра юрид. наук, проф. А.Ф. Аубакирова. – Алматы: Аркаим, 2002.

Г.Н. Степанов

кандидат юридических наук, доцент кафедры
основ экспертно-криминалистической деятельности
(Волгоградская академия МВД России)

Ю.П. Фролов

старший преподаватель кафедры основ
экспертно-криминалистической деятельности
(Волгоградская академия МВД России)

ВОЗМОЖНОСТИ ИДЕНТИФИКАЦИИ МАТРИЧНЫХ ПРИНТЕРОВ

Возможности установления групповой принадлежности матричных принтеров и тем более идентификации, имеющиеся в некоторой криминалистической литературе нам представляются излишне оптимистичными. Так, при решении классификационных или идентификационных задач прежде всего необходимо иметь в виду, что их применение предполагает осуществление печати в различных режимах. Наряду с базовыми уровнями качества печати (черновым и чистовым) существуют режимы двойной ширины и уплотненный. В режиме двойной ширины удваивается ширина любого знака, что используется для выделения заголовков или объявлений с небольшим объемом текста.

Для большей выразительности фрагментов двойная ширина знаков может удваиваться еще раз. В режиме выделения каждый символ печатается дважды при проходе печатающей головки вдоль бумаги, причем второй раз точки располагаются немного правее. В режиме двойного удара печатающая головка проходит каждую строчку дважды, что делает текст жирным. Для получения еще более жирного оттиска можно объединить выделение и двойной удар.

Из сказанного следует, что качество печати зависит не столько от количества иголок в печатающей головке принтера сколько от выбранного режима печати. Так, например, качество оттисков 9-ти игольчатого принтера в режиме LQ (качество близкое к типографскому) будет значительно выше качества оттисков, выполненных на 24-х игольчатом принтере в сверхскоростном режиме (качество черновика). Комбинации точек, образующих знаки того или иного уровня качества различны (их основные варианты представлены на рис. 1).

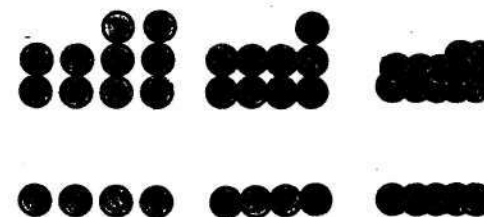

Рис. 1. Схема основных комбинаций ударов иголок в матрицах в зависимости от уровней режимов и качества печати

Попытки идентификации матричных принтеров закономерно основываются на обнаружении признаков:

- отклонения в размещении иголок в печатающей головке принтера по вертикали и горизонтали, а значит и в размещении точек (пикселей) в элементах напечатанных знаков;
- износа отверстий (каналов) для иголок, влияющего на устойчивость их положения, которое бы отображалось в строении элементов знаков;

- износа и поломок игл;
- иных дефектов печатающего узла как заводского, так и эксплуатационного происхождения и их проявления в исследуемом тексте.

Проведенным нами исследованием установлено, что размещенные вертикально в головках принтеров отверстия с иглами строго прямолинейную вертикаль не образуют. Отдельные отверстия могут быть смещены как по горизонтали, так и по вертикали. Более того, направление и величина смещения идентичны у разных экземпляров принтеров одной модели, что обусловлено одним технологическим (автоматизированным) процессом производства (рис. 2).

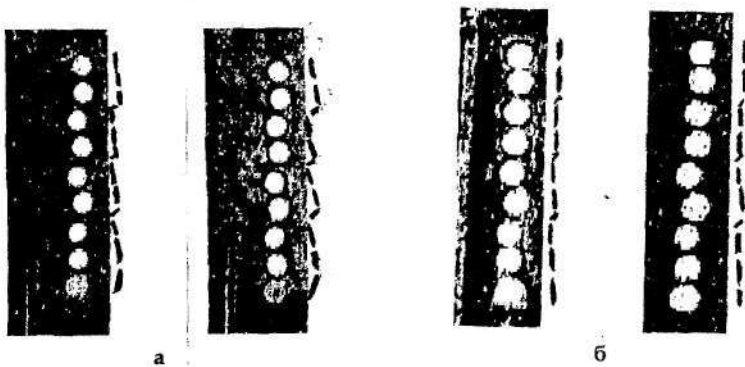

Рис. 2. Размещение иглонок в головках двух разных 9 – игольчатых принтеров фирмы EPSON LX 1050 (а) и двух разных принтеров EPSON FX 1000 (б) (пунктирными линиями показана одинаковая конфигурация линий размещения иглонок, свидетельствующая об идентичном изготовлении отверстий для иглонок в головках принтеров одной фирмы)

На исследуемых принтерах был отпечатан текстовый материал. Однако ожидаемых изломов, извилистостей или изгибов в вертикальных штрихах букв, которые бы соответствовали кривизне линии размещения отверстий с иглами в головках принтеров обнаружить не удалось.

При сравнении текстов, выполненных на двух разных 9-ти игольчатых принтерах разной модели EPSON LX 1050 (рис. 3) между собой

и EPSON FX 100 (рис. 4) а также текстов, выполненных на двух принтерах различной модификации (EPSON FX 1000 и EPSON LX 10050) (рис. 5). Между собой обнаружено, что во всех сравниваемых оттисках наблюдаются одинаковые групповые признаки). Частные же признаки вариационны, индивидуальной совокупности не образуют и не могут быть положены в основу идентификации. Возможность идентификации матричных принтеров мы допускаем при условии длительной эксплуатации головки принтера сопряженной со значительным износом печатающих элементов или их поломкой (дефектами).

Рис. 3. Фрагменты текстов, выполненные на двух разных 9 – игольчатых принтерах одной модели EPSON LX 1050

Рис. 4. Фрагменты текстов, выполненные на двух разных 9 – игольчатых принтерах одной модели EPSON FX 1000

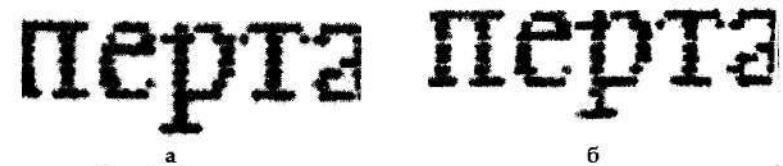

Рис. 5. Тексты выполненные на 9-игольчатых принтерах различной модификации: а) EPSON FX 1000; б) EPSON LX 1050

Кроме того, для идентификации матричных принтеров возможно использование следующих признаков:

- линейно-горизонтальная непропечатка части элементов знаков (рис. 6);
- регулярная непропечатка линии точек одной и той же иглой (рис. 7);
- нерегулярная пропечатка элементов знаков (рис. 8).

Рис. 6. Не пропечатаны части элементов знаков
(признак неправильной установки картриджа с лентой)

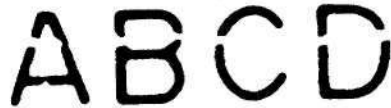

Рис. 7. Регулярная непропечатка линии точек одной и той же иглой
(признак повреждения головки – несрабатывание иглы)

Рис. 8. Нерегулярная пропечатка
в элементах знаков (провисание печатной ленты)

В.Е. Ляпичев

кандидат технических наук, доцент, старший
преподаватель кафедры исследования документов
(Волгоградская академия МВД России)

А.В. Досова

преподаватель кафедры основ
экспертно-криминалистической деятельности
(Волгоградская академия МВД России)

А.Г. Задоров

преподаватель кафедры исследования документов
(Волгоградская академия МВД России)

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРОИЗВОДСТВА СУДЕБНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ДОКУМЕНТОВ, СНАБЖЕННЫХ СПЕЦИАЛЬНЫМИ ЗАЩИТНЫМИ СРЕДСТВАМИ

Реформы в социально-экономической жизни России сопровождаются рядом негативных явлений. Среди них выделяется

рост преступности. Эта тенденция наблюдается и в сфере преступных деяний, связанных с изготовлением, сбытом и использованием подложных документов. Ситуация усложняется тем, что в преступную деятельность по изготовлению таких документов вовлекаются лица, владеющие специальными познаниями в области естественных наук, а также используется современная компьютерная и полиграфическая техника. Эти обстоятельства позволяют преступникам получать подложные документы, трудноотличимые от подлинных и использовать при совершении различных преступлений, причем в течение продолжительного периода.

При выяснении различных обстоятельств преступлений, по делам которых в качестве вещественных доказательств проходят документы, перед следователем или дознавателем стоит задача по установлению, прежде всего, их подлинности. Одним из средств решения такой задачи является производство судебно-технической экспертизы документов. В правовом отношении производство судебной экспертизы есть процессуальное действие, имеющее своей целью получение научно-обоснованного знания, которое в форме заключения эксперта может быть использовано в качестве доказательства в следственной и судебной практике. При этом следует подчеркнуть, что установление подлинности (неподлинности) документа или его реквизитов не входит в компетенцию эксперта-криминалиста, специализирующегося в области СТЭД. В компетенцию эксперта входит определение способа нанесения реквизитов, а следователь (дознаватель), проведя анализ всей имеющейся у него информации (в том числе и заключения эксперта), делает вывод о подлинности или подложности сомнительного документа.

Анализ практики производства СТЭД в России за последние годы характеризуется ростом количества выполняемых экспертных исследований, объектами которых являются денежные знаки РФ и других стран, акцизные и специальные марки, удостоверения на право управления транспортными средствами, паспорта на транспортные средства, удостоверения личности и

другие документы, снабженные специальными защитными средствами.

Изучение путем рецензирования заключений экспертов, систематически проводимого на кафедре исследования документов академии, позволило выявить ряд разного рода недостатков, отрицательно влияющих на ценность информации, добываемой для следствия, начиная от использования в тексте неточных выражений до формулирования недостаточно обоснованных выводов.

Так, в основу вывода о способе изготовления бланка нередко кладутся признаки, в одинаковой мере присущие разным способам, к примеру такие, как "сетчатая структура изображения, неровные края штрихов"¹. При этом, основываясь на совокупности перечисленных выше признаков, и, не проводя сравнительного исследования сомнительного документа и образца, эксперт делает вывод в трудновоспринимаемой форме, утверждая, что "бланк удостоверения выполнен в соответствии с требованиями и нормативными документами".

При составлении заключения по результатам исследования денежных билетов, установления способа нанесения в них полиграфических реквизитов, эксперты не указывают, какие конкретно изображения или тексты ими изучались, лишь констатируя в предварительных выводах о том, что при изготовлении купюры "применены различные способы печати"². Выводы в такой форме не могут нести позитивную информацию для следователя, поскольку последний, чаще всего, не владеет, да и не может владеть информацией о способе выполнения всех реквизитов в различных документах.

Следует отметить, что одной из причин формулирования подобного рода выводов кроется в непредоставлении субъектами доказывания образцов соответствующих документов для проведения сравнительного исследования. А ведь без наличия в распо-

¹ Архив ЭКЦ ГУВД по Волгоградской области. Заключение эксперта № 191. – 2007.

² Архив ЭКЦ ГУВД по Сахалинской области. Заключение эксперта № 788. – 2006.

ряжении эксперта сопоставимого образца не может быть в ряде случаев получен правильный вывод, особенно в ситуации, когда изображение на подложных документах воспроизводилось с использованием тех же самых процессов, что и в подлинных. Поэтому эксперты в случае непредоставления им образцов подлинных документов, ограничиваются формулированием зачастую ничего незначащих для следователя выводами типа: бланк паспорта изготовлен с использованием форм высокой печати.

Обращает на себя внимание то обстоятельство, что отдельные эксперты не владеют информацией о технологии нанесения водяных знаков в подлинных документах, и поэтому неправомерно причисляют к признакам, свидетельствующим об имитации водяного знака "отсутствие деформации бумаги" на месте расположения последнего¹.

К числу серьезных недостатков, выявленных в процессе изучения заключений по результатам экспертизы документов, снабженных специальными защитными средствами, относятся формулирование недостаточно обоснованных выводов. Так, имеют место случаи, когда в основу положительного вывода о том, что сомнительный документ изготовлен производством Гознака, неправомерно кладется факт совпадения видов печатных форм, использованных при нанесении полиграфических изображений в исследуемом документе и документе, представленном в качестве образца². Необоснованность подобного вывода очевидна, поскольку формы одного и того же вида печати могут применяться при изготовлении как подлинных, так и подложных документов. Поэтому в ситуации, когда установлено совпадение способа нанесения изображений в сравниваемых объектах, необходимо провести сравнительное изучение качества воспроизведения полиграфических реквизитов в этих документах. В случае обнаружения различий следует делать вывод о том, что документы изготовлены с применением разных технологий, а при

¹ Архив ЭКЦ ГУВД по Сахалинской области. Заключение эксперта № 539. – 2007.

² Архив ЭКЦ ГУВД по Свердловской области. Заключение эксперта № 527. – 2002.

совпадении способа и качества воспроизведения изображений рекомендуется продолжить сравнительное исследование других реквизитов (защитных средств). И только после оценки результатов исследования всех реквизитов делается вывод по существу поставленного вопроса. Причем, в случае, если эксперту-криминалисту не удалось обнаружить различий в реквизитах бланка, целесообразно сделать вывод, в котором указывается на совпадение только тех реквизитов, которые им изучались, например: "Бланк водительского удостоверения АВО № 645729 по видам печатных форм, применявшимся при нанесении изображений, имеющихся на нем, качеству их воспроизведения, по содержанию и размещению текста и рисунков, размерам и конфигурации знаков соответствует образцу подлинного водительского удостоверения, изготовленного производством Гознака". Такая формулировка выводов, не выходящих за пределы компетенции эксперта-криминалиста, не вызовет нареканий со стороны адвоката, поскольку основана на результатах проведенных экспертом исследований. Разумеется, подобный вывод не исключает проведения в случае необходимости комплексной криминалистической экспертизы документов.

Анализ заключений свидетельствует о том, что следователи не всегда должным образом формулируют вопросы, направляемые в адрес экспертных подразделений, что является не таким уж безобидным явлением. Чаще всего текст вопроса, касающийся способа нанесения реквизитов в сомнительном документе, выглядит следующим образом: "Изготовлен ли бланк водительского удостоверения...производством Гознака?". Некорректность подобных формулировок очевидна, ведь по существу данного вопроса от эксперта требуют ответа, является ли документ подлинным или поддельным, что выходит за пределы компетенции эксперта-криминалиста. Ведь эксперт-криминалист в пределах своей компетенции изучает и сравнивает такие реквизиты сомнительного бланка (купюры) и образцов, как содержание, размещение текста, рисунков, особенности конфигурации размеров знаков, качество изображения, виды полиграфической печати,

наличие и способ воспроизведения водяных знаков и т.п. В то же время им не изучаются физико-химические свойства материалов документов, к тому же эксперт не владеет полной информацией о защитных свойствах документов. Следует учитывать и то, что имеют место случаи, когда на одном и том же полиграфическом оборудовании изготавливаются как подлинные, так и подложные документы. Поэтому, в ситуации, когда в процессе производства традиционной СТЭД эксперту не удалось выявить различий в качестве и способе воспроизведения изученных им реквизитов, он не вправе, на наш взгляд, делать вывод в категорической форме о том, что сомнительный документ изготовлен производством Гознака.

В связи с вышеизложенным считаем, что при выяснении способа исполнения документа следователям (дознателям) при направлении его на СТЭД перед экспертом формулировать вопрос, примерно, в следующем изложении: "Соответствует ли паспорт на техническое средство по способу и качеству воспроизведения в нем реквизитов образцу соответствующего документа, изготовленного производством Гознака?".

Нами кратко охарактеризованы отдельные недостатки в практике производства СТЭД, снабженных специальными защитными средствами, устранение которых положительно отразится на объективности выводов по результатам исследований и повышении ценности добываемой информации для судебно-следственных органов.

Использованная литература:

1. Архив ЭКЦ ГУВД по Волгоградской области. Заключение эксперта № 191. – 2007.
2. Архив ЭКЦ УВД по Сахалинской области. Заключение эксперта № 788. – 2006.
3. Архив ЭКЦ УВД по Сахалинской области. Заключение эксперта № 539. – 2007.
4. Архив ЭКЦ ГУВД по Свердловской области. Заключение эксперта № 527. – 2002.

Л.Л. Литвинюк
ад'юнкт кафедри криміналістики
(Київський національний університет внутрішніх справ)

ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК ЗМІНИ ПОЧАТКОВОГО ЗМІСТУ В ПАСПОРТІ ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ

На сьогодні злочинці використовують підроблені паспорти з метою уникнення правосуддя або приховання злочину. Аби виявити ознаки підробки в таких документах, в процесі їх перевірки працівники правоохоронних органів мають бути завжди уважними та постійно підвищувати професійну майстерність. Часто виникає необхідність у проведенні більш глибокого аналізу сумнівного документа, тому слід звернутися до фахівця, який володіє спеціальними знаннями в галузі судової експертизи.

Нагадаємо, що підробку документів розподіляють на повну і часткову. При повній підробці документ відтворюється повністю з наслідуванням справжньому. Часткова ж підробка здійснюється через зміну окремих елементів справжнього документа.

Частіше злочинці застосовують часткову підробку, яка здійснюється шляхом внесення змін до окремих елементів справжнього паспорта. Це як не належне виготовлення матеріального носія паспорта, так і внесення на належно виготовлені бланки неправдивих відомостей про його володільця¹.

Зміна початкового змісту паспорта громадянина України (часткова підробка) може здійснюватися злочинцями такими способами: підчистки, дописки, травленням або змиванням, виправленням, заміною частин документа.

Розглянемо ознаки кожного з цих способів підробки.

Підчистка – це спосіб зміни початкового змісту документа внаслідок механічного видалення штрихів тексту шляхом стирання або зіскобу гострим предметом².

¹ Воробей О.В., Мельников І.М., Волошин О.Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 62 – 63.

² Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. – М.: Издательство БЕК, 1997. – С. 165.

Якщо зміст паспорта був змінений шляхом підчистки, то при його дослідженні експерт-криміналіст повинен встановити ознаки цього способу підробки, а також виявити початковий зміст тексту на підчищених ділянках паспорта.

До основних ознак підчистки належать: 1) пошкодження структури поверхневого шару паперу (зменшення оптичної щільності, його розволокнення, втрата глянцею, коплатість, пошкодження захисної сітки); 2) залишки штрихів первинних знаків; 3) наявність часток іншого барвника та його розпливи в місці підчистки; 4) рельєф від пилучого приладдя видаленого тексту¹.

Перераховані ознаки можуть бути виявлені експертом-криміналістом при огляді досліджуваного паспорта неозброєним оком, за допомогою лупи чи мікроскопа. При кососпрямованому освітленні документа добре видно пошкодження структури поверхневого шару паперу, втрату глянцею та коплатість, внаслідок появи тіні від при піднятих волокон у місці підчистки.

При виявленні підчистки слід враховувати незначну потертість в деяких місцях паспорта при експлуатації, тому необхідно оцінити загальний стан документа і співставити всі підозрілі ділянки паперу між собою.

Зменшення оптичної щільності паперу добре видно напро- світ, оскільки при видаленні штрихів видаляється значна частина паперу – потоншення. В деяких випадках при освітленні доку- менту ультрафіолетовими променями підчищені ділянки будуть темнішими, ніж весь папір.

В разі порушення ліній захисної сітки під час підчистки, злочинці домальовують її візерунок. Виявити таку майстерність можна при мікроскопічному дослідженні цієї ділянки документа, де спостерігається різниця: в товщині ліній, у відтінках барвників то- що.

Залишки штрихів первинних знаків можна виявити при ко- соспрямованому освітленні та використанні кольоророздільної фо- тозйомки, електронно-оптичного перетворювача або фотозйомку

¹ Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-росій- ський і російсько-український). – Х.: Право, 2001. – С. 400 – 401.

в інфрачервоних променях, методом дифузного копіювання. Кожен метод дослідження підбирається у відповідності до виду пишучого приладу.

Дописка – це спосіб зміни початкового змісту документа шляхом внесення нових записів, знаків, штрихів на вільні ділянки¹.

До ознак дописки належать: 1) відмінні властивості фарбуючої речовини штрихів (за кольором і відтінком, характером розподілу речовини в штрихах, складом тощо); 2) відмінність структури штрихів (розпливи фарбуючої речовини по волокнах паперу, розволокнення первинних штрихів тощо); 3) розміщення дописаних знаків відносно основних (інтервали між знаками, висота штрихів, скорочення слів тощо); 4) сліди тиску пишучого приладдя, його траси; 5) відмінність почерку (конфігурація знаків).

Необхідно звертати увагу на смислову сторону змісту паспорту, логічну відповідність одних записів іншим. Часто дописуються або виправляються цифрові записи, тому необхідно звертати увагу на почеркові характеристики виконавця тексту, особливості пишучого приладу та умови написання.

З метою маскування дописки злочинці застосовують обведення всього тексту, для виявлення цієї ознаки застосовують кольоро-роздільну фотозйомку та мікроскопічне дослідження.

Значну увагу необхідно приділяти перехресним штрихам, оскільки часто злочинці наносять текст на бланк із заздалегідь представленим відбитком печатки. Методами дослідження перехресних штрихів, виявлення їх послідовності нанесення є збудження інфрачервоної люмінесценції, вологе копіювання, хімічні методи тощо, але найефективнішим є мікроскопічне дослідження з вертикальним освітленням (опак-ілюмінатор). В місці перетину штрихів можуть спостерігатися розпливи барвника верхнього штриха; верхній штрих може мати додаткове забарвлення за рахунок забору пишучим приладом барвника початкового штриха. На черговість штрихів вказують наступні ознаки: 1) безперервність верхнього штриха в місці перетину; 2) блиск графітного штриха в міс-

¹ Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. - М.: Издательство БЕК, 1997. - С. 62.

ці перетину, якщо він виконаний поверх чорнильного або відсутність такого блиску, якщо він виконаний під чорнильним тощо.

Травлення – це спосіб зміни початкового змісту документа шляхом дії на фарбуючу речовину хімічними реактивами з метою руйнування або обезбарвлення фарбуючої речовини. Травлення поділяють на повне (обезбарвлення всього тексту чи відбитку печатки) і часткове (обезбарвлення окремих фрагментів документа)¹.

Змивання – це спосіб зміни початкового змісту документа шляхом видалення речовини штрихів тексту з поверхні паперу за допомогою речовин і сумішей. При змиванні штрихи розчиняються і переходять в забарвлений розчин, який розтікається по сусіднім ділянкам слабо їх забарвлюючи. Повне видалення змісту тексту неможливе².

До ознак травлення та змивання належать такі: 1) наявність жовтого чи коричневого кольору в місці дії розчину чи речовини; 2) проникнення барвника штрихів на зворотну сторону паперу; 3) порушення проклейки паперу (втрата глянце, матові плями тощо); 4) порушення щільності паперу (тріщини, розриви); 5) порушення захисної сітки сторінок паспорта; 6) слабо видимі штрихи початкового змісту тексту та їх люмінесценція³.

Найбільш ефективним способом виявлення травлення є дослідження паспорта в ультрафіолетових променях, в результаті чого спостерігається люмінесценція як реактиву, що залишився в товщі паперу, так і неповністю видалених штрихів.

Заміну частин документа можна пояснити на прикладі заміни фотокартки та аркушів в паспорті громадянина України⁴.

¹ Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. - М.: Издательство БЕК, 1997. - С. 230.

² Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український). - Х.: Право, 2001. - С. 97.

³ Воробей О.В., Мельников І.М., Волошин О.Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів: Навчальний посібник. - К.: Центр учбової літератури, 2008. - С. 176 - 179.

⁴ Воробей О.В., Мельников І.М., Волошин О.Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів: Навчальний посібник. - К.: Центр учбової літератури, 2008. - С. 182 - 186.

До основних ознак повної переклейки фотокартки належать: 1) відсутність відбитку рельєфної печатки у верхньому правому куті фотокартки або його імітація; 2) пошкодження поверхневого шару паперу навколо фотокартки; 3) відмінність клеючої речовини первинної фотокартки з вторинною тощо.

До основних ознак часткової переклейки фотокартки належать: 1) пошкодження поверхневого шару паперу навколо фотокартки; 2) наявність лінії розрізу по контуру рельєфної печатки; 3) невідповідність за якістю і зображеннями змонтованих частин фотокартки; 4) відмінність клеючої речовини змонтованих частин фотокартки; 5) наявність клею під емульсійним шаром; 6) відшарування емульсійного шару від підкладки та його складки тощо.

До ознак заміни аркушів належать: 1) порушення нумерації сторінок; 2) зайві отвори для скріплення аркушів; 3) невідповідність серії і номери між іншими сторінками паспорта; 4) відмінність фізико-хімічних властивостей заміненого аркуша з іншими сторінками паспорта; 5) невідповідність характеру захисних елементів паперу (малюнок захисної сітки, кольорові волокна, спосіб друку тощо); 6) наявність лінії поділу на аркуші та клею на ній; 7) потовщення паперу в місці склеювання частин аркуша тощо.

Усі наведені ознаки експерт-криміналіст має ретельно вивчити та дослідити, оскільки іноді трапляється виробничий брак бланків таких документів. Тому не можна робити поспішні висновки про те, що документ є підробленим.

Особливим випадком, який має свою специфіку у методиці дослідження, є ушкодження чи зміна спеціальних засобів захисту (наприклад, захисна сітка) або ж використання інших матеріалів (наприклад, туш замість спеціального чорнила).

Якщо у паспорті виявлена часткова підробка шляхом підчистки, травлення або змивання, необхідно ретельно вивчити візерунок захисної сітки. У випадку підчистки на ній виявляються механічні ушкодження, а при травленні або змиванні записів і відбитків печатки вона трохи знебарвлюється, причому іноді настільки незначно, що розходження не встановлюються неозброєним оком.

Підсумовуючи, можна зазначити, що злочинці всіляко намагаються приховати сліди свого втручання в документ, тим самим створюють для експертів певні труднощі під час виявлення ознак підробки. Тому, під час техніко-криміналістичного дослідження паспорта громадянина України, експерт-криміналіст повинен ретельно оглянути документ, починаючи від загального (ретельного огляду документа, його реквізитів, наявності граматичних та інших помилок) і закінчуючи конкретним (вивчаючи захисні засоби: захисну сітку, поліграфічні зображення, матеріали тощо), застосовуючи при цьому як макро-, так і мікроскопічні методи дослідження.

Використана література:

1. Воробей О.В., Мельников І.М., Волошин О.Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
2. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. – М.: Издательство БЕК, 1997.
3. Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український). – Х.: Право, 2001.

В.М. Волга

кандидат юридических наук, начальник отдела экономической безопасности управления Нижневолжскнефть

Н.М. Суханова

старший эксперт

(ЭКЦ при УВД по Хабаровскому краю)

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ СРЕДСТВ ПРИ ПРОИЗВОДСТВЕ СУДЕБНО-БУХГАЛТЕРСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Современное состояние борьбы правоохранительных органов с экономической преступностью характеризуется проведением сложных мероприятий по применению как процессуально, так

и тактически грамотного использования технических средств с криминалистическим обеспечения в целом по выявлению и расследованию данного вида преступлений. В этом отношении справедливы высказывания И.Ф. Герасимова: "Одним из основных недостатков в этом отношении является отсутствие какого-либо статистического анализа и обоснования эффективности как в целом отдельных следственных действий, так и разрабатываемых тактических приемов и рекомендаций"¹.

Так по экономическим преступлениям, сопряженными с использованием компьютерных технологий возросла роль техники в расширении доказательной базы, так как все чаще является единственным способом раскрытию и расследованию. На данное обстоятельство В.А. Волинский указывает в своей работе на необходимость более эффективного использования научно-технических средств, для достижения результативности исследований².

Возрастает роль способа, условий совершения экономических преступлений, сопряженных с использованием компьютерных средств, которая отражается в значимости тех или иных доказательств, фигурирующих в расследовании. При этом доказательственная деятельность является предметом научного исследования. Вместе с тем, предметом судебно-бухгалтерской экспертизы являются не только собственно доказательства, но также и все иные актуальные вопросы доказывания: принципы, правовые институты, соотношение с соответствующими разделами наук криминалистики и оперативно-розыскной деятельности³. Необходимо отметить также проблемы законного использования в достижении пределов доказывания результатов оперативно-розыскной деятельности, тактических и методических рекомендаций осуществления конкретных рекомендаций по формированию доказательств.

¹ Герасимов И.Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. – Свердловск, 1975. – С. 72.

² Волинский В.А. Криминалистическая техника: наука-техника-общество-человек. – М., 2000. – С. 223.

³ Уголовный процесс: Учебник / Под ред. С.А. Колосовича, Е.А. Зайцевой. – Волгоград, 2002. – С. 120.

При расследовании экономических преступлений, сопряженных с использованием компьютерных средств, особый интерес представляет выемка электронных документов и иной информации из вычислительных сетей. Законодатель определил этот процесс Приказом РФ Министерства информационных технологий и связи № 6 от 16.01.2008 г. "Об утверждении требований к сетям электросвязи для проведения оперативно-разыскных мероприятий"¹. В данном приказе определены требования к сетям электросвязи для проведения оперативно-разыскных мероприятий и порядок осуществления выемки компьютерной информации в соответствии с существующими процессуальными документами.

Если необходимо произвести выемку электронной почты из персонального компьютера, то это можно сделать путем изъятия самого компьютерного средства или жесткого диска. В этом случае никаких сложностей не возникает и следователь руководствуется ст. 167 УПК. Если же выемка электронной почты определенного лица или организации производится у оператора связи, имеет место другая ситуация. Как правило, операторы связи (провайдеры), предоставляющие абоненту услуги служб глобальной сети Internet, не хранят на своих серверах электронную почту своих абонентов. То есть речь идет о еще не полученной электронной почте. В договорах, о предоставлении Internet-услуг обычно предусмотрены обязательства провайдера предпринимать общепринятые в Internet технические и организационные меры для обеспечения конфиденциальности информации, получаемой или отправляемой абонентом. Доступ третьим лицам к информации, получаемой или отправляемой абонентом, обеспечивается исключительно в соответствии с законодательством Российской Федерации. Представляется, что действия по изъятию электронной почты данного лица у оператора связи фактически подпадают под выемку почтово-телеграфной

¹ Приказ Министерства информационных технологий и связи РФ № 6 от 16.01.2008 г. "Об утверждении требований к сетям электросвязи для проведения оперативно-разыскных мероприятий" зарегистрировано в Минюсте РФ 31.01.2008 № 11057.

корреспонденции и должны осуществляться в соответствии со ст. 174 УПК.

Возможен и другой вариант, когда для целей расследования преступления необходимо постоянно отслеживать компьютерную информацию, поступающую на электронный адрес абонента. По нашему мнению, в данной ситуации законность получения такой информации у провайдера не вызывает сомнений, если это получение производится в соответствии со ст. 174 УПК "Контроль и запись телефонных и иных переговоров"¹. В указанной статье УПК говорится о контроле и записи телефонных и иных переговоров подозреваемого, обвиняемого и других лиц, которые могут располагать сведениями о преступлении либо иными сведениями, имеющими значение для уголовного дела. Прослушивание допускается по судебному решению на срок до 6 месяцев по уголовным делам о тяжких и об особо тяжких преступлениях, при этом не указан случай выемки конфиденциальной информации у служб глобальной сети Internet². Поэтому автор предлагает, что необходимо данное положение урегулировать введением в новой статьи в законодательный акт, регламентирующей выемку электронных документов из компьютерной информации в вычислительной сети провайдеров.

Наличие такой информацией, изъятой в соответствии с требованиями закона, позволит следователю предоставить для эксперта-бухгалтера всю криминалистически значимую информацию, хранящуюся в компьютерных устройствах, при этом максимально повысить ее доказательственное значение для следствия и суда.

Использование передовых банковских технологий преступниками позволяет им совершать хищения денежных средств, как правило с использованием системы электронных платежей. Осо-

¹ Ст. 4 Федерального закона "О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Российской Федерации в связи с ратификацией конвенции о защите прав человека и основных свобод" от 20 марта 2001 года № 26-ФЗ.

² См.: Россинская Е.Р., Усов А.И. Судебная компьютерно-техническая экспертиза. – М.: Право и закон, 2001. – С. 280, 281.

бенно распространенными стали хищения денежных средств по похищенным кредитным картам, по поддельным чекам, путем превышения возможных лимитов, ущерб от которых исчисляется миллионами рублей, как в нашей стране, так и в зарубежных странах¹. Данный вид преступлений совершается с использованием новейших компьютерных технологий и техники, с использованием комплекса мер по маскировке методов хищения и противодействию, правоохранительным органам при расследовании преступлений.

Из анализа следственно-экспертной практики признаки свидетельствующие о совершении экономического преступления могут быть весьма специфичными и заключаться в следующих финансово-хозяйственных операциях: сделки, сущность которых противоречит их экономическому содержанию; сделки, совершенные нетипичным для данного предприятия способом; несоизмеримая высокая доля сделок с некоторыми контрагентами в ущерб другим; сделки повлекшие убытки и упущенную материальную выгоду; оплата информационных или маркетинговых услуг на значительную для данного предприятия сумму при отсутствии явного финансового результата; сделки, стоимость которых заметно превышает рыночную стоимость и др.².

В заключении отметим, что эффективность производства судебно-бухгалтерской экспертизы определяется комплексом принятых технико-криминалистических и организационных мероприятий при исследовании объектов, связанных с компьютерной информацией.

Использованная литература:

1. Герасимов И.Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. – Свердловск, 1975.
2. Вольнский В.А. Криминалистическая техника: наука-техника-общество-человек. – М., 2000.

¹ Harris L., Turing the Tide of Plastic Card Fraud // Journal of Financial Crime. – 1996. – Vol. 3. – № 3. – P. 289.

² См.: Александров И.В. Налоговые преступления. – СПб., 2002. – С. 164 – 165.

3. Уголовный процесс: Учебник / Под ред. С.А. Колосовича, Е.А. Зайцевой. – Волгоград, 2002.

4. Приказ Министерства информационных технологий и связи РФ № 6 от 16.01.2008 г. "Об утверждении требований к сетям электросвязи для проведения оперативно-розыскных мероприятий" зарегистрировано в Минюсте РФ 31.01.2008 № 11057.

5. Федеральный закон "О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Российской Федерации в связи с ратификацией конвенции о защите прав человека и основных свобод" от 20 марта 2001 года № 26-ФЗ.

6. Россинская Е.Р., Усов А.И. Судебная компьютерно-техническая экспертиза. – М.: Право и закон, 2001.

7. Harris L., Turing the Tide of Plastic Card Fraud // Journal of Financial Crime. – 1996. – Vol. 3. – № 3. – P. 289.

8. Александров И.В. Налоговые преступления. – СПб., 2002.

Д.В. Пашнев

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
(Кримський юридичний інститут Одеського
державного університету внутрішніх справ)

ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ЗЛОЧИНІВ

Широке впровадження в Україні сучасних систем управління економікою, культурою, освітою, наукою, медициною, рухом літаків у повітрі, поширення телекомунікаційної мережі, впровадження системи електронних платежів, використання комп'ютерів у діяльності правоохоронних органів та у військовій справі тощо породили таке негативне явище, як комп'ютерна злочинність різних видів.

Зважаючи на те, що засобами вчинення цих злочинів є засоби комп'ютерних технологій, що включають в себе дві взаємопов'язані складові: комп'ютерну техніку та програми, – актуальним при

їх розслідуванні є техніко-криміналістичне забезпечення доказування.

Під криміналістичним забезпеченням доказування Іерусалимов І.О. та Удовенко Ж.В. розуміють діяльність, що спрямована на створення належних умов для впровадження у процес доказування системи криміналістичних знань і відповідне отримання працівниками органів досудового слідства на їх підставі вмінь та навичок з використання наукових криміналістичних рекомендацій, застосування методів і засобів криміналістики з метою запобігання, виявлення, розкриття та розслідування злочинів¹.

Очевидно, що техніко-криміналістичне забезпечення стосується криміналістичних знань, вмінь, навичок, рекомендацій, методів і засобів в галузі криміналістичної техніки. Крім того, слід зауважити на специфіці слідової картини комп'ютерних злочинів. Отже техніко-криміналістичне забезпечення розслідування комп'ютерних злочинів в основному повинне бути спрямоване на збирання, дослідження та використання комп'ютерної інформації як доказу.

Деяких моментів такої діяльності при розслідуванні комп'ютерних злочинів торкались в своїх роботах Біленчук П.Д., Вехов В.Б., Голубев В.О., Крилов В.В., Салтєвський М.В., Шурухнов Н.Г., Мещеряков В.А., Козлов В.Є., Россинська О.Р., Усов А.І. та інші автори. Але в основному в цих роботах приділено увагу питанням про спеціальні засоби, що при цьому застосовуються. Автор також присвятив цим питанням декілька статей².

¹ Іерусалимов І.О., Удовенко Ж.В. Криміналістичні аспекти забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали конференції. – Донецьк: Донецький ін-т внутрішніх справ, 2001. – С. 51 – 56.

² Пашнев Д.В. Особливості підготовки, призначення та проведення судової комп'ютерно-технічної експертизи // Право і безпека. – 2005. – № 2. – С. 98 – 100; Спеціальні засоби збирання та дослідження слідів злочинів, вчинених з використанням комп'ютерних технологій // Вісник Луганської академії внутрішніх справ. – 2005. – Спецвипуск. – С. 137 – 139; Комп'ютерні технології збирання і дослідження слідів комп'ютерних злочинів // Сучасні проблеми, тенденції і перспективи розвитку криміналістики та судової експертизи: Матеріали науково-практичної конференції. – Х.: Вид-во Харківського нац. ун-ту внутр. справ, 2007. – С. 182 – 187.

Але Стратонов В.М. та Гриненко М.В. вказують, що власне криміналістична техніка і діяльність, пов'язана з її вдосконаленням, розробкою рекомендацій та методик з її застосування, є лише частиною техніко-криміналістичного забезпечення розкриття й розслідування злочинів і поряд з цим його елементами є:

- правове регулювання застосування криміналістичної техніки;
- техніко-криміналістична підготовка суб'єктів застосування криміналістичної техніки;
- організація застосування криміналістичної техніки у процесі розкриття й розслідування злочинів¹.

Отже до питань техніко-криміналістичного забезпечення розслідування комп'ютерних злочинів слід застосувати комплексний підхід, що і є завданням цієї статті.

З правової точки зору при розслідуванні комп'ютерних злочинів техніко-криміналістичне забезпечення застосовується на трьох рівнях: перевірочні дослідження на стадії порушення кримінальної справи, допомога спеціаліста в ході слідчих дій, судова експертиза.

Особливості носія комп'ютерних слідів – комп'ютерної інформації – зумовлюють певні проблеми на всіх трьох рівнях техніко-криміналістичного забезпечення розслідування комп'ютерних злочинів.

Результати перевірочних досліджень не мають статусу доказу і взагалі в матеріалах кримінальної справи ніяким чином не відображаються, а отже деяка частина дій, які проводилися із засобом комп'ютерної техніки до проведення експертизи, фактично приховується від суду і учасників процесу. Хоча навіть щонайменша помилка або необережність спеціаліста може привести до зміни оригінального носія комп'ютерної інформації і фактичної її втрати як доказу.

На наш погляд, ця проблема однозначно повинна бути вирішена дозволом проведення експертиз до порушення кримінальної справи. Питання про таку можливість давно дискутується в

¹ Стратонов В.М., Гриненко М.В. Техніко-криміналістичне забезпечення досудового слідства: проблеми та перспективи // Вісник Запорізького юридичного інституту. – № 3. – 2002. – С. 159 – 163.

юридичній літературі¹. Результатом цієї дискусії стало положення ч. 8 ст. 280 Проекту КПК України яким встановлюється, що "у виняткових випадках для встановлення причини смерті, ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, зброї, бойових припасів та вибухових речовин судова експертиза може бути призначена до порушення кримінальної справи органом дізнання чи слідчим з додержанням вимог, передбачених частинами другою і третьою цієї статті"².

Внесення до цього переліку пункту "дослідження носіїв комп'ютерної інформації з метою виявлення ознак злочину" вирішить вказані вище проблеми практики розслідування комп'ютерних злочинів. Але, на наш погляд, більш доцільним було б не приводити перелік конкретних об'єктів, а вказати на можливість проведення експертизи до порушення кримінальної справи, умови винесення такого процесуального рішення та порядок проведення такого дослідження.

При формулюванні умов до проведення експертних досліджень на стадії порушення кримінальної справи слід враховувати наступні:

- відсутність можливості одержати необхідну для вирішення питання про порушення кримінальної справи інформацію в рамках інших дій;

¹ Белкин А.Р. Теория доказывания: Научно-методическое пособие / А.Р. Белкин. – М.: "НОРМА", 1999. – С. 215; Майлис Н.П. Проблемы законодательного регулирования участия специалиста в уголовном судопроизводстве // Сб. материалов научно-практич. конференции "Уголовно-процессуальный кодекс РФ, проблемы практической реализации". (11 – 12 октября 2002 года, г. Сочи). – Краснодар, 2002. – С. 95 – 100; Нагнойный Я.П. О возможности назначения судебной экспертизы до возбуждения уголовного дела // Криминалистика и судебная экспертиза. – Вып. 4. – Киев, 1967. – С. 174 – 178; Рооп О. соотношении судебной экспертизы и возбуждения уголовного дела // Процессуальные и методические вопросы судебной экспертизы. – Таллинн, 1981. – С. 42 – 48; Росинская Е.Р. Комплексные криминалистические экспертизы с применением рентгеновских методов исследования материалов, веществ и изделий: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1987. – С. 36.

² Проект Кримінально-процесуального кодексу України 19.05.2003 р. № 3456-1. Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності. Голова В. Мойсик. Тираж 27.06.2004, підготовлений до повторного 2-го читання // Правова інформаційно-пошукова система ЛІГА: ЗАКОН.

- відсутність примушення та інших дій, що суперечать конституційному принципу недоторканності особи (ст. 29 Конституції України).

Техніко-криміналістичне забезпечення залучення спеціаліста та проведення дослідження судовим експертом містить проблему співвідношення об'ємів дій цих різних у процесуальному статусі осіб з комп'ютерною інформацією як джерелом доказів (огляд та дослідження).

Всі дії, що проводяться із носіями комп'ютерних слідів на місці проведення слідчої дії (при огляді), можуть носити характер дослідження, але без зміни властивостей комп'ютерних засобів, інформації (методичне обмеження) та без надання письмових висновків у протоколі (процесуальне обмеження). Таким чином, виникає необхідність чітко відділити дії, що можуть проводитися з комп'ютерною інформацією в ході слідчих дій. На нашу думку, такими діями є пошук, переглядання та копіювання комп'ютерної інформації.

Підготовка суб'єктів застосування криміналістичної техніки при розслідуванні комп'ютерних злочинів також ускладнена.

Аналіз спеціальної літератури дозволив виділити наступні точки зору про структуру спеціальних знань, необхідних фахівцям, які залучаються при розслідуванні комп'ютерних злочинів.

О.Р. Россинська, О.І. Усов вказують, що при розслідуванні комп'ютерних злочинів залучаються фахівці, чий спеціальні знання складають відомості з таких галузей знань як: електроніка, електротехніка, інформаційні системи і процеси, радіотехніка і зв'язок, обчислювальна техніка (зокрема програмування) і автоматизація¹.

І.М. Шумілов² вважає, що найбільш ефективним є залучення до участі в огляді місця події в якості спеціаліста осіб, що володіють спеціальними знаннями в області:

- а) загального призначення систем і засобів обробки інформації;
- б) спеціальних технічних засобів отримання інформації;

¹ Россинская Е.Р., Усов А.И. Судебная компьютерно-техническая экспертиза. - М.: Право и закон, 2001. - С. 118.

² Шумилов И.Н. Криминалистические аспекты информационной безопасности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - СПб., 1997. - 21 с.

- в) телекомунікаційних систем;
  - г) комплексних заходів захисту інформації;
  - д) організації і тактики інформаційно-розвідувальної роботи.
- В.Є. Козлов пропонує наступну структуру спеціальних знань¹:

- про структуру, принципи функціонування, мету і задачі національної системи забезпечення комп'ютерної безпеки, статус її об'єктів і суб'єктів, а також, про структуру і функції суб'єктів, нормативно-правову регламентацію їх діяльності; про віднесення комп'ютерної інформації до відповідних категорій конфіденційності, а інформаційних ресурсів – до різних категорій уразливості;

- про досягнення науково-технічного прогресу в області вдосконалення засобів комп'ютерної техніки і телекомунікацій (в їх апаратній і програмній частинах), а також принципів і особливостей їх функціонування; технічних засобів ведення розвідки, технічних засобів забезпечення комп'ютерної безпеки;

- про науково-обґрунтовані рекомендації по підвищенню ефективності діяльності суб'єктів комп'ютерної безпеки;

- про узагальнені загрози комп'ютерній безпеці, ступені їх ймовірності на локальному рівні;

- про напрями діяльності з протидії комп'ютерній злочинності, а також про заходи з правового, інженерно-технічного і організаційного забезпечення комп'ютерної безпеки та їх співвідношення;

- про механізм реалізації правових норм, направлених на безпечне використання комп'ютерних технологій, а також про механізми оперативного реагування на загрози комп'ютерній безпеці суб'єктів господарювання.

Крім вказаних, є думки інших вчених². Всі вони, на наш погляд, мають один зміст і тільки розширюють або звужують одна

¹ Козлов В.Е. К вопросу о структуре специальных знаний, необходимых для осуществления противодействия компьютерной преступности правоохранительными органами // За матеріалами офіційного сайту Центру дослідження комп'ютерної злочинності <http://www.crime-research.ru/> від 25.03.2005

² Хахановський В.Г. Науково-педагогічні аспекти забезпечення боротьби з організованою злочинністю в інформаційній та комунікаційній сферах // Правова інформатика. - 2003. - № 1. - С. 60 - 63.

одну, однак пропонують дуже громіздку, але однобоку, структуру спеціальних знань, що використовуються при розслідуванні комп'ютерних злочинів, і не враховують інші складові спеціальних знань, що необхідні при розслідуванні комп'ютерних злочинів.

На наш погляд, слід погодитись з О.Р. Россинською в тому, що фахівець судової експертизи, крім знань в базовій науці (наприклад, в природознавстві, філології, економіці) повинен володіти специфічними знаннями в області дослідження речових доказів, володіти сертифікованими і затвердженими методиками експертного дослідження, а, крім того, мати юридичні пізнання. Сьогодні на ринку праці особливо потрібними виявилися фахівці, що мають комплексну юридичну і судово-експертну підготовку¹.

Отже, вважаємо доцільним додати до перерахованих вище знань, що стосуються тільки комп'ютерних технологій, знання криміналістичні, які, на нашу думку, відіграють домінуючу роль в оцінці можливостей спеціаліста, експерта допомогти слідчому.

Таким чином, в структурі спеціальних знань, що використовуються при розслідуванні комп'ютерних злочинів виділяються наступні блоки:

Основні спеціальні знання, до яких відносяться технічні знання в галузі комп'ютерних технологій.

Відповідно до Постанови Кабінету міністрів України від 13.12.2006 р. № 1719 "Про перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра"² існують наступні напрями підготовки фахівців, спеціальні знання яких можуть бути використані при розслідуванні комп'ютерних злочинів:

1. Галузь знань – "Системні науки та кібернетика". Напрямок підготовки – інформатика (код 6.040302).

2. Галузь знань – "Інформатика та обчислювальна техніка". Напрями підготовки:

- 2.1. Комп'ютерні науки (6.050101).
- 2.2. Комп'ютерна інженерія (6.050102).
- 2.3. Програмна інженерія (6.050103).

3. Галузь знань – "Автоматика та управління". Напрями підготовки:

- 3.1. Системна інженерія (6.050201).
- 3.2. Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології (6.050202).

4. Галузь знань – "Інформаційна безпека". Напрями підготовки:

- 4.1. Безпека інформаційних і комунікаційних систем (6.170101).
- 4.2. Системи технічного захисту інформації (6.170102).
- 4.3. Управління інформаційною безпекою (6.170103).

Додаткові юридичні знання.

1. Знання з криміналістики.

1.1. Окремі теорії криміналістики: вчення про закономірності виникнення інформації про злочин, теорії криміналістичної ідентифікації та діагностики, криміналістичне вчення про ознаки, криміналістичне вчення про механізми слідоутворення, методологічні основи загальної теорії судової експертизи тощо.

1.2. Криміналістична техніка: знання про технічні засоби, прийоми та методи збирання та дослідження речових доказів (слідча та експертна техніка).

2. Знання основних процесуальних положень щодо збирання доказів, прав та обов'язків суб'єктів судочинства та ін.

3. Знання нормативних актів, що регламентують діяльність в сфері використання комп'ютерних технологій (відповідні статті КК України, законодавство в сфері комп'ютерних технологій).

Отже, зважаючи на таку громіздку структуру спеціальних знань, очевидно, що виникають труднощі при підборі відповідного фахівця (спеціаліста, експерта).

Вважаємо, що основні спеціальні знання в галузі комп'ютерних технологій повинні мати фахівці, що залучаються при розслідуванні комп'ютерних злочинів. Крім того, як процесуальним фігурам, виходячи з вимоги компетентності, спеціалісту бажано ма-

¹ Россинская Е.Р. Развитие новых судебных экспертиз и подготовка специалистов // Журнал "Закон". – № 6. – 2005. – С. 100 – 105.

² Постанова Кабінету міністрів України від 13.12.2006 р. № 1719 "Про перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра".

ти криміналістичні знання, а експерту, крім цього, ще й загально-юридичну підготовку.

На практиці важко знайти стороннього фахівця з такими пізнаннями, отже необхідно формувати постійний склад таких фахівців, яким логічно є персонал експертних установ. Але в більшості випадків, щоб підготувати такого експерта треба знання фахівця в одній із галузей (комп'ютерних технологій або юриспруденції) доповнити знаннями з другої галузі, що в знову ж в більшості випадків є важкою справою. Таким чином, необхідно створити спеціальні факультети, які будуть готувати фахівців одразу у двох напрямках (прикладом може бути факультет інформатики та управління Харківського національного університету внутрішніх справ).

Наприкінці, особливу увагу треба приділити найважливішому елементу криміналістичного забезпечення у даних справах – організаційному. Результати досліджень вказують, що більшість методичних, технічних, правових та інших питань розслідування комп'ютерних злочинів розроблено. Аналіз практики дозволяє зробити невтішний висновок, що основна проблема це те, що ці розробки не впроваджуються і не використовуються. А тому і організувати застосування криміналістичної техніки у процесі розкриття й розслідування комп'ютерних злочинів мають змогу лише деякі слідчі. Основна причина – недостатнє фінансування, а отже і недостатність комп'ютерної техніки та програм, і кадрів.

Таким чином, техніко-криміналістичне забезпечення розслідування комп'ютерних злочинів складається з діяльності, що спрямована на створення належних умов для впровадження у процес доказування системи криміналістичних знань, відповідне отримання працівниками органів досудового слідства на їх підставі вмій та навичок з використання наукових криміналістичних рекомендацій щодо спеціальних комп'ютерних технічних та програмних засобів та методів їх застосування з метою запобігання, виявлення, розкриття та розслідування комп'ютерних злочинів. Результати досліджень показують, що ця діяльність науково та юридично забезпечена та потребує організаційного забезпечення.

Використана література:

1. Ієрусалимов І.О., Удовенко Ж.В. Криміналістичні аспекти забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали конференції. – Донецьк: Донецький ін-т. внутр. справ, 2001 р. – С. 51 – 56.
2. Стратонов В.М., Гриненко М.В. Техніко-криміналістичне забезпечення досудового слідства: проблеми та перспективи // Вісник Запорізького юридичного інституту. – № 3. – 2002. – С. 159 – 163.
3. Майлис Н.П. Проблемы законодательного регулирования участия специалиста в уголовном судопроизводстве // Сб. материалов научно-практической конференции "Уголовно-процессуальный кодекс РФ, проблемы практической реализации" (11 – 12 октября 2002 года, г. Сочи). – Краснодар, 2002. – С. 95 – 100.
4. Россинская Е.Р. Комплексные криминалистические экспертизы с применением рентгеновских методов исследования материалов, веществ и изделий: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1987. – 198 с.
5. Проект Кримінально-процесуального кодексу України 19.05.2003 р. № 3456-1. Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності. Голова В. Мойсик. Тираж 27.06.2004, підгот. до повт. 2-го чит. // Правова інформаційно-пошукова система ЛІГА: ЗАКОН.
6. Россинская Е.Р., Усов А.И. Судебная компьютерно-техническая экспертиза. – М.: "Право и закон", 2001. – 414 с.
7. Шумилов И.Н. Криминалистические аспекты информационной безопасности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1997. – 21 с.
8. Козлов В.Е. К вопросу о структуре специальных знаний, необходимых для осуществления противодействия компьютерной преступности правоохранительными органами // За матер. офіц. сайту Центру дослідження комп'ютерної злочинності від 25.03.2005 <http://www.crime-research.ru/>
9. Хахановський В.Г. Науково-педагогічні аспекти забезпечення боротьби з організованою злочинністю в інформаційній та комунікаційній сферах // Правова інформатика. – 2003. – № 1. – С. 60 – 63.
10. Россинская Е.Р. Развитие новых судебных экспертиз и подготовка специалистов // Журнал "Закон". – № 6. – 2005. – С. 100 – 105.

А.В. Кочубей

кандидат химических наук, доцент,
доцент кафедры криминалистической техники
(Волгоградская академия МВД России)

ВОЗМОЖНОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ МИКРООБЪЕКТОВ

Одним из важнейших элементов проведения экспертного исследования является соответствие его хода определенной методике. Для многих объектов при решении наиболее часто встречающихся задач они стандартизированы – имеются паспорта, например, исследование холодного оружия, для других – традиционны, например, для наркотических средств, для третьих – представляют собой изменяющуюся каждый раз последовательность действий, например, при установлении групповой принадлежности объекта неизвестной природы.

Методика же любого предварительного исследования микрообъектов, кроме проводимого в специализированной лаборатории физико-химических методов исследования, которые только по форме, но не по содержанию, отличаются от экспертного – всегда есть процесс творческий, так как в обычном экспертном криминалистическом подразделении отсутствует специальная аппаратура (хроматографы, спектрофотометры, массспектрометры и др.) и в штате нет специалистов, способных их поводить. Ограниченный набор инструментального оборудования, временной фактор, неопределенность исходной информации в ходе проведения предварительных исследований микрообъектов объективно приводит к необходимости творческого решения задачи, используя только некоторые из возможных методов, во многих случаях модернизируя их.

И предварительное, и экспертное исследование микрообъектов направлено на выявление определенного комплекса признаков, присущих каждому классу, роду, группе объектов. Совокупность этих признаков отличает микрообъекты на каждом из уровней их разграничения. Однако особенности предваритель-

ных исследований микрообъектов, связанные с их ограниченностью в инструментальном и методическом обеспечении, накладывают существенные ограничения на возможность решения многих задач, необходимых следствию в данный момент времени. И все же, объективные предпосылки для качественного проведения предварительных исследований с получением максимально возможного объема информации и в этих условиях есть.

Характерной особенностью проведения предварительных исследований является использование приемов и методов выявления только морфологических признаков микрообъектов, которые разработаны применительно к их экспертизе, а также модифицированных для этих целей методик. Любое исследование микрообъектов, относящихся к веществам и материалам, основано на выявлении тех или иных признаков объектов, поддающихся либо количественному описанию, либо сравнению с образцами.

При решении различных задач практически всегда возникает необходимость их дифференциации по:

- классу;
- видовой принадлежности;
- технологическому варианту получения.

Для этого используются неразрушающие методы анализа, основанные на выявлении оптических свойств объектов и их внешней морфологии. Все исследования, использующиеся на предварительной стадии, сводятся к выявлению с помощью оптической микроскопии их особенностей отражать, преломлять и поглощать свет; характерного строения; некоторых физико-механических характеристик. Для успешного проведения предварительных исследований необходимо, таким образом, выделить комплекс дифференцирующих каждый уровень признаков и определить методы их выявления.

При проведении предварительного исследования микрообъектов, проводимых в "полевых" условиях осмотра места происшествия или в лаборатории экспертно-криминалистического отдела, т.е. при отсутствии специального оборудования (спектрометров, микроскопа, дающего большое увеличение, поляризационного микроскопа, набора растворителей и др.), получения досто-

верных результатов можно добиться несколько модифицировав традиционный микроскоп МБС-9, МБС-10.

Для получения освещения по методу проходящего света в темном поле микроскоп приподнимается на некоторую высоту от стола. Используется два осветителя ОИ-19, расположенных под объектом и освещающих его под минимально возможным углом и с максимально возможной фокусировкой луча света.

Освещение по методу темного поля в отраженном свете достигается использованием прозрачного предметного столика микроскопа. Для получения бестеневого освещения также лучше использовать два осветителя ОИ-19, освещающих объект исследования сверху с максимальной концентрацией светового потока.

Для модернизации микроскопа МБС-9, МБС-10 с целью исследования микрообъектов в поляризованном свете возможно использование двух обычных поляризационных светофильтров, используемых в фотографии. Первый светофильтр, выполняющий роль поляризатора, устанавливается на предметный столик микроскопа. Объект исследования (прозрачный микрообъект) между двумя предметными стеклами помещается выше первого светофильтра. Второй поляризационный светофильтр (анализатор) устанавливается на штативе над объектом. Такая модификация традиционного микроскопа МБС-9, МБС-10 позволяет наблюдать интерференционную окраску анизотропных микрообъектов. При использовании монохроматоров света (светофильтров определенного цвета), установленных между осветителем и поляризатором, можно получать и интерференционную картину микрообъектов в поляризованном свете.

При решении задачи предварительного исследования по установлению общей родовой принадлежности двух или более объектов возможно исследование сравниваемых объектов в поле зрения микроскопа одновременно или с использованием сравнительного микроскопа МСК-1. Особое внимание следует обращать на то, чтобы сравниваемые микрообъекты находились в центре поля зрения микроскопа. В противном случае из-за неоднородности освещения может произойти искажение их цветового оттенка

и насыщенности цвета. Наблюдение их одновременно в одинаковых условиях освещения существенно облегчает задачу сравнения.

Для определения показателя светопреломления прозрачный микрообъект последовательно помещают в иммерсионные жидкости с различным показателем преломления. При этом можно использовать водные растворы глицерина (инертный по отношению к большинству классов микрообъектов и красителей растворитель) различной концентрации.

Рефрактометрический метод заключается в том, что при рассмотрении в поле зрения микроскопа микрообъектов, погруженных в иммерсионную жидкость, у их краев наблюдается светлая полоска, называемая линией Бекке. Если при подъеме тубуса микроскопа полоска Бекке смещается от краев волокна к центру, это означает, что показатель преломления иммерсионной жидкости меньше, чем показатель преломления волокна. Если полоска будет перемещаться в обратном направлении, то это значит, что показатель преломления иммерсионной жидкости больше, чем волокна. При совпадении показателей преломления иммерсионной жидкости и волокна полоска Бекке становится невидимой. Показатель преломления самой иммерсионной жидкости определяется традиционным способом с использованием рефрактометра.

При дифференциации волокон по виду пигментов красителя или распределению матирующего вещества по методу оптического растворения фрагмент волокна вносят в кашлю иммерсионной жидкости с показателем преломления равным или близким величине показателя преломления волокна (определенным методом рефрактометрии). Приготовленный препарат помещают на предметный столик поляризационного микроскопа (при его отсутствии – между поляризационными светофильтрами), волокно ориентируют перпендикулярно к плоскости поляризационного луча, фокусируют и наблюдают при условии размытости продольных границ между поверхностью волокна и жидкостью (эффект оптического растворения). Это позволяет фиксировать нерастворимые в полимере частицы пигмента и матирующего вещества.

При слабой расфокусировке микроскопа частицы матирующего вещества изменяют цвет от белого до черного, цвет частиц пигмента красителя остается первоначальным. Подсчет числа нерастворимых частиц наполнителя на единицу длины волокна может служить еще одним сравнимым признаком.

Если волокно при наблюдении имеет однородную окраску, а окрашенные частицы не видны, это говорит о крашении волокна дисперсными или другими растворимыми красителями.

Следует подчеркнуть, что приведенные модифицированные методики, пригодные для предварительных исследований, направлены в основном на установление общей родовой принадлежности микрообъектов и объектов, от которых они предположительно были образованы.

В.И. Внуков

кандидат юридических наук, преподаватель
кафедры криминалистической техники
(Волгоградская академия МВД России)

НЕЗАВИСИМАЯ ЭКСПЕРТИЗА: КОНФЛИКТ НА ПРЕДВАРИТЕЛЬНОМ СЛЕДСТВИИ

На разных стадиях предварительного расследования неизбежно возникают ситуации, когда сталкиваются противоположные интересы сторон и участников уголовного процесса: обвинение и защита, следователь и обвиняемый, потерпевшая сторона и обвиняемый (подозреваемый) и т.д. Такие ситуации принято называть конфликтными.

Различные источники дают сходные определения конфликта: как столкновение, серьезное разногласие, спор¹; столкновение противоположных интересов, взглядов, серьезное разногласие, острый спор².

¹ Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. - 4-е изд., доп. - М., 1999. - С. 237.

² Словарь иностранных слов. - Изд. 19, стер. - М., 1990. - С. 329.

Конфликт, как результат противостояния интересов сторон и отдельных участников в уголовном процессе, не всегда доходит до формы открытой конфронтации. В ряде случаев он протекает в виде скрытого психологического напряжения, возникающего между участниками уголовно-процессуальных отношений. Но и в этом случае наиболее мягкой формы проявления конфликта остается реальная угроза нормальному осуществлению уголовно-процессуальной деятельности, реализации законных интересов и прав личности.

Назначение и производство экспертизы зачастую также влечет за собой возникновение конфликтных ситуаций, т.к. при этом неизбежно возникает столкновение интересов различных участников процесса. Эти ситуации между участниками экспертно-процессуальных отношений могут возникнуть на следующих этапах проведения экспертизы:

На этапе назначения экспертизы - между сторонами при определении круга вопросов, подлежащих разрешению эксперта; между следователем и сторонами, ходатайствующими о проведении экспертизы; между следователем и экспертом по вопросам определения предмета экспертизы и отбора материалов для ее производства.

На этапе производства экспертизы: - между следователем и экспертом по поводу предоставления дополнительных материалов; между экспертом и подэкспертным или его защитником (представителем) при производстве судебно-психиатрической и судебно-медицинской экспертиз; между экспертом и руководителем ЭКУ при несогласии последнего с выводами эксперта.

При получении заключения эксперта и его оценке: - между следователем и обвиняемым (его защитником) в связи с признанием стороной защиты заключения недостоверным и необоснованным; между следователем и экспертом по поводу результатов экспертизы; между экспертом, назначенным следователем, и независимым экспертом, участвующим по инициативе стороны защиты или потерпевшего.

Последняя ситуация представляет особый интерес.

В случае, когда сторона защиты или потерпевшего признает недостоверным, необоснованным экспертное заключение, она может ходатайствовать о назначении повторной экспертизы, а также она вправе выбрать организацию (эксперта) для ее проведения (ст.ст. 42, 53, 198, УПК РФ).

В последнее десятилетие начал активно развиваться институт независимой экспертизы (независимый – самостоятельный, не находящийся в подчинении, свободный)¹, то есть экспертизы, проводимой не в государственных учреждениях (МВД, Министерство юстиции, ВНИИЛСЭ), а в частных лабораториях, бюро и т.д.

И, конечно, результаты таких экспертиз могут существенно различаться с результатами экспертиз "государственных", начиная от разности результатов до полной противоположности выводов.

Данные различия и становятся основной причиной возникновения конфликта между экспертом государственного учреждения и независимым экспертом.

В чем причина таких противоречий?

Не секрет, что практически все экспертные подразделения ОВД загружены большим количеством экспертиз, осмотрами мест происшествия и участием в других следственных действиях в качестве специалистов, и поэтому имеют место элементы упрощенчества, поспешности, поверхностности и формализма при производстве экспертиз, исключение творческого подхода, работа "по шаблону".

Независимый же эксперт выполняет свою работу возмездно, взимая с заказчика экспертизы определенную плату. Он заинтересован выполнить свою работу как можно качественнее и тщательнее, применить как можно больше методов, найти в заключении "официального" эксперта как можно больше ошибок, словом, стремится, чтобы его заключение было полным и объективным и более представительно и убедительно выглядело в суде как доказательство.

¹ Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – 4-е изд., доп. – М., 1999. – С. 249.

Так, независимый эксперт-химик рецензировал заключение эксперта ЭКУ ГУВД г. Москвы № 5614 от 29.06.2000 г. Исследуя данное заключение, рецензент обнаружил такие необъяснимые противоречия, нарушения методики производства и правил оформления заключения эксперта, которые позволили ему не только поставить под сомнение достоверность результатов экспертизы, но и усомниться в компетентности эксперта вообще.

В то же время, сегодня остается пока открытым вопрос о методическом обеспечении независимого эксперта. Если эксперт государственного учреждения использует сертифицированные и паспортизированные методики, разрабатываемые научно-методическими центрами соответствующих ведомств (ЭКЦ при МВД), то независимый эксперт руководствуется либо своими представлениями о том, какие методы использовать, либо заимствует ведомственные методики. Представляется необходимой разработка единого комплекса методик для производства каждого вида экспертиз.

Неясное положение и с техническим оснащением учреждений независимой экспертизы. Если эксперт ЭКП при МВД и МЮ получают экспертную технику, прошедшую гостехнадзор, юстирование и т. д. централизованно, то как обстоит дело у независимых учреждений? Может сложиться ситуация, что наиболее обеспеченные учреждения смогут приобрести современное оборудование и превосходить по оснащенности ЭКП, а могут, наоборот, использовать устаревшую технику и сильно от них отставать.

Не урегулирован также вопрос хранения и сбережения объектов. На каком основании у независимого эксперта в лаборатории будут храниться предметы, запрещенные в гражданском обороте, например, нарезное огнестрельное оружие, взрывчатые вещества или наркотические средства? Какие условия созданы для их хранения? Кто несет ответственность за их сохранность и какую?

Подводя итоги, необходимо сказать, что следователь, а в последствии и суд при сравнении результатов экспертиз должны тщательно взвесить их выводы и оценить заключения с точки

зрения их истинности, достоверности, научности и полноты. Соблюдена ли методика экспертизы, применил ли тот или иной эксперт все возможные методы, какие именно; какие методы обусловливают наиболее точный результат; какие значения использовались при расчетах – табличные или полученные в ходе эксперимента. Анализируя результаты данных экспертиз, следователь (суд) должен прийти к выводу о доказательственном потенциале каждой из них, и, в конечном итоге, решить вопрос о виновности либо невиновности лица.

Использованная литература:

1. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – 4-е изд., доп. – М., 1999.
2. Словарь иностранных слов. – 19-е изд., стер. – М., 1990.

И.И. Никитин

кандидат юридических наук,
начальник факультета следователей
(Волгоградская академия МВД России)

И.А. Чулков

старший преподаватель
кафедры трасологии и баллистики
(Волгоградская академия МВД России)

СРАВНИТЕЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СЛЕДОВ БЛИЗКОГО ВЫСТРЕЛА ПРИ СТРЕЛЬБЕ ИЗ 9,0 ММ ПИСТОЛЕТОВ ПМ И ПММ

На вооружение наряду с 9,0 мм пистолетом ПМ поступил его модернизированный образец – 9,0 мм пистолет ПММ.

В конструкции пистолета сохранены основные решения базовой модели – пистолета ПМ. По сравнению с ПМ у ПММ усилена рамка и увеличена масса затвора. На базе патрона 9x18 ПМ (57Н181С), для пистолета разработан 9-мм высокоимпульсный патрон 9x18 ПММ (57Н181СМ), который, не отличаясь по разме-

рам от 9-мм патрона к пистолету ПМ, обладает повышенным пробивным и останавливающим действием (на уровне патрона 9x19). Модернизация патрона, заключается в помещении в гильзу патрона 9x18 ПМ большего заряда пороха, а также в изменении формы головной части пули.

Увеличение мощности патрона, естественно приводит и к появлению особенностей проявления дополнительных следов выстрела, по сравнению со следами при стрельбе из ПМ.

Особенности проявления дополнительных следов выстрела из данного пистолета патронами 9x18 ПММ и их сравнительные характеристики по отношению к патрону 9x18 ПМ стреляного из пистолета ПМ до настоящего времени не исследовались.

Экспериментальная стрельба производилась из четырех пистолетов ПМ патронами 9x18 ПМ и трех пистолетов ПММ с малоизношенными каналами стволов, высокоимпульсными патронами 9x18 ПММ в мишени из белой бязи. Использовались патроны одного завода-изготовителя и одного года выпуска. Стрельба осуществлялась на дистанциях от 0 см (упор) до 250 см.

Сравнительный анализ дополнительных следов выстрела, образованных при стрельбе из пистолетов ПМ и ПММ на равнозначных дистанциях позволил установить следующее.

При выстреле из ПММ с дистанций до 7 – 8 см образуется повреждение в форме неправильного многоугольника с крестообразно-лоскутными и крестообразными разрывами (в ряде случаев Г или Т-образными), формируемое газопороховой струей и предпульным столбом воздуха. При стрельбе из пистолета ПМ данные разрывы образуются с дистанций до 3 см.

Поясок обтирания начинает просматриваться при стрельбе из ПМ и ПММ на дистанциях свыше 15 см.

Термическое действие пороховых газов и зерен пороха наблюдается на дистанциях до 5 см в виде локальных слабовыраженных участков опаления поверхностного слоя нитей утка и основы желтовато-коричневого цвета как из пистолета ПМ, так и из ПММ.

Копоть выстрела с практически с одинаковой степенью интенсивности отмечается на дистанциях от 0 см (упор) до 40 см при

стрельбе из ПМ и ПММ. В ряде случаев копоть крайне слабой интенсивности может наблюдаться и на дистанции до 45 см при стрельбе из ПМ, и до 55 см при стрельбе из ПММ.

При стрельбе из ПММ на дистанциях от 1 см до 10 см копоть отлагается в виде двух зон – центральной и периферийной, из ПМ до 25 см. Периферийная зона значительно меньшей интенсивности.

В отложении копоти просматриваются участки в виде радиальных лучей при стрельбе из ПМ на дистанциях от 3 см до 7 см, из ПММ – от 5 см до 12 см. Наряду с радиальными лучами в отложении копоти просматриваются и кольца при стрельбе из ПМ на дистанциях от 3 см до 20 см, из ПММ – от 5 см до 25 см.

Зерна пороха при стрельбе из ПМ и ПММ наблюдаются на дистанциях от 3 см, в основном в центральной зоне отложения копоти выстрела. Единичные зерна пороха могут наблюдаться в отдельных случаях и на меньших дистанциях в области краев повреждения. Значительное количество зерен пороха отлагается на дистанциях от 7 см до 40 см.

На дистанциях 80 – 120 см количество зерен пороха незначительное, свыше 130 см до 200 см наблюдаются единичные зерна пороха как из ПМ так и из ПММ. Отдельные зерна пороха наблюдаются и на дистанциях до 240 см.

Выявление с помощью ДКМ гомогенного отложения ионов меди возможно на дистанциях до 35 см при стрельбе из ПМ и до 25 см из ПММ. Гомогенное отложение в виде двух зон (центральной и периферийной) сильной и средней степени интенсивности наблюдается при стрельбе из ПМ на дистанциях до 20 см, из ПММ до 10 см. Кроме того, при стрельбе из ПМ на дистанциях от 3 см до 5 см в гомогенном отложении наблюдается отложение в виде четырех радиальных лучей.

Мелкоочаговые и точечные отложения распределены относительно равномерно при стрельбе из ПМ на дистанциях до 40 см, свыше 40 см и до 60 см точечные отложения преобладают над мелкоочаговыми, и свыше 70 см точечные и мелкоочаговые отложения опять распределяются относительно равномерно.

Иное наблюдается при стрельбе из ПММ. На дистанциях до 7 см точечные и мелкоочаговые отложения распределяются относительно равномерно, свыше 10 см мелкоочаговые отложения преобладают над точечными.

Проведенные нами эксперименты и сравнительный анализ отложений следов близкого выстрела при стрельбе из пистолетов ПМ и ПММ позволили констатировать следующее. Характеристики дополнительных следов выстрела на белой бязи при стрельбе из 9-мм пистолета ПММ высокоимпульсными патронами 9x18 ПММ и при стрельбе из 9-мм пистолета ПМ патронами 9x18ПМ на одних и тех же дистанциях в определенной мере различаются.

Данное обстоятельство позволяет в большинстве случаев дифференцировать огнестрельные повреждения образованные при стрельбе из пистолета ПМ от аналогичных повреждения образованных при стрельбе из пистолета ПММ.

О.В. Шарай

здобувач кафедри криміналістики

(Київський національний університет внутрішніх справ)

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ЗА ЗЛОЧИНАМИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

Поняття спеціальні знання з'явилося в криміналістиці тоді, коли для вирішення питань, які торкалися збирання, дослідження й оцінки доказів почали запрошувати осіб, які володіли знаннями в певній галузі науки, техніки, мистецтві чи ремеслі.

Серед криміналістів нема єдиної точки зору щодо визначення поняття спеціальні знання. Одні автори вважають, що спеціальні знання – це ті, якими не володіє або володіє в неповній мірі суб'єкт доказування (слідчий, орган дізнання, суддя)¹. Інші вва-

¹ Гончаренко В.И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве. – К., 1980. – С. 92; Крылов И.Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы. – Ленинград, 1975. – С. 15.

жають, що це знання, які не є загальнодоступними, загальновідомими, а отримані в результаті спеціального навчання і професійного досвіду¹.

Розкриття поняття цільового призначення спеціальних знань в кримінальному судочинстві має не тільки теоретичне, але й практичне значення. Спеціальні знання, що використовуються в межах кримінально-процесуального законодавства, складають наукові основи слідчої та судової діяльності. Чітке визначення мети їх застосування на кожній стадії кримінального процесу важливо для правильного розуміння функцій і повноважень осіб, які використовують ті або інші види знань в передбачених законом процесуальних формах. Вона також є однією з гарантій дотримання вимог закону в практиці їх застосування.

Використання в кримінальному судочинстві спеціальних знань зумовлено не тільки тим, що такі знання в окремих випадках провадження за справою відсутні у слідчого, прокурора й судді, але і процесуальними умовами, в яких їх реалізація допускається вказаними законом особами.

Зокрема, Ю.А. Калінкін зазначає, що при визначенні ролі та значення застосування спеціальних знань за тією або іншою справою потрібно вказати, по-перше, на те, що сфера реалізації таких знань не обмежується якою-небудь однією стадією кримінального процесу. Вони використовуються в різних формах протягом всього процесу для реалізації тих завдань, які стоять перед кожною з його стадій і судочинством взагалі. По-друге, вони можуть застосовуватися на всіх етапах процесу доказування – при збиранні, перевірці й оцінці доказів².

Як показало наше дослідження, є певні проблеми у застосуванні спеціальних знань при розкритті й розслідуванні злочинів взагалі, і, зокрема, за злочинами у сфері обігу наркотичних засобів.

¹ Шиканов В.И. Проблема использования специальных знаний и научно-технической новизны в криминальном судопроизводстве. – М., 1981. – С. 64.

² Калинин Ю.А. Участие в уголовном судопроизводстве лиц обладающих специальными познаниями: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1981. – С. 26.

По-перше, не дивлячись на наявність різних методичних посібників, монографій, навчальної літератури з криміналістики, численні суб'єкти доказування відчують певні труднощі при призначенні і проведенні судових експертиз. Як показало опитування працівників слідчих підрозділів, однією з причин є те, що в криміналістичній літературі зазначені лише загальні положення тактики призначення й проведення судових експертиз і відсутня інформація щодо особливості цієї тактики у випадках протидії розслідуванню при проведенні цієї слідчої дії¹.

По-друге, як відомо, проведення експертизи можливе тільки за порушеною кримінальною справою. На нашу думку це положення кримінально-процесуального законодавства давно потребує перегляду². Адже за матеріалами дослідчої перевірки повідомлень і заяв про злочини у сфері обігу наркотичних засобів вирішення питання про порушення кримінальної справи неможливо без висновку спеціаліста щодо виду та кількості наркотичного засобу, який оформляється довідкою і прилучається до вищевказаних матеріалів. У процесі розслідування кримінальної справи для вирішення вищезазначених питань призначається

¹ Назначение и производство судебных экспертиз: Пособие для следователей, судей и экспертов. – М., 1988; Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений: Учебник для вузов / Под ред. Ю.В. Шенитько. – Х., 2001; Филькова О.Н. Справочник эксперта-криминалиста. – М., 2001.

² Коваленко Е., Лысов Н. О целесообразности назначения отдельных видов экспертиз в стадии возбуждения уголовного дела // Радянське право. – № 5. – 1986. – С. 67 – 69; Галаган В.И. К вопросу о проведении экспертизы в стадии возбуждения уголовного дела // Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами. – К., 1992. – С. 50 – 55; Весельский В.К., Лукьянчиков Е.Д. Собрание криминалистической информации о преступлениях в сфере наркобизнеса на начальном этапе их раскрытия // Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами. – К., 1992. – С. 119 – 123; Погорельский М.А. Экспертні дослідження в оперативно-розшуковій діяльності // Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – С. 152 – 157.

судова експертиза, оскільки довідка спеціаліста не є доказом за справою. Така процесуальна процедура тягне за собою нераціональне використання сил і засобів у процесі розслідування злочинів досліджуваної категорії. Адже один і той же об'єкт (речовий доказ за справою) в процесі розкриття та розслідування злочину два рази піддається спеціальному дослідженню. Крім того, після проведення попереднього криміналістичного дослідження для проведення судової експертизи, як правило, надходять видозмінені об'єкти (порушена цілісність упаковки вилученого речового доказу, зміна об'єму, ваги наркотичного засобу або психотропної речовини), а не ті, які були виявлені та вилучені з місця події.

Ми підтримуємо позицію тих науковців, які для вирішення цієї проблеми пропонують дослідження об'єктів включити в перелік процесуальних дій дослідчого процесу, а отримані результати дослідження об'єктів використовувати в якості доказів¹.

По-третє, як свідчить судово-слідча практика, при розслідуванні багатоепізодних кримінальних справ про злочини, вчинені групою осіб, виникають спірні ситуації з приводу ознайомлення обвинувачених з усіма постановами про призначення судових експертиз і зі всіма висновками експертів. Хоча для зазначеної категорії кримінальних справ це питання є суттєвим, в кримінально-процесуальному кодексі воно не конкретизоване. Тому слідчі вимушені знайомити всіх обвинувачених зі всіма матеріалами всіх експертиз, навіть тих, які не мають відношення до конкретного обвинувачення певної особи. На нашу думку було б доцільно в ст.ст. 197 і 202 КПК України внести доповнення про обов'язкове ознайомлення обвинуваченого з тими матеріалами експертиз, які мають відношення до епізодів його злочинної діяльності. А з іншими матеріалами експертиз він матиме змогу ознайомитись в порядку ст. 218 КПК України.

¹ Зеленецький В.С. Структура дослідчого кримінального процесу // Вісник академії правових наук України. – Х., 1996. – № 7. – С. 125; Лобойко Л.М. Актуальні проблеми дослідчого кримінального процесу. – Х., 1997. – С. 13 – 14.

Наразі вже очевидно, що без експертних досліджень неможливо вирішити питання про наявність ознак злочину у сфері обігу наркотичних засобів. Тому в кримінально-процесуальному кодексі слід передбачити випадки, підстави, межі та процедуру призначення судових експертиз до порушення кримінальної справи. Зважаючи на те, що ця проблема безпосередньо зачіпає права людини, актуальною є й розробка відповідних гарантій.

Використана література:

1. Гончаренко В.И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве. – К., 1980.
2. Крылов И.Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы. – Ленинград, 1975.
3. Калинин Ю.А. Участие в уголовном судопроизводстве лиц обладающих специальными познаниями: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1981.
4. Назначение и производство судебных экспертиз: Пособие для следователей, судей и экспертов. – М., 1988.
5. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений: Учебник для вузов / Под ред. Ю.В. Шепитько. – Х., 2001.
6. Филькова О.Н. Справочник эксперта-криминалиста. – М., 2001.
7. Коваленко Е., Лысов Н. О целесообразности назначения отдельных видов экспертиз в стадии возбуждения уголовного дела // Радянське право. – № 5. – 1986. – С. 67 – 69.
8. Галаган В.И. К вопросу о проведении экспертизы в стадии возбуждения уголовного дела // Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами. – К., 1992. – С. 50 – 55.
9. Весельский В.К., Лукьянчиков Е.Д. Собираание криминалистической информации о преступлениях в сфере наркоторговли на начальном этапе их раскрытия // Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами. – К., 1992. – С. 119 – 123.

В.І. Сліпченко
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
(Запорізький юридичний інститут ДДУВС)

ОСОБЛИВОСТІ ОСКАРЖЕННЯ ПОСТАНОВИ МІСЦЕВОГО СУДУ ПРО ПРОВЕДЕННЯ СТАЦІОНАРНОЇ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Визначаючи роль та завдання судового контролю на досудових стадіях кримінального процесу, суттєве поширення якого відбулося з 2001 року, можна з впевненістю сказати, що зазначений крок цілком виправдав себе, а поширення контролюючих функцій суду триває і до сьогодні. Водночас слід констатувати існування певних проблем та прогалин у законодавчому регулюванні цього виду діяльності. Так, багато питань виникає при отриманні судового дозволу на проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи та оскарження цього рішення в апеляційній інстанції при не погодженні з ним однією зі сторін процесу.

Як зазначає Н. Сенченко, якщо залишити реалізацію цього права поза сферою судового контролю, то це означатиме обмеження конституційних прав та свобод особи, ще не визнаної винуватою у вчиненні злочину, що є недопустимим. Така система судового контролю є необхідною для перевірки законності й обґрунтованості направлення обвинуваченого на стаціонарну судово-психіатричну чи медичну експертизу, а також для контролю законності психіатричного лікування вказаних осіб у межах призначеної експертизи, строків утримання у психіатричному стаціонарі [1, С. 127].

Проблемність отримання дозволу на проведення такої стаціонарної експертизи полягає в тому, що чинне кримінально-процесуальне законодавство не визначає, в якому саме процесуальному документі особа визнається такою, що потребує застосування примусових заходів медичного характеру, у законі не визначено ні коло її прав, ні обов'язків. За цих умов слідчий приймає таке рішення самостійно виходячи з обставин кримі-

нальної справи, власного переконання та доводів, що обґрунтовують зайняту позицію. Виходячи з назви ст. 205 КПК України "Направлення обвинуваченого на стаціонарну експертизу", стає зрозуміло, що такий процесуальний примус може застосовуватись лише до обвинуваченого. Останній, його захисник та законний представник можуть не погодитись з прийнятим рішенням і на підставі ч. 2 ст. 205 КПК України оскаржити постанову суду до апеляційної інстанції. Звідси виникає питання, які завдання стоять перед апеляційною інстанцією при перевірці зазначеної постанови? На нашу думку, завданням апеляційної інстанції на всьому етапі апеляційного оскарження постанов суду під час досудової перевірки є лише процесуальні питання, а саме неухильне дотримання вимог закону, наявність процесуальних підстав вчинення таких дій та дотримання прав та законних інтересів особи під час їх вчинення. Так, під час апеляційної перевірки постанови місцевого суду повинно перевірятись наявність відповідно оформленого подання слідчого про призначення такої експертизи, з'ясування наявності фактичних даних, що вказують на необхідність проведення цієї експертизи. На думку О.С. Дмитрієва та Т.В. Климента, обставинами такого роду можуть виступати дві групи даних. До першої відносяться ті, які свідчать, що обвинуваченого вже обстежував психіатр. Під час обстеження було діагностовано психічний розлад, ця інформація також може підтвердитись тим, що особа раніше перебувала (або перебуває) на обліку, що особа проходила лікування у психіатричній лікарні, завдяки наявному психіатричному захворюванню визнавалася такою, що не підлягає військовій службі, визнавалася в іншій справі неосудною, знаходилася на примусовому психіатричному лікуванні. Тобто до цієї групи належить інформація, яка може бути підтверджена офіційно за допомогою запитів та отримання довідок державних установ. Другу групу складають обставини, що ставлять під сумнів психічний стан особи, до яких відносяться дані про особливості поведінки, яка може свідчити про наявність психічного захворювання, а саме неадекватна поведінка підозрюваного чи обвинуваченого під

час провадження досудового слідства (безглузда розмова та вчинки, немотивовані приступи збудження та ін.) чи прояв психічних розладів, розуміння яких не потребує наявності медичних знань (наприклад, припадок). Ця інформація може бути відома особам, які добре знають обвинуваченого (підозрюваного) чи були свідками його неадекватної поведінки [2, С. 68]. Інформація, що відноситься до другої групи, як вбачається з наведеного, може бути отримана шляхом проведення слідчих дій, таких як допит, завдяки якому отримує своє закріплення в матеріалах справи.

Наступне коло питань, які вирішує апеляційний суд, пов'язані з перевіркою дотримання прав обвинуваченого під час призначення експертизи: чи був він, його захисник чи законний представник ознайомлені з постановою про призначення цієї експертизи; чи роз'яснювались при цьому права, а також право ставити додаткові запитання на вирішення експертизи, або слідчим останні були безпідставно відведені.

Перелічені питання, які вирішує апеляційне провадження під час перевірки постанови місцевого суду на досудовому розслідуванні, можемо віднести до *процедурних*, оскільки під час їх перевірки можуть бути виявлені чи ні порушення лише процесуального законодавства, іншу самостійну групу питань утворюють порушення *матеріального* характеру, але останні перевіряються в суді першої інстанції лише після закінчення досудового слідства.

Системний аналіз ст.ст. 75, 76 та глави 18 КПК України, крім законності та обґрунтованості, дає нам підстави говорити про такий додатковий критерій перевірки подання слідчого (постанови суду) про призначення стаціонарної судово-психіатричної експертизи, як *мотивованість*. З огляду на це, якщо зміст поняття законності не потребує додаткового тлумачення, то на з'ясуванні різниці між обґрунтованістю та мотивованістю слід зупинитися окремо. Перевірка судом *обґрунтованості* подання (постанови суду) повинна полягати в тому, що приймаючи таке рішення, чи виходила посадова особа з аналізу документально оформлених матеріалів, чи ґрунтуються її висновки на фактичних даних та їх су-

купності, аналіз яких виключає можливість прийняття іншого рішення, крім обраного. *Мотивованість* покликана з'ясувати, чому посадова особа приймає таке рішення, використовуючи (чи не використовуючи) ті чи інші аргументи, що повинні міститися в поданні, а також пояснювати і доводити саме цю позицію, зайняту посадовою особою.

Наведемо приклад. Так, судова колегія апеляційного суду Запорізької області, розглядаючи апеляційну скаргу захисника К. та Ф., обвинувачених за ч. 2 ст. 121 КК України (заподіяння умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілому), на постанову місцевого суду про призначення стаціонарної комплексної судової психолого-психіатричної експертизи. Колегія визнаючи в цілому законною цю постанову, скасувала її посилаючись на те, що остання є не обґрунтованою та не мотивованою, оскільки у відношенні обвинуваченого К. вже була проведена амбулаторна судово-психіатрична експертиза, за висновками якої психічних розладів не виявлено. В кримінальній справі відсутні клопотання сторін про призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи, висновки експерта не оспорювались, відвід йому не заявлявся, будь-яких інших даних, що давали слідчому можливість сумніватись у висновках експерта, матеріали справи не містять, порушень закону при призначенні та проведенні амбулаторної судово-психіатричної експертизи судом не виявлено. Зазначені обставини, на думку апеляційного суду, не свідчать про необхідність проведення стаціонарної комплексної психолого-психіатричної експертизи [3]. Як видно з цього рішення, права та законні інтереси обвинуваченого К. у цьому випадку було захищено в апеляційній інстанції, їх обмеження у зв'язку з необхідністю проведення стаціонарної експертизи не відбулося. Визнаючи позитивний бік зазначеного прикладу, зазначимо, що вказуючи на відсутність обґрунтованості та мотивованості постанови місцевого суду, судова колегія у мотивувальній частині рішення не розмежувала ці поняття, а посилається на їх недотримання у сукупності, що свідчить про відсутність чіткої визначеності цих понять на практиці та вказує на необхідності подальшого теоретичного опра-

цювання зазначених категорій перевірки будь-якого судового рішення.

Використана література:

1. Сенченко Н. Поняття та види процесуальних гарантій у провадженні про застосування примусових заходів медичного характеру // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – №1 (121). – С. 124 – 127.
2. Судебная психиатрия: Учебник / Под ред. проф. А.С. Дмитриева, проф. Т.В. Клименко. – М.: Юристъ, 1998. – 408 с.
3. Архів апеляційного суду Запорізької області. Справа № 10-225/2008.

О. Лойф
аспірант

(Національна академія Служби безпеки України)

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ СБ УКРАЇНИ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ БОРОТЬБУ ІЗ НАРКОБІЗНЕСОМ

Вирішення проблем боротьби із наркобізнесом в Україні є одним з важливих напрямів розвитку держави. Аналіз наукової літератури та практики оперативно-розшукової діяльності свідчить, що кількість виявлених злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, щорічно збільшується. Злочинці постійно вдосконалюють форми та методи злочинної діяльності, розробляють нові способи її приховування, маскуванню, протидіють розслідуванню та викриттю винних. Використання в оперативно-розшуковій діяльності науково-технічних засобів дозволяє своєчасно отримувати оперативно-значиму інформацію, виявляти і фіксувати протиправну діяльність груп та окремих осіб, організувати роботу з активного розшуку злочинців та інших осіб, які причасні до скоєння злочину, виявляти й усувати причини та умови, що

сприяють вчиненню злочинів, тим самим ефективно реалізовувати вимоги діючого законодавства щодо захисту прав та інтересів людей, суспільства і держави в цілому від злочинних посягань. Сьогодні все частіше йдеться про злочинні технології, протистояти яким без залучення спеціальних знань майже неможливо. Природно, що як би добре не були підготовлені й яку б високу кваліфікацію не мали особи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, вони не можуть володіти достатньо глибокими знаннями для розв'язання всіх питань, що стосуються різноманітних галузей науки, техніки, виробництва. У сферу оперативно-розшукової діяльності постійно інтегруються нові досягнення науки й техніки, різноманітних галузей знань, повітніх технологій. Різноманітний характер оперативно-службової діяльності СБ України зумовлює і багатоплановість застосування в ній знань з різноманітних галузей науки, техніки тощо.

Надзвичайно важливе значення має використання спеціальних знань в оперативно-розшуковій практиці, а надто – за справами про наркобізнес. Своєчасне встановлення того, що виявлену речовину віднесено до заборонених для вільного обігу, а її вид та кількість підпадають під ознаки кримінально караного діяння, дає можливість вчасно порушити кримінальну справу та в стислі строки провести розслідування. Для цього оперативним працівникам практичних підрозділів СБ України потрібні спеціальні знання та допомога спеціалістів в галузі дослідження наркотичних та сильнодіючих речовин, а також потрібні й знання щодо можливостей, компетенції експертних підрозділів, знання основ методики досліджень наркотиків для правильної оцінки оперативним працівником висновків спеціаліста.

В більшості наукових праць, що присвячені проблемам використання спеціальних знань, йдеться, зазвичай, про процесуальне використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві, зокрема це праці Л.Ю. Ароцькера, Р.С. Белкіна, О.І. Вінберга, В.Г. Гончаренка, О.О. Ейсмана, О.М. Зініна, В.М. Махова, Г.М. Мінковського, М.О. Селіванова та інших відомих науковців, які створили методологічний й теоретичний фундамент для сучасних й майбутніх наукових розробок проблем використання спеціальних знань

в ході розслідування кримінальних справ. У криміналістичній науці прийнято розрізняти такі процесуальні форми використання спеціальних знань: експертиза (ст. 75 КПК України); призначення документальної ревізії (ст. 66 КПК); участь спеціаліста у ході проведення окремих слідчих дій (ст. 128 1 КПК).

Спеціальні знання можуть знадобитися в різноманітних ситуаціях, що виникають не лише в слідчій, а й в оперативно-розшуковій діяльності. Інформація із непроцесуальних джерел має орієнтувальний, допоміжний, рекомендаційний характер. Йдеться про одержання від обізнаних осіб консультацій, методичних рекомендацій, письмових довідок щодо питань, які виникли в ході здійснення оперативно-розшукових заходів та оцінки інформації, що отримана непроцесуальним шляхом.

До форм використання спеціальних знань в оперативно-розшуковій діяльності ми відносимо: використання оперативним працівником своїх спеціальних знань при виявленні, розкритті та попередженні злочинів; використання оперативним працівником своїх спеціальних знань в розробці профілактичних рекомендацій; консультації спеціаліста; повідомлення оперативному працівнику спеціалістом відомостей довідкового характеру; надання спеціалістом організаційно-технічної допомоги у виконанні певних робіт, не пов'язаних з проведенням оперативно-розшукових заходів; участь спеціаліста в оперативно-розшукових заходах; проведення спеціальних досліджень предметів та документів до порушення кримінальної справи; навчання спеціалістом оперативних працівників сучасним прийомам та методам дослідження різноманітних об'єктів, роботі з новими науково-технічними засобами, а також їх впровадження в оперативно-розшукову діяльність; участь спеціаліста у розробці пропозицій профілактичного характеру. Дані, що отримані в результаті непроцесуальних форм використання спеціальних знань без їх введення в процес у встановленому для цього порядку й формах, не мають доказового значення, проте це не означає, що ці форми використання спеціальних знань не потрібні для розкриття злочину.

Як при судово-експертному, так і при науково-технічному дослідженні предметів матеріального світу використовуються ті самі

науково обгрунтовані методи. Криміналістичне дослідження – творчий процес, у якому проявляється знання досягнень і методів різних наук, оволодіння сучасними високоефективними методами дослідження, досвід спеціаліста. У теперішній час криміналістичні дослідження забезпечуються широким арсеналом інструментальних методів аналізу об'єктів: газорідинна хроматографія, електронна мікроскопія, інфрачервона спектроскопія, ультрафіолетова люмінесценція, рентгенографія тощо.

Попереднє дослідження будь-яких хімічних речовин за завданнями оперативних підрозділів СБ України проводиться в експертних установах або підрозділах із метою вирішення питання про віднесення представлених на дослідження речовин до наркотичних, що оформлюється висновком спеціаліста. Підставою для його проведення є письмові завдання працівників органів дізнання. У висновках спеціалістів повинні міститися дані про характер здійсненого дослідження та обгрунтовані висновки як відповіді на запитання, які поставлені спеціалісту. Проте наявний висновок спеціаліста не є доказом у процесуальному розумінні і це не виключає можливості проведення в наступному за конкретною кримінальною справою судової експертизи для дослідження тих же наркотичних засобів чи психотропних речовин. Висновок судового експерта слугує джерелом доказів для слідчого та суду [1, С. 83].

Для відповіді на поставлені питання експертом-хіміком застосовується ціла низка методів, які у різному поєднанні дозволяють проводити найповніше дослідження об'єктів і отримувати надійні та вірогідні дані. Методики дослідження наркотиків викладені у відповідних методичних рекомендаціях. Вони передбачають таку послідовність дослідження:

1. Зовнішній огляд і вивчення морфологічних ознак речовини за допомогою оптичної мікроскопії.
2. Хімічний аналіз з метою встановлення наявності наркотиків.
3. Тонкошарова хроматографія – для розподілення компонентів і визначення якісного складу наркотиків.
4. Дослідження за допомогою інструментальних методів аналізу спектрофотометрії (в інфрачервоній та ультрафіолетовій частинах спектру), газорідинної хроматографії, хромато-маспектро-

метрії. Інколи при вирішенні питань по встановленню джерела походження наркотиків застосовується спектральний емісійний та рентгенофлуоресцентний аналіз [2, С. 300 – 301].

Трансформація проблеми боротьби з наркобізнесом в ранг міжнародних проблем ставить нові завдання перед судовою експертизою наркотичних засобів. Якщо раніше такі дослідження проводили з метою простої ідентифікації наркотиків, то за сучасних умов практика вимагає проведення порівняльних досліджень наркотиків з метою встановлення каналів надходження і збуту, а також дослідження речовин, матеріалів і обладнання, що використовуються для виготовлення наркотиків. Окрім того, в зв'язку з постійним розширенням спектру наркотичних засобів, що трапляються в нелегальному обігу, постає завдання з виявлення нових речовин, які ще не внесені до національних або міжнародних списків наркотиків. Різноманіття існуючих синтетичних наркотиків та розробка нових методом синтезу раніше не відомих аналогів дає змогу виробникам швидко пристосовуватися до потреб "чорного" ринку. Змінюючи складові та відправні компоненти, спеціалісти-хіміки отримують нові види синтетичних речовин, що не входять до діючих національних списків заборонених і контрольованих наркотиків. Процедура внесення нового наркотичного засобу, психотропної або сильнодіючої речовини до офіційних списків затягується на місяці й роки. Можливість незаконного виробництва наркотиків-аналогів шляхом зміни їх хімічної структури дає змогу виробникам, випереджаючи офіційну науку і юридичну практику, уникати контролю з боку закону. Зазначене свідчить про важливість своєчасного, об'єктивного і повного дослідження спеціалістами об'єктів наркобізнесу, зокрема й тих, що виявлені в процесі оперативно-розшукової діяльності. Лише за таких умов можна стверджувати про створення дійсно ефективних перешкод на шляху розповсюдження наркотиків.

Використана література:

1. Гора І.В., Колесник В.А., Іванов А.Б. Наркобізнес і наркоманія: криміналістичні аспекти протидії: Навчальний посібник. – К.: Вид-во НА СБ України, 2006. – 156 с.

2. Експертизи у судовій практиці / За заг. ред. В.Г. Гончаренка. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 388 с.

О.І. Риженко
старший оперуповноважений
УСБ України в м. Києві

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ АНОНІМНИХ ДОКУМЕНТІВ, ЩО МІСТЯТЬ ДАНІ ПРО ПІДГОТОВКУ АБО ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ

Розроблення засобів, прийомів та методів дослідження анонімних документів, що містять дані про підготовку чи скоєння злочинів, з метою встановлення автора та виконавця анонімного документа не є новими для криміналістики. У працях відомих вчених-криміналістів Е.У. Бабаєвої, А.І. Вінберга, В.К. Лисиченка, С.М. Вула, П.Г. Кулагіна, В.В. Липовського, С.Д. Павленка, В.М. Палій, С.М. Петряєва, М.Я. Сегая, Ю.Ю. Ярослава та інших висвітлені окремі питання криміналістичного дослідження документів з метою встановлення автора й виконавця анонімного документа [1 – 3].

Відповідно до ст. 8 Закону України "Про звернення громадян", письмове звернення без зазначення місця проживання, не підписане автором (авторами), а також таке, з якого неможливо встановити авторство, визнається анонімним і розгляду не підлягає. З метою забезпечення реалізації громадянами конституційного права на звернення, покращення, удосконалення організації їх особистого прийому в органах Служби безпеки, внутрішніх справ та прокуратури України та на виконання ст. 40 Конституції України, Законів України "Про звернення громадян", "Про Службу безпеки України", "Про міліцію", "Про прокуратуру", "Про інформацію", Указів Президента України від 19 березня 1997 року № 241 "Про заходи щодо забезпечення реалізації громадянами конституційного права на звернення", від 13 серпня 2002 року № 700 "Про додаткові заходи щодо забезпечення реалізації громадянами конс-

титуційного права на звернення" анонімні звернення не розглядаються, за винятком повідомлень про злочини. Анонімні документи в практиці СБ України, МВС, прокуратури та інших правоохоронних органів сприймаються як різновид джерел інформації щодо підготовки, вчинення злочину, про факти, які мають відношення до злочину, котрий розслідують, про інше протиправне діяння. За фактами анонімних проявів співробітниками правоохоронних органів здійснюються заходи щодо перевірки реальності реалізації загроз, викладених в анонімних документах, встановлення осіб, котрі причетні до виготовлення документів, і запобігання можливості вчинення злочинів. Тобто анонімні письмовомовленнєві повідомлення в межах такого підходу оцінюють як джерело доказової або орієнтовної інформації.

Проблема розшуку анонімів для цивілізованого світу не нова. Анонімка ще з давніх часів була невід'ємною частиною життя суспільства. В нашій державі існує давня традиція написання "підкидних листів". Жодна подія в історії нашої країни не обходила без інформаційного повідомлення органів влади, керівників держави щодо конкретних або ймовірних злочинів. Століттями змінювалися державні і суспільні пріоритети, а звідси – і мета, методи і шляхи розшуку. Нині в Кримінальному кодексі України та в Кодексі про адміністративні правопорушення відповідальності за анонімні вияви немає. Водночас у ст.ст. 345 та 346 КК України (погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу; погроза або насильство щодо державного і громадського діяча) не зазначено, в якій формі можуть надходити погрози – усній чи письмовій, від відомої особи або аноніма.

Аналіз наукових джерел та матеріалів практики дає достатні підстави для висновку про те, що у напрямі розшуку авторів та виконавців анонімних документів є наявний розрив між науковим рівнем розробки криміналістичних проблем розшуку і реальними можливостями практичного використання криміналістичних знань оперативними підрозділами, що здійснюють розшук анонімів. Вказане визначає актуальність дослідження та новизну розгляду питань використання криміналістичних знань у діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів з розшуку

авторів і виконавців анонімних документів, що містять дані про підготовку чи скоєння злочинів.

Сьогодні, незважаючи на бурхливий розвиток електронної техніки, значна кількість анонімних документів про підготовку або вчинення злочинів, виконуються скорописом. Письмо, як складна організована вища психічна функція, може бути вивчено з двох боків: зі сторони графіки письма (почерк) і зі сторони реалізації саме мовних навичок (писемне мовлення). З наведеного розподілу предмета досліджень (почерк та писемне мовлення) випливає дуже важливий для криміналістичного дослідження висновок, який міститься у необхідності відокремлення поняття "автор" та "виконавець" письмового документа. Автор писемномовного повідомлення – особа, що створює поняттєво-змістовну сторону тексту повідомлення та реалізує її як мінімум у структурі тексту та його лексико-стилістичному оформленні. Виконавець писемного повідомлення – особа, яка реалізує у зазначеному повідомленні свої почеркові, машинописні навички тощо, а також може цілком або фрагментарно здійснити його орфографічне або пунктуаційне оформлення. У разі складання писемномовного повідомлення під диктовку шляхом переписування або передруку чужого оригіналу виникає ситуація, коли автор і виконавець – різні особи. Здебільшого авторський рівень містить ознаки лексико-стилістичних, синтаксичних та інтелектуальних навичок писемного мовлення. Виконавчий рівень не виходить за межі орфографічних, пунктуаційних навичок писемного мовлення та особливостей синтаксичного оформлення словосполучень.

Важливу криміналістичну інформацію можна почерпнути з вивчення власне анонімного документа і тому в багатьох випадках такий документ стає для оперативних працівників основним об'єктом криміналістичного дослідження. Результати всебічного аналізу документа дають можливість отримати максимум інформації про особу автора й виконавця анонімного документа. Об'єктивна потреба у всебічному та комплексному підході обумовлена різноманітною природою матеріальних носіїв інформації, а також можливістю її отримання в повному обсязі лише в умовах

використання різних галузей знань та методів дослідження. Організація і проведення комплексного дослідження анонімних документів оснований на знанні природи й закономірностей отримання інформації, що має криміналістичне значення, на криміналістичній діагностиці відповідних носіїв такої інформації, на визначенні сукупності методів дослідження й послідовності їх застосування тощо.

Значна кількість проблем оперативно-розшукової діяльності прямо або опосередковано пов'язана з категорією "особистість". Писемне мовлення (й текст як його витвір) відображає особистість у всій багатогранності її властивостей, спрямувань, ціннісних орієнтацій. Так, походження людини, місце її народження та проживання, мовне оточення дитячих, юнацьких, зрілих років, рідна мова (якщо текст виконано нерідною мовою) можуть обумовлювати певні відхилення в її мовленні; вік позначається на періодах становлення останньої, її збагаченні або збіднілості, на використанні стереотипів, характерних для того чи іншого етапу життя соціуму; рівень освіти, загальної культури проявляється в багатстві або бідності лексичних, граматичних, стилістичних варіантів мовлення, його інтелектуальному наповненні; особливості спеціалізації нервової системи, пов'язані зі статевим диморфізмом, визначають перевагу в писемному мовленні тих чи інших мовних засобів, розбіжності в її експресивній стороні; тип вищої нервової діяльності проявляється в характері емоційної насиченості; професійна приналежність багато в чому зумовлює рівень і особливості мовного та змістовного боків тексту, співвідноситься зі способом презентації дійсності в наочних образах або абстрактних категоріях і т.д.

Можливості дослідження письма з метою встановлення названих та інших характеристик автора й виконавця рукописного тексту базуються на тому, що текст можна розглядати як проекцію індивідуальної мовної системи, або ширше – психомовленневої організації особистості, компоненти (психічні властивості) якої знаходяться в певній закономірній взаємодії. Поряд із соціальним в оперативно-розшуковій практиці особливе місце займає також психологічний "портрет" автора й виконавця руко-

писного тексту, інші його особистісні властивості: тип темпераменту, головні риси характеру, наявність або відсутність стійких патологічних відхилень у психіці, напрям інтересів, характер ціннісних орієнтирів, світоглядні, релігійні переконання тощо. Успіх вирішення експертних завдань у значній мірі зумовлений ступенем розробленості окремих методик дослідження різних рукописних текстів.

Загальною підставою для дослідження писемного мовлення є положення про те, що мовленню кожної людини притаманні специфічні риси, а це, у свою чергу, дозволяє стверджувати наявність індивідуального стилю мовлення.

Цілком природно, що специфіка мовлення особи обумовлена не тільки інвентарем мовних засобів, які використовуються нею, але й розподілом одиниць загальнонародної мови у її мовленні. Факторами, які визначають мовленнєві навички людини, є рівень її освіченості, ступінь володіння нормами літературної мови, місце народження та формування мовленнєвих навичок, вік, частково – стать, професія, сфера соціальної діяльності та побуту, накопичений життєвий досвід, інтереси того, хто говорить, та ін. Як слушно підкреслюють Л.П. Іванова та О.Ф. Юрчук, перелічені ознаки можна вважати більш-менш константними, тобто майже незмінними, незалежними від впливу психологічних факторів. До перемінних ознак вони відносять ситуаційні зміни, а саме: емоційний стан; рівень втомленості тощо. Проте ці перемінні ознаки не є основними при ідентифікації людини, а лише можуть дати інформацію для її "портрета" [4, 137 – 138].

При дослідженні анонімного повідомлення особливу увагу необхідно приділяти одному з директивних мовленнєвих актів – реквестивному, тобто такому, що спонукає аноніма до вчинення певних дій. До таких мовленнєвих актів, зокрема, відносять погрози та заклики. Для вирішення питання, чи є текст за адресацією персональним або інтерперсональним, оперативний працівник здійснює дослідження з визначення адресата висловлювання. Погроза, як одна з форм вербальної агресії, містить у собі наступні структурні елементи: 1) особа, що загрожує; 2) адресат – особа, якій загрожують; 3) описання умов або висунення вимог

дій або бездіяльності адресата; 4) зміст погрози (описання дій особи, яка погрожує або обіцянок дій третіх осіб); 5) засоби досягнення погрози; 6) ймовірні наслідки дій особи, що погрожує. Необхідними структурними компонентами закликів є: 1) особа, яка закликає до певних дій; 2) адресат, тобто особа, яку закликають до будь-яких дій; описання майбутньої дії адресата. Для того, щоб встановити факт наявності у тексті анонімного прояву компонентів загрози або заклику, оперативний працівник повинен здійснити аналіз синтаксичної структури речень, їх лексичного наповнення.

При дослідженні анонімного документа, що виготовлений рукописним способом, обов'язково аналізується функціонально-динамічний комплекс писемномовленневих навичок людини. Носієм інформації ми вважаємо рукописний текст або його фрагмент, що містить дані про навички писемного мовлення його автора й виконавця. Почерк містить у собі достатню кількість інформації як ідентифікаційного, так і не ідентифікаційного характеру. З одного боку, він є носієм ідентифікаційної інформації про виконавця, яка використовується оперативними працівниками для вирішення ідентифікаційних завдань з метою встановлення виконавця анонімного документа. З іншого – у ньому також відображаються психофізіологічні властивості особи виконавця й умови процесу письма. Отже, почерк містить у собі своєрідну закодовану інформацію про особу, обставини й умови виконання рукопису. Серед завдань неідентифікаційного характеру розрізняють діагностичні (визначення умов виконання рукопису) та класифікаційні (встановлення віку і статі виконавця анонімного документа). Найчастіше оперативні працівники з розшуку авторів й виконавців анонімних документів вирішують діагностичні завдання, до яких належать ті дослідження, що спрямовані на встановлення зовнішньої обстановки та умов письма (факт виконання тексту в незвичній позі, викривленим почерком, з наслідуванням почерку іншої особи), а також внутрішнього стану виконавця (наприклад, збудження чи загальмованість). Кінцевою метою у розв'язанні таких завдань є розпізнавання конкретних характеристик виконавця анонімного тексту.

Аналіз оперативним співробітником анонімних документів дає змогу визначити загальнофізичні властивості особи, яка писала (стать, вік); особистісні якості особи, яка писала, тобто тип вищої нервової діяльності, особливості характеру, тип темпераменту (холеричний, сангвінічний, меланхолійний, флегматичний), характеристики нервових процесів (збудливість, стабільність, стриманість і т.д.), ділові особливості (стиль роботи, ставлення до справи та ін.); встановити соціально-демографічні дані про особу, яка писала: національність, район проживання, освітній рівень та ін.; визначити навички особи, яка писала (професійні, стенографічні, креслярські та ін.); встановити незвичайні психофізіологічні стани особи, яка писала, в момент виконання рукописного тексту; встановити патологічні стани особи, яка писала: хронічні психічні захворювання й тимчасові розлади душевної діяльності, деякі нервові, інфекційні та інші соматичні захворювання; визначити факти незвичної установки того, хто пише, на максимально швидке, гарне, старанне письмо і т.д.; встановити факти навмисної зміни почеркових характеристик рукопису шляхом зміни звично пишучої руки, скорописного маскування, наслідування почерку іншої особи тощо.

Серед завдань діагностичних почеркознавчих досліджень найбільш розробленими є методики визначення: загальнофізичних властивостей особи виконавця (статі, віку); індивідуальних якостей особистості (типу вищої нервової діяльності, властивостей характеру, типу темпераменту); психофізіологічних та патологічних станів особистості в момент виконання рукопису (сильного душевного хвилювання, збудження, фізичної втоми, охолодження при низькій температурі, сп'яніння, психічних, нервових, інфекційних, тяжких загальнофізичних захворювань, порушень зорового або звукового аналізатора, рухового апарату письма); соціально-демографічних даних про особистість (національності, району проживання, рівня освіти); різноманітних навичок того, хто написав (професійних, стенографічних, креслярських) тощо.

Отже, аналіз анонімних документів, що містять дані про підготовку або вчинення злочинів, полягає у виділенні особливостей

форми і змісту документа, інших його характеристик, що становлять основу для обґрунтованих припущень щодо особи автора й виконавця.

Використана література:

1. Бабаева Э.У. Криминалистическое исследование анонимных документов с целью идентификации личности по признакам письменной речи: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Л., 1970. – 24 с.
2. Винберг А.И. Криминалистическая экспертиза письма: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1938. – 28 с.
3. Вул С.М. Особенности методики диагностирования образовательного уровня в судебно-автороведческой экспертизе // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1990. – Вып. 41. – С. 44 – 51.
4. Иванова Л.П., Юрчук О.Ф. Функціональний аналіз як метод ідентифікації особистості, що розмовляє // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів: Збірник наукових праць. – К.: МВС України, УАВС, 1996. – С. 136 – 142.

Л.А. Забелина

кандидат философских наук, доцент, доцент
кафедры гуманитарных и правовых дисциплин
(Институт стран Востока и Африки,
Международного Славянского университета)

А.Д. Сараев

кандидат философских наук, профессор, профессор
кафедры гуманитарных и правовых дисциплин
(Институт стран Востока и Африки,
Международного Славянского университета)

КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ КАК ПОНЯТИЕ СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНОЙ ПРАКТИКИ

Прежде чем перейти к философско-правоведческому анализу культурных ценностей, остановимся на разборе базового термина "культура" и его различных значениях.

Определения культуры. Термин "культура" многозначен и в обиходном языке, и в различных науках, и в философии. Различают описательное и оценочное употребление этого слова. Оценочное применение термин "культура" и производных от него эпитетов существует в повседневной разговорной практике, а также в философии. Вся наша речь состоит из предложений, высказываний, силлогизмов, в которых что-либо утверждается, или что-либо отрицается о предмете. Так, к примеру, если мы называем кого-то культурным человеком, то подобного рода суждения означают положительную оценку, и напротив, когда о ком-то мы говорим, что он ведет себя не культурно, значит, оцениваем его отрицательно.

Научный же подход предполагает не оценку, а придание термину "культура" только описательного смысла. Другими словами, применяют его для фиксации определенных классов предметов, явлений и процессов, которые необходимо описать и объяснить.

Понятие культура первоначально означало обработку и уход за землей, возделывание земли, с тем, чтобы земля могла служить человеку, была пригодна для удовлетворения разнообразных потребностей людей. Речь шла о культуре-технике – земледелия. Это первое значение используется и сегодня в биологических и сельскохозяйственных науках, когда идет речь о культурах определенных растений, о культурах бактерий, культуре тканей и т.п.

Во втором значении под культурой понимается улучшение, облагораживание обычаев и способов поведения человека. Разумеется, подобное использование термина перенесено из агрокультуры, но относится оно не к земле и ее флоре, а к обычаям, традициям и деятельности человека. С этим значением можно встретиться не только в обиходном языке, но и в философии права, в юриспруденции XVIII – XIX вв.

В третьем значении термин "культура" означает "все то, что не растет само по себе от природы, а появляется благодаря труду человека, то, что создано целенаправленным размышлением и де-

ятельностью людей". Такое широкое понимание этого термина охватывает все материальные и духовные ценности, которые создал человек. Это разделение на "природу" и "культуру" было положено Генрихом Риккертом в основу дифференциации наук на естественные и гуманитарные¹.

Понятие "культура" как наиболее общее не может быть адекватно выражено через какое-то одно единственное определение, которое получено с помощью той или иной формально-логической процедуры. Поэтому в зависимости от ракурса рассмотрения появляются различные определения культуры. В отечественной и мировой культурологии существует ряд достаточно разработанных подходов к рассмотрению феномена культуры².

Деятельностный подход трактует культуру как специфический способ человеческой деятельности. Культура – это диалектически реализующееся в деятельности единство субъективного и объективного моментов. Такой подход рассматривает культуру как "систему внебиологически выработанных механизмов, благодаря которым стимулируется, программируется и реализуется активность людей в обществе". Иначе говоря, культура выступает как "способ деятельности".

При семиотическом подходе культура понимается как сущностная характеристика: т.н. "социокод" или знаковозакрепленная совокупность деятельностных схем, которая обеспечивает социальное наследование. Для понимания культуры важно учитывать роль знаковых систем. Следует иметь в виду, что знаки, символы – это средства реализации ценностей и смысла культуры, которые доступны для непосредственного изучения. Следовательно, природа культуры – символически коммуникативная.

При структуралистском подходе внимание акцентируется на том, что культура – это совокупность социальных элементов,

¹ Rickert P. Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft (VII), 1926; См. также Его о природе и науки о культуре. – СПб, 1911; О системе ценностей // Логос. – 1914. – Т. 1. – В. 1.

² Сагатовский В.Н. Культура и диалектика общественного развития // Диалектика культуры: Сб. статей. – Куйбышев: Куйбыш. гос. ун-т, 1982. – С. 27 - 34.

"культурных образцов" – носителей ценностных отношений, которые регулируют деятельность (брак, семья, обычаи, символы, тексты и т.д.), исключая личностный фактор.

При социологическом подходе культура рассматривается как социальный институт, который дает социуму системное качество; как устойчивая целостность, отличная от природы. Функционирование культуры изучается в той или иной системе общественных отношений и институтов, которые определяют роли и нормы поведения людей в обществе.

При гуманитарном подходе внимание фиксируется на совершенствовании человека как духовно нравственного субъекта культуры. Здесь культура понимается как процесс, который включает все виды человеческого творчества. Культура охватывает всю человеческую жизнь, регулирующуюся человеком как членом коллектива. Таким образом, культура – это процесс созидания человеком своей родовой сущности, мера человеческого в человеке.

Ценностный подход. Выделяется та сфера бытия человека, которую можно обозначить миром ценностей. Культура здесь рассматривается как результат многообразия деятельности человека, как совокупность материальных и духовных ценностей, как архисложная иерархия идеалов и смыслов, которые значимы для конкретного социального организма. Культура – это реализация идеально – ценностных целей, предметный мир, который взят под углом зрения его значения для человека. Ценностный подход рассматривается как реализация субъектно-объектных отношений. Основные проблемы этого подхода: понимание природы ценностей, их генезиса и общезначимости.

Анализ можно подытожить такой схемой:

Оппозиция	Области исследования
Культура-природа	Биосоциальные системы
Культура – развитие общества как естественно-исторический процесс	Социальные системы

Культура – продукты деятельности	Системы деятельности
Культура – процесс	Способы деятельности
Культура – образование	Информационные программы деятельности

Как видно, предметно выявляется специфика культуры как второй природы и как социального феномена, отличного и от общества, и от его деятельностной стороны, и от какой-либо технологии деятельности, и от какой-либо трансляции информации. Культура также может быть рассмотрена и как трансляция ценностных смыслов деятельности.

Культурными ценностями считаются ценности религиозного или светского характера, которые рассматриваются каждым государством как представляющие значение для археологии, доисторического периода, истории, литературы, искусства и науки¹. Именно этот смысл необходимо использовать для оценки культурных ценностей в судебно-экспертной практике.

Подобное понимание культурных ценностей принято и применяется в действующем законодательстве Украины, которое определяет культурные ценности как "объекты материальной та духовної культури, що мають художнє, історичнє, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України"².

Використана література:

1. Rickert P. Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft (VII). – 1926.

¹ Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконному ввезенню, вивезенню передаванню права власності на культурні цінності від 14.11.1970 р. // Система інформаційно-правового забезпечення ЛІГА: ЗАКОН.

² Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.1999р. № 1068-ХІУ. Із змін і доп., внесеними законами України від 06.03.2003 р. № 5941У, від 31.05.2005 р. № 25991У // Система інформаційно-правового забезпечення ЛІГА: ЗАКОН.

2. Сагатовский В.Н., Культура и диалектика общественного развития // Диалектика культуры: Сб. статей. – Куйбышев: Куйбыш. гос. ун-т, 1982. – С. 27 – 34.

3. Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконному ввезенню, вивезенню передаванню права власності на культурні цінності від 14.11.1970 р. // Система інформаційно-правового забезпечення ЛІГА: ЗАКОН.

4. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.1999 р. № 1068-ХІУ. Із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 06.03.2003 р. № 5941У, від 31.05.2005 р. № 25991У // Система інформаційно-правового забезпечення ЛІГА: ЗАКОН.

Г.В. Кутузова
учений секретар

(Кримський науково-дослідний інститут судових експертиз)

О.С. Гордєєва

завідувач лабораторією

(Кримський науково-дослідний інститут судових експертиз)

ЗАСТОСУВАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ У СУДОВІЙ ЕКСПЕРТИЗІ

Перед судовою експертизою як наукою стоїть цілий комплекс проблем, серед яких одне з центральних місць займає практичний розвиток її науково-технічних напрямів. При цьому важливе значення надається впровадженню в теорію і практику найбільш ефективних і точних методів дослідження.

Найбільш перспективним напрямом є математизація науки, а також комп'ютеризація її практичного застосування. У зв'язку з цим на передній план висувається завдання синтезу наук, які є базою для розвитку комплексних спеціальних експертних пізнань в рамках створення загальної теорії і вдосконалення практики судової експертизи. Як всяка наукова теорія, загальна теорія судової експертизи повинна базуватися на чітко вираженій методології, однозначно сприйманих наукових поняттях, системі методів,

термінології. Математизація і комп'ютеризація криміналістики – це природний процес, обумовлений сучасним етапом її розвитку, а також необхідністю вирішення тих завдань, які стоять перед судовою експертизою. Це концептуальне положення відображене в працях Т.В. Авер'янової, Р.С. Белкіна, А.Я. Вікарука, Г.Л. Грановського, З.І. Кірсанова, Ю.Г. Корухова, Н.П. Майліс, В.С. Мітрічева, О.Р. Росинської, М.О. Селіванова, О.Р. Шляхова, Л.Г. Еджубова, О.О. Ейсмана та ін. учених. О.Р. Шляхов визначає, що "математичні методи давно і міцно увійшли до методик виконання експертиз, наприклад трасологічних, балістичних, почеркознавчих, автотехнічних та ін. Математичні методи корисні при обробці результатів вимірювань, аналітичного порівняння і як критерій достатності виявленої сукупності ознак для індивідуалізації об'єкта, оцінки повноти її в цілях ототожнення"¹.

Відомо, що "у наукознавстві розрізняють три етапи математизації наукових знань: кількісне оброблення емпіричного матеріалу і статистичних операцій з ним; створення математичних моделей процесів та явищ; побудова математичних теорій даної науки"².

Характерне, що процес математизації судової експертизи розвивається одночасно на всіх трьох етапах, які виступають як напрями розвитку.

Розробка математичних моделей і комп'ютерних технологій для вирішення судово-експертних завдань викликана насущними практичними потребами. Експерт виділяє найбільш суттєві кількісні закономірності, які дають можливість розробити математичну модель не тільки для конкретного судово-експертного завдання, але і для цілого типу завдань. У цьому і полягає сенс математизації їх рішення і автоматизації ряду експертних завдань. Ще однією причиною проникнення математики в експертну науку і

¹ Шляхов А.Р. Состояние и перспективы научных разработок автоматизированного решения задач и создания информационных систем в области судебной экспертизы // Проблемы информационного и математического обеспечения экспертных исследований в целях решения задач судебной экспертизы. – М., 1984. – С. 5.

² Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории / Т.В. Аверьянова. – М.: Норма, 2007. – С. 368.

практику є притаманний їй високий ступінь абстракції, надзвичайна широта принципів. Математика має в своєму розпорядженні набір понять, які по своїй широті і універсальності наближаються до філософських, дозволяють відобразити загальні кількісні характеристики якісно різних явищ і предметів. Крім того, математика відрізняється виключно строгою внутрішньою логікою, забезпечуючи, що важливо, безпомилковість експертних висновків. У 60-і роки ХХ сторіччя у зв'язку з розвитком обчислювальної техніки, засобів і методів програмування, було поставлено завдання автоматизації експертизи. Почалося наукове використання математичних методів у криміналістичній експертизі, зокрема завдань ідентифікації.

Так, наприклад, М.О. Селіванов відносив почеркознавство до найбільш перспективних галузей ідентифікаційних досліджень, в яких з успіхом може застосовуватися імовірно-статистичний метод. Радянськими почеркознавцями зроблені перші спроби підрахувати імовірність окремих ознак почерку. На основі математичних розрахунків були визначені кількісні критерії для оцінки індивідуальності комплексів співпадаючих ознак¹.

З.І. Кірсановим були розроблені рекомендації по застосуванню імовірно-статистичного методу в портретній ідентифікації. Л.Г. Еджубовим, П.Г. Орловим проводились дослідження по статистичному методу оцінки ідентифікаційних ознак у дактилоскопічній експертизі.

Використання математичних методів і комп'ютерних технологій достатньою мірою знайшли віддзеркалення практично у всіх видах судових експертиз (почеркознавча, технічна експертиза документів, експертиза матеріалів, речовин і виробів, балістична, трасологічна, автотехнічна; економічна тощо). При цьому математичні методи і комп'ютерні технології використовуються як для вирішення конкретних експертних завдань з ціллю отримання інформації про досліджуваний об'єкт, так і для автоматизації процесу і вирішення судово-експертних завдань на основі вже відомої інформації

¹ Селіванов Н.А. Математические методы в собирании и исследовании доказательств. – М.: Юридическая литература, 1974. – С. 101 – 103.

про об'єкт. Наприклад, створення імовірно-статистичної моделі експертно-криміналістичної ідентифікації з використанням кількісної інформації про довільну сукупність субстанціональних властивостей досліджуваних об'єктів (1985); розробка методики імовірно-статистичної оцінки співпадаючих окремих ознак почерку у прописних літерах російського алфавіту (1996).

В процесі застосування математичних методів в криміналістиці і судовій експертизі принципове значення має встановлений теорією імовірності принцип практичної упевненості: якщо яке-небудь подія має вірогідність p , то протилежне йому має імовірність $1-p$. Тому достовірна подія (з імовірністю $p=1$) зв'язана з протилежною, неможливою подією, імовірність якої рівна 0¹. Принцип практичної упевненості не може бути доказаний математичними засобами. Він підтверджується всім досвідом людства. При оцінці надійності висновку експерта про тотожність об'єкту в розрахунок береться вся сукупність обставин справи. Описаний апарат володіє великим ступенем спільності і дозволяє вирішити задачу ідентифікації для об'єктів різної природи (наприклад, профілограм в трасології, спектрограм і осцилограм у фізико-хімічних дослідженнях).

Питання про можливість створення загальної математичної моделі і теорії криміналістичної ідентифікації не може бути вирішено у зв'язку з відсутністю математичного апарату, що дозволяє моделювати надійність як позитивного, так і одночасно негативного висновку про тотожність відповідно до експертних версій в будь-якій ідентифікаційній ситуації. Сутність математичного моделювання в криміналістиці полягає в трансформації криміналістичної проблеми в математичне завдання, її рішення за допомогою математичного апарату, а також криміналістична інтерпретація отриманих математичних результатів. Математична модель містить формалізований опис виявлених ознак об'єкту експертного дослідження. Комп'ютерні технології сприймають і обробляють саме формалізовану інформацію. Тому І.М. Лузгін вважає, що "ма-

¹ Пошкявичус В.А. Применение математических и логических средств в правовых исследованиях. - Вильнюс: Минтис, 1974. - С. 97.

тематичній формалізації піддаються далеко не всі ознаки. Деякі якісні характеристики можуть бути зафіксовані тільки традиційними методами дослідження"¹.

При проведенні досліджень в галузі економічної експертизи економіко-математичні методи застосовуються при встановленні чинників, що впливають на результати господарської діяльності, з тим щоб врахувати їх на стадії дослідження загальних результатів роботи організацій. Метод математичного моделювання тут може використовуватися, наприклад, для визначення упущеної вигоди. Використання математичного моделювання при визначенні упущеної вигоди ґрунтується на аналізі даних тимчасового ряду, припускає, що майбутні значення ряду оцінені, виходячи з минулих значень, тобто проводиться екстраполяція. Побудова екстраполяційних моделей полягає в підборі математичної формули, за допомогою якої описуються значення отриманих спостережень і на основі отриманих параметрів визначаються майбутні дані.

Сучасний рівень розвитку судових експертиз вже немислимий без автоматизації управлінських і експертних операцій з використанням засобів обчислювальної техніки. Розвитку програмних засобів, найбільш зручних для користувача, останніми роками приділяється особлива увага. Ці засоби є важливим елементом нової інформаційної технології вирішення експертних завдань за допомогою ЕОМ. У основі розробки методики рішення будь-якої експертної задачі лежать принципи інформатики і кібернетики, а саме: принципи системної організованості об'єкту пізнання, кількісних визначень, використання математичного апарату, алгоритмічний підхід до процесу пізнання об'єкту. Однією з вимог, що пред'являються до наукової обґрунтованості експертних висновків, є застосування об'єктивних критеріїв оцінки результатів дослідження. Крім того, потреба в математичних методах обумовлена ще і тим, що експертні методики мають, як правило, природничо-науковий характер. Відсоток методик, що містять математичне моделювання, вельми невисокий. Тому багато експертних завдань

¹ Лузгін І.М. Моделирование при расследовании преступлений. - М., 1981. - С. 117.

вимагають математичного рішення і використання для їх реалізації ЕОМ. Саме математичні методи і засоби розширюють рамки пізнання, роблячи його багатограним.

Використована література:

1. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.1999 р. № 1068-ХІУ. Із змін. і доп., внесеними законами України від 06.03.2003 р. № 5941У, від 31.05.2005 р. № 25991У // Система інформаційно-правового забезпечення ЛІГА: ЗАКОН.
2. Шляхов А.Р. Состояние и перспективы научных разработок автоматизированного решения задач и создания информационных систем в области судебной экспертизы // Проблемы информационного и математического обеспечения экспертных исследований в целях решения задач судебной экспертизы. – М., 1984. – С. 5.
3. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории / Т.В. Аверьянова. – М.: Норма, 2007.
4. Селиванов Н.А. Математические методы в собирании и исследовании доказательств. – М.: Юридическая литература, 1974.
5. Пошкявичус В.А. Применение математических и логических средств в правовых исследованиях. – Вильнюс: Минтис, 1974.
6. Лузгин И.М. Моделирование при расследовании преступлений. – М., 1981.

Т.И. Анисимова

старший научный сотрудник

(Крымский научно-исследовательский институт судебных экспертиз)

А.А. Древетняк

научный сотрудник

(Крымский научно-исследовательский институт судебных экспертиз)

**МОДЕЛИРОВАНИЕ ДЕНЕЖНОЙ ОЦЕНКИ
ЗЕМЕЛЬ КУЛЬТУРНО-ЗАПОВЕДНОГО КОМПЛЕКСА
В СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЕ**

Земля является необходимой предпосылкой какого-нибудь производства. Она выступает как фактор производства, так и для

размещения сооружений, домов, жилья и др. Земля относится к не возобновляемым средствам производства, это бесплатный подарок природы, что позволяет говорить об иррациональном характере ее стоимости. Но в условиях рыночных отношений земля принимает товарную форму и выступает предметом купли-продажи.

Со времени приобретения независимости Украины произошло значительное возрастание количества и площади территорий и объектов природно-заповедного фонда (ПЗФ), ряд которых играет в начале 21 века важную роль, как показатель развития государства¹.

В соответствии с общегосударственной программой формирования экологической среды Украины площадь ПЗФ Украины нужно значительно увеличить и до 2015 года довести до 10,4% от площади государства.

В рамках экспертной оценки земельный участок рассматривается как основное слагаемое недвижимости.

В зависимости от назначения и порядка проведения денежная оценка земельных участков может быть нормативной и экспертной.

Денежная оценка земельных участков производится по методике, утверждаемой Кабинетом Министров Украины.

Согласно Методике денежной оценки памятников, экспертная оценка земельных участков, на которых расположены памятники, основывается на следующих методах:

- нормативная денежная оценка;
- капитализация чистого дохода;
- затратный (с учетом затрат на сооружение объектов недвижимого имущества на земельном участке);
- сравнительный (при применении этого метода стоимость объекта оценки определяется исходя из сопоставления цен продажи аналогичных объектов).

Выбор методических подходов оценки памятников осуществляется с учетом цели оценки, категории, вида стоимости памятни-

¹ Атлас объектов природно-заповедного фонда Украины. – К., 2003.

ков, наявності, обсяга і достовірності інформації, необхідної для проведення оцінки.

Для визначення історическої, архітектурної, культурної цінності об'єктів культурно-заповідного фонду України необхідно:

- наявність і ступінь збереженості пам'ятника;
- наявність необхідної інформації про виникнення пам'ятника,
- визначення меж, площі пам'ятників і їх землекористувачів на момент проведення досліджень;
- визначення функціонального зонювання оцінюваної території.

При цьому необхідно враховувати вплив негативних факторів (складні інженерно-геологічні умови, негативне екологічне вплив), а також враховувати балансову цінність насаджень згідно з даними інвентаризації зелених насаджень (в разі якщо є об'єктом ПЗФ).

Для визначення місцезнаходження земельних ділянок, розташованих на території ПЗФ використовується постановлення Госкомітету УСРС про екологію і раціональне природокористування "Про затвердженні переліку державних парків-пам'ятників садово-паркового мистецтва республіканського значення" від 30.08.1990 р., а також атлас об'єктів ПЗФ України з Додатком до нього Міністерства екології і природних ресурсів України, дані проєкту організації території парків-пам'ятників.

Також необхідно враховувати обмеження, діючі в стосовно цієї частини території, які забороняють будь-яку діяльність, що загрожує збереженню парку, а саме:

- зміна меж, відведення і виділення ділянок для інших цілей, використання їх під будь-яке будівництво, сади, городи, а також для розміщення торгових точок, ларьків, киосків, тентів, рекламних щитів, самовільне огорожування,
- незаконна рубка або пошкодження дерев, кущів, травянистого природного покриття, газонів, квітників,

- в'їзд на територію всіх видів транспорту (за винятком випадків проведення господарських заходів, пов'язаних з функціонуванням парку і проїздом державних природоохоронних і правоохоронних органів).

Крім того, передбачається, що на земельні ділянки, розташовані на території парків-пам'ятників можуть поширюватися типові сервитути, такі як право проходу і проведення комунікацій, регульовані загальнодержавним законодавством, дотримання режиму санітарно-захисних зон дотримання режиму 100-метрової захисної зони Чорного моря, захист зелених насаджень. Зелені насадження, що виростають на земельній ділянці, підлягають максимальній збереженню¹.

Для оцінки земельних ділянок, на яких розташовані пам'ятники археології, архітектури і градостроїтельства необхідно ідентифікувати пам'ятник відповідно до Державного реєстру національного культурного спадку (пам'ятників історії, монументального мистецтва і археології).

При цьому необхідно дослідити паспорт пам'ятника, матеріали інвентаризації, акт технічного стану пам'ятника, документ, що свідчить про захисну зону пам'ятника (визначення сервітутів), захисну угоду.

Визначення історическої, архітектурної, художньої, наукової, іншої культурної цінності пам'ятників здійснюється шляхом аналізу вказаних характеристик пам'ятників. Кожному виду цінності відповідає сукупність показників, значення яких наведено в Методичці грошової оцінки пам'ятників.

Всі види цінностей базуються на принципі постійного динамічного розвитку, тобто види і кількість показників в межах визначеного виду цінностей з плином часу існування пам'ятників постійно змінюються.

Для визначення кожного коефіцієнта привабливості спеціалісти, які мають відповідну кваліфікацію і досвід, або організації, уповноважені проводити такі експертизи.

¹ Закон України "Про природно-заповідний фонд України" № 2456-ХІІ від 16.07.1992 р.

Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод о том, что информационной базой для определения исторической, архитектурной, культурной ценности являются данные Государственного реестра недвижимых памятников Украины, государственных кадастров, землеустроительной, градостроительной документации, различной документации по охране памятников. Выбор методических подходов оценки памятников осуществляется с учетом цели оценки, категории, вида стоимости памятников, наличия, объема и достоверности информации, необходимой для проведения оценки.

При обосновании выбора методологии и процедур независимой оценки эксперт руководствуется достоверностью и открытостью информации относительно объекта оценки; достоверностью и открытостью информации относительно рынка объектов-аналогов; возможностью использования объекта оценки; целью оценки; нормативной базой, регулирующей вопросы оценки имущества¹.

Учет перечисленных факторов позволяет сделать выбор методологических подходов и методов, применимых для целей оценки.

При оценке земельных участков, на которых расположены памятники национального значения, определяется исключительно стоимость восстановления улучшений земельного участка памятника, равной сметной стоимости создания в современных условиях нового объекта, являющегося точной копией улучшений земельного участка оцениваемого памятника по конструктивным признакам.

Для определения стоимости земельных участков затратным подходом используется базовая нормативная стоимость земельных участков с применением коэффициентов индексации, определяемых в соответствии с Законом Украины "О Государственном бюджете Украины" за соответствующий год в соответствии со статьей 23 "Закона о плате за землю".

Также обращаем внимание на то, что для наиболее полной оценки необходимо произвести оценку зеленых насаждений, на-

¹ Методические основы денежной оценки земель в Украине: Научное издание / Ю.Ф. Дехтяренко, М.Г. Лихогруд, Ю.М. Манцевич, Ю.М. Палеха. - К.: Профи, 2002. 168

ходящих под охраной государства и оценку недвижимых памятников. Оценка зеленых насаждений производится на основании данных инвентаризации и балансовой стоимости.

Для оценки земельных участков, на которых расположены памятники архитектуры, градостроительства, ландшафтных и садово-паркового искусства дополнительно определяется стоимость парковых насаждений по сборникам укрупненных показателей восстановительной стоимости объектов. Состав зеленых насаждений парка определяется по данным инвентаризации. Затем определяется интегральный коэффициент, учитывающий ценность объекта культурного наследия.

В том случае, если земельные участки, находящиеся на территории государственного памятника были отчуждены с целевым назначением - для эксплуатации и обслуживания объектов недвижимости (осуществление гражданско-правовых отношений) в соответствии с Методикой денежной оценки памятников для целей отчуждения памятников способами, определенными законодательством используется рыночная стоимость¹.

В современных условиях Украины земельные участки, на которых расположены памятники, являются одним из наиболее сложных объектов экономической оценки в составе недвижимости по следующим причинам:

- специфика данного объекта;
- неразработанность нормативно-правовой базы;
- неразвитость земельного рынка в стране.

Таким образом, экономически обоснованная стоимостная оценка земель является сложной процедурой, т.к. должна учитывать возможность их одновременного использования как природного ресурса, основы среды проживания населения и объекта недвижимости.

Все это переводит вопросы формирования и развития первичного и вторичного рынка земли в разряд исключительно важных практических проблем, фактически, для всех субъектов финансо-

¹ Методика денежной оценки памятников, утверждена постановлением Кабинета Министров Украины от 26.09.2002 г. № 1447.

во-хозяйственной деятельности. Хотя имеются многочисленные противоречия в ряде законодательных актов, используемых для приватизации земельных участков, тем не менее, рынок земельных участков в Крыму, все более и более оживляется, что является отражением объективных процессов, идущих в экономике страны, и позволяет, несмотря на все сложности, сделать выводы относительно статистики складывающихся на нем цен.

Использованная литература:

1. Атлас объектов природно-заповедного фонда Украины. – К., 2003.
2. Закон Украины "О природно-заповедном фонде Украины" № 2456-ХП от 16.07.1992 г.
3. Методические основы денежной оценки земель в Украине: Научное издание / Ю.Ф. Дехтяренко, М.Г. Лихогруд, Ю.М. Манцевич, Ю.М. Палеха. – К.: Профи, 2002.
4. Методика денежной оценки памятников, утверждена постановлением Кабинета Министров Украины от 26.09.2002 г. № 1447.

А.О. Мишур

научный сотрудник

(Крымский научно-исследовательский институт судебных экспертиз)

А.П. Волкова

младший научный сотрудник

(Крымский научно-исследовательский институт судебных экспертиз)

ОСОБЕННОСТИ ОБЛОЖЕНИЯ ОПЕРАЦИЙ ПО ЭКСПОРТУ УСЛУГ НАЛОГОМ НА ДОБАВЛЕННУЮ СТОИМОСТЬ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ СУДЕБНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Осуществление внешнеэкономической деятельности резидентами Украины сопряжено с соблюдением норм и правил валютного и налогового законодательства. В статье пойдет речь об обложении налогом на добавленную стоимость работ (услуг), оказанных резидентами Украины в рамках взаимоотношений с нерезидентами.

Так согласно п. 1.4. Закона Украины "О налоге на добавленную стоимость" от 13.04.1997 г. № 168/97-ВР под поставкой услуг понимают любые операции гражданско-правового характера по выполнению работ, предоставлению услуг, предоставлению права на пользование или распоряжение товарами, в том числе нематериальными активами, а также по поставке каких-либо иных, нежели товары, объектов собственности за компенсацию, а также операции по бесплатному выполнению работ, предоставлению услуг¹.

Законом Украины "О внесении изменений в Закон Украины "О государственном бюджете Украины на 2005 год" и некоторые другие законодательные акты Украины" № 2505-IV от 25.03.2005 г. были внесены существенные изменения в Закон Украины "О налоге на добавленную стоимость" от 13.04.1997 г. № 168/97-ВР в части налогообложения экспорта товаров и услуг². До внесенных Законом № 2505 изменений при налогообложении операций по поставке услуг, предназначенных для использования и потребления за пределами таможенной территории Украины руководствовались нормами п.п. 6.2.2 Закона Украины "О налоге на добавленную стоимость" от 13.04.1997 г. № 168/97-ВР. Теперь п.п. 6.2.2. исключен из норм Закона Украины "О налоге на добавленную стоимость" от 13.04.1997 г. № 168/97-ВР, и основными критериями для определения ставки налогообложения при экспорте услуг является место их поставки, а место поставки зависит от вида услуг, которые предоставляются³.

При проведении исследования следует учесть, что основные принципы налогообложения поставки услуг следующие:

- определение объекта налогообложения;
- вид услуг, которые предоставляются;
- определение места поставки услуг;
- применение нулевой ставки налогообложения.

¹ Закон Украины "О налоге на добавленную стоимость" от 13.04.1997 г. № 168/97-ВР // Компьютерная система ЛИГА:ЗАКОН.

² Закон Украины "О внесении изменений в Закон Украины "О государственном бюджете Украины на 2005 год" и некоторые другие законодательные акты Украины" от 25.03.2005 г. № 2505-IV // Компьютерная система "ЛИГА:ЗАКОН".

³ Закон Украины "О налоге на добавленную стоимость" от 13.04.1997 г. № 168/97-ВР // Компьютерная система ЛИГА:ЗАКОН.

Согласно п.п. 3.1.1. ст. 3 Закона Украины "О налоге на добавленную стоимость" от 13.04.1997 г. № 168/97-ВР объектом налогообложения является поставка товаров (работ, услуг), место предоставления которых находится на таможенной территории Украины. То есть, если место предоставления услуг находится на таможенной территории Украины, то такие операции являются объектом налогообложения НДС и облагаются по ставке 20%, а если место предоставления услуг находится за пределами таможенной территории Украины, то такие услуги не являются объектом налогообложения.

В п. 6.5. Закона Украины "О налоге на добавленную стоимость" от 13.04.1997 г. № 168/97-ВР определено, что местом поставки услуг считается:

а) за исключениями, определенными в подпунктах "в", "д"- "е" этого подпункта, - место, где лицо, представляющее услугу, зарегистрировано в качестве плательщика этого налога, а в случае если такая услуга предоставляется нерезидентом - место расположения его представительства, а при отсутствии такового - место расположения резидента, выполняющего агентские (представительские) действия от имени такого нерезидента, а при отсутствии такового - место фактического расположения покупателя (получателя), который в этом случае выступает налоговым агентом такого нерезидента;

в) при предоставлении услуг агентами, посредниками или другими участниками рынка недвижимого имущества (недвижимости) (далее - риелторами), другими лицами, ответственными за подготовку, координацию, надзор и осуществление работ по строительству и отделке (оснащению) недвижимости (включая услуги архитекторов и дизайнеров), других подобных услуг, связанных с продажей или строительством недвижимости, - место, где такая недвижимость расположена или будет расположена;

г) место, где фактически предоставляются услуги в сфере:

- культурной, артистической, спортивной, научной, образовательной, развлекательной или подобной им деятельности, включая деятельность организаторов (продюсеров) в таких сферах деятельности, и связанных с ними услуг;

- деятельности, вспомогательной транспортной, такой как погрузка, разгрузка, перегрузка, складская обработка товаров и другие аналогичные виды работ (включая страхование);

- оценки недвижимого имущества (недвижимости);

- проведение любых работ с движимым имуществом, изменяющих его качественную характеристику.

д) место регистрации покупателя или его постоянного представительства, а при отсутствии такого места регистрации - место постоянного адреса или постоянного жительства, в случае если покупатель, которым предоставляются нижеприведенные услуги, проживают за пределами таможенной территории Украины, предоставляют услуги по:

- передаче или предоставлению авторских прав, патентов, лицензий, а также смежных прав, в том числе торговых марок;

- предоставлению рекламных услуг и других услуг по продвижению товаров (услуг) на рынке (промоутерству);

- предоставление услуг консультантами, инженерами, адвокатами, бухгалтерами, аудиторами, актуариями и других аналогичных услуг, а также по обработке данных и предоставлению информации, в том числе с использованием компьютерных систем;

- предоставлению обязательства воздерживаться от проведения отдельных видов деятельности частично или полностью;

- предоставление услуг физическим лицам, состоящим в отношениях трудового найма с поставщиком, в пользу другого лица;

- предоставление агентских услуг от имени и за счет другого лица, если обеспечивается предоставление покупателю услуг, перечисленных в этом подпункте;

- предоставлению в аренду движимого имущества (в том числе банковских сейфов);

е) при предоставлении услуг персонала по обслуживанию морских, воздушных и космических объектов - место предоставления таких услуг¹.

¹ Закон Украины "О налоге на добавленную стоимость" от 13.04.1997 г. № 168/97-ВР
// Компьютерная система ЛИГА:ЗАКОН.

Так, согласно п. 6.2. Закона Украины "О налоге на добавленную стоимость" от 13.04.1997 г. № 168/97-ВР ставка налога составляет "0" процентов к базе налогообложения по следующим операциям:

- экспорту товаров и сопутствующих такому экспорту услуг;
- поставке услуг, которые состоят из работ с движимым имуществом, ранее ввезенным на таможенную территорию Украины для выполнения таких работ и вывезенными за пределы таможенной территории Украины плательщиком, выполнявшим такие работы, или получателем-нерезидентом. К работам с движимым имуществом относятся работы по переработке товаров, которые могут включать собственно переработку (обработку) товаров – монтаж, сборку, монтирование и наладку, вследствие чего получают другие товары, в том числе выполнение работ по переработке давальческого сырья, а также модернизацию и ремонт товаров, предусматривающий проведение комплекса операций с частичным или полным восстановлением производственного ресурса объекта (или его составных частей), определенного нормативно-технической документацией, в результате выполнения которого предусматривается улучшение состояния такого объекта (п.п. 6.2.1.);
- поставке товаров (работ, услуг) предприятиями розничной торговли, расположенными на территории Украины в зонах таможенного контроля (беспопытных магазинах), в соответствии с порядком установленном Кабинетом Министров Украины (п.п. 6.2.3.);
- поставке транспортных услуг железнодорожным, автомобильным и, морским и речным транспортом по перевозке пассажиров, багажа, грузобагажа (товаробагажа) и груза за пределами государственной границы Украины (п.п. 6.2.4.);

Нулевая ставка не применяется при экспорте товаров (сопутствующих), освобожденных от налогообложения в соответствии с п. 5.1 (кроме п.п. 5.1.2, 5.1.7) и п. 5.2. Закона Украины "О налоге на добавленную стоимость" от 13.04.1997 г. № 168/97-ВР¹.

¹ Закон Украины "О налоге на добавленную стоимость" от 13.04.1997 г. № 168/97-ВР // Компьютерная система ЛИГА:ЗАКОН.

Таким образом, если оказываемые резидентом услуги нерезидентом являются услугами "с местом предоставления" на таможенной территории Украины, то по таким услугам у резидентов возникают налоговые обязательства по налогу на добавленную стоимость по ставке 20%, при этом полностью сохраняется право на налоговый кредит затратам, которые связаны с предоставлением таких услуг.

Также плательщик сохраняет право на налоговый кредит, если оказывает услуги нерезидентам применяя нулевую ставку НДС согласно п. 6.2 Закона Украины "О налоге на добавленную стоимость" от 13.04.1997 г. № 168/97-ВР¹.

Если же предоставляемые нерезидентам услуги не облагаются НДС, то согласно п.п. 7.4.2. ст. 7 Закона Украины "О налоге на добавленную стоимость" от 13.04.1997 г. № 168/97-ВР если плательщик налога приобретает (изготавливает) товары (услуги) и основные фонды, предназначенные для их использования в операциях, которые не являются объектом налогообложения согласно ст. 3 настоящего закона или освобождаются от налогообложения согласно ст. 5 настоящего Закона, то суммы налога, уплаченные в связи с таким приобретением (изготовлением), не включаются в состав налогового кредита такого плательщика².

В конце хотелось бы отметить, что при налогообложении услуг, предоставляемых украинскими предприятиями нерезидентам, в отличие от операций по экспорту товаров, возникает много вопросов, причем связанных не столько с применением нулевой ставки НДС, а прежде всего, по операциями, которые в зависимости от ситуации могут либо подлежать налогообложению по ставке НДС в размере 20%, либо не являться объектом налогообложения в принципе.

Использованная литература:

1. Закон Украины "О налоге на добавленную стоимость" от 13.04.1997 г. № 168/97-ВР // Компьютерная система ЛИГА: ЗАКОН.

¹ Закон Украины "О налоге на добавленную стоимость" от 13.04.1997 г. № 168/97-ВР // Компьютерная система ЛИГА:ЗАКОН.

² Там же.

2. Закон України "О внесении изменений в Закон Украины "О государственном бюджете Украины на 2005 год" и некоторые другие законодательные акты Украины" от 25.03.2005 г. № 2505-IV // Компьютерная система ЛИГА: ЗАКОН.

М.В. Потанин

старший научный сотрудник

(Крымский научно-исследовательский институт судебных экспертиз)

А.О. Прусаков

старший научный сотрудник

(Крымский научно-исследовательский институт судебных экспертиз)

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРОВЕДЕНИЯ СУДЕБНЫХ АВТОТОВАРОВЕДЧЕСКИХ ЭКСПЕРТИЗ И ИССЛЕДОВАНИЙ

Одной из актуальных проблем судебного автотовароведения является верный выбор необходимого ремонтного воздействия на поврежденные детали транспортного средства, изготовленные из полимерных материалов.

В настоящее время в автомобилестроении все в большем объеме применяются синтетические полимеры как альтернатива традиционным кузовным материалам, это обусловлено относительной простотой изготовления всевозможных конструкций и снижением весовых характеристик изделия. На автомобиле к таким деталям относятся: облицовки бампера, молдинги, спойлера, облицовки, корпуса фар и т.п.

С увеличением доли используемых в автомобильной промышленности деталей, изготовленных из полимерных материалов, повышается вероятность того, что во время аварии такие детали подвержены повреждениям. Исходя из практики, в 70% ДТП повреждается, как правило, облицовка бампера. Маркетинговые исследования рынка запасных частей транспортных средств показывают, что стоимость большинства новых деталей изготовленных из полимерных материалов довольно велика и зачастую возникают вопросы о целесообразности их ремонта, а не замены.

В то время как ремонт поврежденных жестяных деталей является общепринятым и часто применяемой технологией ремонта, поврежденные детали, изготовленные из полимерных материалов, все еще часто заменяются по причинам сложившегося мнения о невозможности их восстановления в соответствии с требованиями изготовителя и отсутствия необходимых технологий и материалов.

В настоящее время некоторые станции технического обслуживания и частные мастерские практикуют проведение ремонта поврежденных бамперов и облицовок автомобилей, однако техническая документация по выполнению и проверке качества таких работ отсутствует, что затрудняет обоснованность ремонтно-пригодности и расчета величины трудоемкости ремонтных работ. Такие сложности также возникают и у экспертов-автотовароведов при составлении калькуляции восстановительного ремонта, а именно, выборе необходимого ремонтного воздействия и определении целесообразности проведения ремонта.

Согласно требованиям п. 8.4.3 "Методики товароведческой экспертизы и оценки дорожных транспортных средств" решение о замене составных частей автомобиля принимается в случае невозможности их восстановления в соответствии с техническими требованиями или в случае экономической нецелесообразности их восстановления (ремонта)¹.

При выборе способа восстановления поврежденной детали, изготовленной из полимерных материалов, необходимо определить тип материала, технологию восстановления, сопоставить предъявляемые требования к изделию с качеством восстановленной детали.

При определении целесообразности принятого ремонтного воздействия (ремонт или замена) необходимо сопоставить затраты на восстановление поврежденной детали с затратами на приобретение подобной.

¹ Про затвердження Методики товарознавчої експертизи та оцінки дорожніх транспортних засобів: наказ Міністерства юстиції України, Фонду державного майна України від 24.11.2003 № 142/5/2092 // Комп'ютерна правова система ЛИГА:ЗАКОН.

В зависимости от технологии производства и различных физических характеристик полимерные материалы, применяемые при изготовлении деталей транспортных средств, разделяют на три основные группы.

1. *Термопласты.* Эти материалы легко подлежат плавлению и вторичной переработке. Примеры применения на автомобиле: буфера, корпуса зеркал, молдинги, решетка радиатора, облицовки салона и т.д.

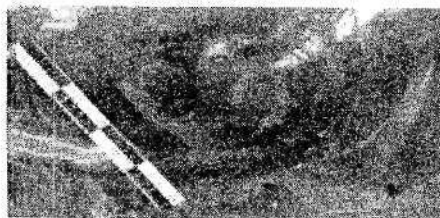
2. *Эластомеры.* Полимерные материалы, обладающие резиноподобной эластичностью. Примеры применения на автомобиле: уплотнители, мягкие спойлера.

3. *Реактопласты.* Полимерные материалы, переработка которых в изделия сопровождается необратимой химической реакцией, приводящей к образованию неплавкого и нерастворимого материала. Примеры применения на автомобиле: корпуса фар, остовы радиатора, изделия из стекловолокна.

Для получения разных физических и химических свойств полимерных материалов при их изготовлении используются разные сырьевые компоненты и присадки. В зависимости от состава эти материалы разделяют на типы и им присваивают буквенное обозначение (маркировка). При отсутствии маркировки материала детали, тип полимера можно определить косвенно из общих характеристик материалов методами испытания и сравнения; для этого используют отдельный кусочек изделия.

Повреждения составляющих транспортного средства, изготовленных из полимерных материалов, в зависимости от их характера и величины можно классифицировать как:

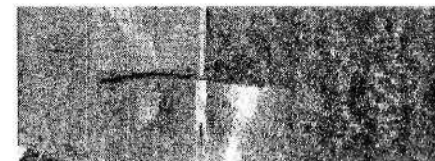
Царапины – несквозные дефекты поверхности в виде счесов, борозд

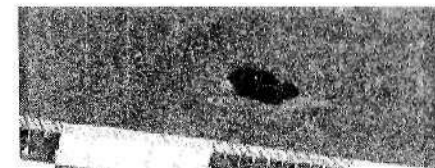
Вмятины – изменение формы поверхности (деформация) из-за местного растяжения

Трещины – узкие сквозные повреждения различной длины и конфигурации

Проломы – сквозное разрушение, при котором происходит отламывание фрагментов и образуется отверстие

Разрушение – разрушение детали на фрагменты

Процесс ремонта деталей транспортного средства, изготовленных из полимерных материалов можно разделить на следующие основные этапы: демонтаж препятствующих проведению ремонта деталей; изучение материала детали и выбор ремонтного воздействия; подготовительные работы к проведению ремонта (очистка, фиксация и т.д.); восстановление детали (шпатлевка, клейка, сварка, тепловое воздействие); подготовка к нанесению лакокрасочного покрытия (чистка, грунтовка); нанесение лакокрасочного покрытия; полировка.

В зависимости от материала изготовления детали и характера и объемов повреждений выбирается определенная технология восстановительного ремонта.

При устранении неглубоких царапин нарушающих только лакокрасочное покрытие, ремонт сводится к восстановлению внешнего вида. Глубокие царапины шпательюют перед покраской.

В случаях, когда из-за значительной глубины царапины при дальнейшей эксплуатации детали возможно образование трещин, также и при устранении трещин, поврежденный участок подвергают обработке кромок и сварке (термопласт) или склеиванию (реактопласт, эластомер).

Вмятины на деталях, изготовленных из термопласта, устраняются нагревом деформированной поверхности и прикладыванием механического усилия до восстановления первоначальной формы изделия.

Использование клеевых композиций позволяет ремонтировать трещины как деталей изготовленные из термопластов, так и реактопластов, однако более прочное соединение деталей изготовленных из термопластов обеспечивается в процессе восстановления с применением сварки.

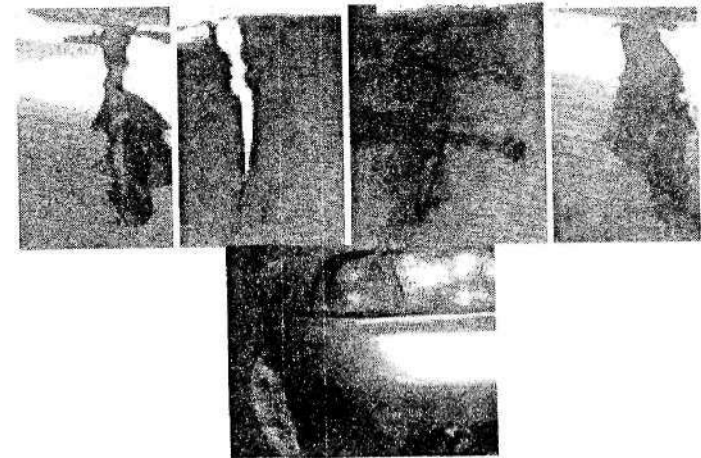
Проломы деталей изготовленных из термопласта устраняются следующим образом: по форме пролома подбирают фрагмент аналогичной термопластичной пластмассы, обрабатывают кромки поврежденного участка детали и вставки и накладывают сварной шов по всему периметру повреждения.

Проломы деталей, изготовленных из реактопласта, обрабатывают, как при склеивании. Затем с внутренней стороны бампера накладывают 2 – 3 слоя армирующей сетки, пропитанной клеевой композицией (ремонтным составом), ею же заполняют пролом. После отверждения состава на него наносят шпатлевку.

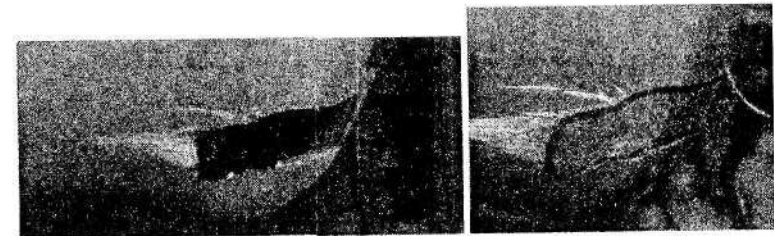
Восстановление внешнего вида начинается с удаления лишнего материала с поверхности детали шлифованием или срезанием. Шлифование термопластов возможно только при небольших усилиях и скоростях из-за их способности плавиться. Затем у не подлежащих окраске бамперов, по возможности, имитируется структура поверхности. У окрашиваемых изделий последующую подготовку к окраске производят с помощью специально предна-

значенных для пластика материалов: шпаклевок, грунтовок и т.д. Все покрытия наносят в соответствии с технологией окраски пластмассовых деталей. Возможно использование лаков и эмалей, не предназначенных для пластика, но с добавлением пластификатора.

Наглядный пример восстановления трещины облицовки бампера:

Наглядный пример восстановления пролома облицовки бампера:

Уровень качества восстановления деталей изготовленных из полимерных материалов наряду с определением экономической целесообразности проведения ремонтных воздействий, является основанием для принятия обоснованного решения о необходимости замены детали имеющей повреждения или проведения восстановительного ремонта.

В настоящее время отсутствует разработанная и утвержденная справочно-нормативная документация, регламентирующая требования к качеству восстановленных деталей транспортных средств изготовленных из полимерных материалов, однако некоторыми специализированными предприятиями ведется работа в соответствующем направлении. Так сотрудниками академии DEKRA (Германия) проведены испытания образцов отремонтированных деталей изготовленных из полимерных материалов на разрыв и ударный изгиб в соответствии с промышленными стандартами ФРГ: испытания на разрыв согласно DIN 53455, испытания на ударный изгиб согласно DIN 53453. Результаты испытаний на растяжение и ударный изгиб показали, что при соблюдении технологии восстановительного ремонта деталей изготовленных из разных типов полимерных материалов механические показатели восстановленных образцов снижаются, однако в отдельных случаях остаются вполне на приемлемых уровнях, годном для дальнейшей эксплуатации детали по назначению¹.

Повреждения деталей различаются по характеру и размерам, также в зависимости от выбора технологии их восстановления колеблется и стоимость ремонтных материалов и работ. Соответственно отличается и сама стоимость восстановительного ремонта и может стать, что стоимость ремонта превысит стоимость аналогичной не поврежденной детали, в таком случае с экономической точки зрения целесообразно будет проведение замены, а не ремонта детали.

Разработка единого подхода экспертов-автотовароведов к выбору необходимого ремонтного воздействия на поврежденные детали, изготовленные из полимерных материалов, повысит обоснованность и объективность выводов автотовароведческих исследований и экспертиз.

Использованная литература:

1. Про затвердження Методики товарознавчої експертизи та оцінки дорожніх транспортних засобів: наказ Міністерства юстиції Украї-

¹ Карл Дамшен Ремонт автомобильных кузовов / Сокр. пер. с нем. В.С. Турова / Под ред. А.Ф. Синельникова. – М.: Книжное издательство "За рулем", 2006. – 240 с.: ил.

ни, Фонду державного майна України від 24.11.2003 р. № 142/5/2092 // Комп'ютерна правова система ЛІГА: ЗАКОН.

2. Карл Дамшен Ремонт автомобильных кузовов / Сокр. пер. с нем. В.С. Турова / Под ред. А.Ф. Синельникова. – М.: Книжное издательство "За рулем", 2006. – 240 с.: ил.

В.В. Лукьяненко

заместитель директора по научной работе

(Крымский научно-исследовательский институт судебных экспертиз)

А.Д. Сараев

кандидат философских наук,

профессор, научный сотрудник

(Крымский научно-исследовательский институт судебных экспертиз)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ, ДЛЯ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ РАСИЗМУ, КСЕНОФОБИИ, ПРОПАГАНДЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ РОЗНИ, ФАШИЗМА И НЕОФАШИЗМА

В Украине возрастает количество преступлений, связанных с расовой нетерпимостью и ксенофобией¹. Особую актуальность проблема противодействия расизму, ксенофобии, пропаганде национальной розни, фашизма и неофашизма приобретает в полиэтнических регионах, каким является АР Крым.

Это противодействие может осуществляться и правовыми средствами².

¹ По состоянию на 02.04.2008 в отношении темнокожих выходцев из других стран в Украине совершено 13 преступлений, пять человек убиты; См.: Недзельский Р. Расизм в Украине: Милиция опустила руки // www.podrobnosti.ua/podrobnosti/2008/04/02/510721.html

² В ходе встречи 09.04.2008 в Министерстве юстиции Украины экспертов Совета Европы было сообщено о наличии договоренности между министерствами юстиции и внутренних дел и Госкомнацмиграции о том, что в Украине начат проект по вопросам ксенофобии и расизма, в рамках которого, в частности, пройдут семинары с судьями по вопросам правового определения расизма (см. www.minjust.gov.ua). Практика досудебного расследования и судебного рассмотрения уголовных дел по ст. 161 УПК Украины требует отдельного рассмотрения.

В этом случае вопрос об отнесении различного рода продукции к такой, которая пропагандирует расизм, национальную рознь, фашизм и неофашизм должен решаться в ходе судебно-экспертного исследования. Проведение подобного исследования требует комплексного применения специальных знаний. Состав комиссии сведущих лиц, участвующих в его проведении зависит, в том числе, и от характера объекта исследования (текстовый материал, видеопродукция и т.п.).

При исследовании текстовых материалов, могут быть использованы специальные знания в области судебной лингвистики. Объектами судебной лингвистической экспертизы являются тексты, выполненные на естественных языках. К наиболее распространенным на территории Автономной Республики Крым языкам относятся русский, украинский, крымскотатарский. На исследование могут предоставляться различного рода тексты, в том числе и тексты, распространяемые СМИ, – тексты публикаций в газетах, журналах и других печатных изданиях, тексты радио- или телевизионных передач, тексты буклетов, листовок и т.п. На разрешение судебного эксперта-лингвиста ставятся вопросы о семантической (смысловой) нагрузке текста. Такими вопросами могут быть и вопросы об агитационном или пропагандистском характере исследуемого текста.

При проведении комплексных исследований для анализа текста могут привлекаться и специалисты из той предметной области, которой посвящено его содержание. Например, политологи или специалисты в области этнографии и религиоведения.

Для исследования влияния текста на сознание, подсознание и поведение целесообразно привлекать экспертов, специализирующихся в психологии и искусствоведении и имеющих квалификацию судебного эксперта по специальностям "14.1. Психологические исследования", "15.1. Искусствоведческие исследования".

Системный анализ любого социального явления предполагает установление, выяснения компонентов этого явления, а также фиксацию отношений между ними.

Фашизм (лат. *Fascimo* от *Fascio* – связка, объединение, пучок) – крайняя форма антидемократического движения. Власть

фашизма – открытая террористическая диктатура наиболее шовинистических и националистических элементов конкретной нации.

Если в эпистемологическом отношении основой национализма выступает абсолютизация национальной вопроса, то в практическом решении национального вопроса фашистская идеология и политика исходит из интересов одной нации в многонациональной стране, или исключительно из интересов собственного этноса в межгосударственных отношениях.

Речь идет о доктрине, что данная нация является или должна быть господствующей среди других наций и должна совершать с этой целью агрессивные действия¹.

Оговоримся, что понятие "национализм" более аморфное по содержанию в логическом плане и поэтому включает в себя различные признаки.

Национализм следует рассматривать конкретно-исторически, устанавливая его объективную социальную роль в зависимости: а) от исторического этапа развития общества; б) от идеологической и политической позиции власти имущих; в) от характера связей правящего класса с массами; г) от положения данной нации в системе международных отношений в стране. В период формирования наций в западноевропейских государствах и становления САСШ² национализму был присущ дух свободы, толерантности и поиска компромисса. Это придало ему тот период определенное прогрессивное содержание. Похожий характер имеет и национализм в странах, борющихся за политическую и экономическую независимость, против панамериканизма и вестернизма. В этой форме национализма находит отражение демократизм и протест народа против американского национализма и сверхдержавного и шовинизма.

Идеологи итальянского и германского фашизма в 30-е годы XX века рассматривали собственное стремление к государствен-

¹ См. работы американского ученого Б. Шейфера.

² Североамериканские Соединенные Штаты. Так тогда именовались Соединенные Штаты Америки.

ной централизации как антидот демократическому либерализму и анархическому разрушительному индивидуализму.

Таким образом, характерным признаком фашизма выступает не любовь к общей земле, расе, языку и культуре, не стремление к независимости, безопасности нации, не мистическая преданность гуманному социальному организму, который известен как народ или нация (все названные признаки характеризуют различные грани, стороны нормального национализма), а является агрессивный и воинствующий национализм, который становясь орудием государственной политики, сближается с расизмом, с ксенофобией (классический пример нацизма мы видим в Германии). При этом на одну из наций (расу или социальную группу) возлагается ответственность за все недостатки существующего общественного устройства. Представители этой нации объявляются изгоями и преследуются с использованием насилия. В классическом фашизме в роли такой нации выступают евреи. В Германии нацисты активно внедряли в сознание людей идеи нордического духа антисемитизма. Антисемитизму как теоретическому и практическому принципу уделялось самое пристальное внимание (второй и третий признаки фашизма).

Расовая теория – следующий четвертый признак фашизма – стержень германского нацизма. В идеологии фашизма экономическая программа 25 пунктов имеет своей целью лишь "генетическое улучшение германской расы и защиту ее от расового смешения. Согласно национал-социалистским представлениям, упадок культуры есть следствие смешения рас. Практическое осуществление этой теории – геноцид славян (особенно восточных славян) и евреев.

Национал-социалисты полагали, что "смещение арийской крови" с кровью "низших" народов с необходимостью приводит к вырождению цивилизации, к началу ее упадка: понижается уровень расы, за которым следует духовный и физический регресс.

По мнению Гитлера, Северная Америка будет сильной "до тех пор, пока он (т.е. немец, живущий там) не падет жертвой осквер-

нения крови"¹ (речь идет о том, что пока его кровь не смешается с кровью афроамериканцев). "Содействовать развитию такого процесса – значит грешить против воли Всевышнего Творца"².

По мнению Гитлера, человечество можно подразделить на три основные расы: основатели культуры, носители культуры и разрушители культуры.

Арийская раса "заложила основание и возвела стены храма человеческих творений" и поэтому только ее можно считать основательницей культуры. Азиатские народы (в частности, Японцы и Китайцы) лишь переняли арийскую культуру, несколько трансформировав, ее и поэтому они – носители культуры. Еврейскую расу, а также славян Гитлер относит к разрушителям культуры.

Исходная культура человечества опиралась на использование низших рас. В доисторические времена (до приручения лошади) для пахоты в ярмо впрягали захваченных в плен. Ариец подчинял своей воле покоренные племена и управлял ими в соответствии со своими потребностями для осуществления арийских задач. По мере того как побежденные племена перенимали языки и обычаи господ, происходило стирание четких границ между хозяевами и рабами, ариец утрачивал чистоту собственной крови. "Единственной причиной вымирания культур было смешение культур и, как следствие, снижение уровня развития расы. Ибо люди гибнут не в результате проигранных войн, а в результате ослабления силы сопротивления, присущей только чистой крови"³.

Следовательно, если арийцы – основатели культуры, то в силу божественного предназначения они и только они могут претендовать на мировое господство. Действительно, одна из основных задач, которую Гитлер ставил перед Германией, заключалась в расширении границ империи, особенно в восточном направлении, т.е. за счет территории Советского Союза. Следовательно, провозглашение империалистической, захватнической войны вполне впи-

¹ Гитлер А. Майн кампф. – С. 286.

² Там же.

³ Там же. – С. 296.

сывается в рамки фашисткой доктрины и является еще одним характерным признаком фашизма в целом. "Цель, ставшая перед нами в мировой войне, за достижение которой мы вели нечеловеческую борьбу, была самой благородной. Мы вели борьбу за свободу и независимость нашего народа, за обеспеченный кусок хлеба, за будущее и честь нации"¹.

Под фашизмом понимается не политическая партия, не социальная группа, которая отстаивает организованную политическую идею. Фашизм – это организованное политическое выражение характерологической структуры среднего человека, существование которой носит интернациональный характер и ни в коей мере не ограничивается теми или иными расами, нациями и партиями.

Подобный характерологический подход позволяет представить фашизм через основное, эмоциональное отношение "подавленного" в человеке тоталитарной авторитарной, технократической цивилизацией, с одной стороны, а с другой – механически-мистическим характером современного человека, а, точнее говоря, преобладанием в структуре характера человека иррационального начала.

"В чистом виде фашизм представляет собой совокупность всех иррациональных характерологических реакций обычного человека. Для недалекого социолога, которому недостает мужества признать ведущую роль иррациональности в истории человечества, фашистская расовая теория отражает лишь империалистическое стремление или, мягко выражаясь, является "предрассудком"². Такое же мнение можно услышать и от безответственных политиков.

Суть же дела заключается в том, что расовая теория не есть следствие фашисткой идеологии. Наоборот, фашизм появляется на базе расовой ненависти, ксенофобии и выступает ее политически и идеологически организованным целым. Следовательно,

¹ Гитлер А. Майн кампф. – С. 296.

² Райх В. Психология масс и фашизм. СПб – М.: "Университетская книга" АСТ, 1997. – С. 13.

существует немецкий, итальянский, испанский, британский, русский, белорусский, украинский, еврейский, казахский, арабский, et cetera фашизм.

Ментальность фашизма – это умонастроение и поведение "маленького человека", поработанного, стремящегося к власти и одновременно протестующего. Закономерно, что фашистские диктаторы – выходцы из среды "маленьких людей" (Гитлер – сын голодного чиновника, Муссолини – сын ремесленника). "Маленький человек" в совершенстве изучил поведение "большого человека" и, следовательно, воспроизводит его в гротескном виде. "Маленький сержант превзошел генерала-империалиста во всем: в маршевой музыке, в "гусином шаге", в умении командовать и подчиняться; в способности съживаться от страха перед идеями; в дипломатии, стратегии и тактике; в умении одеваться и проводить парады; в знаках отличия и почетных наградах"¹. Понятно, что по сравнению с Гитлером кайзер Вильгельм – жалкий фальсификатор.

В форме фашизма технократическая цивилизация извлекает из подавленного "маленького человека" все то, что в течение многих столетий она пассивировала в поработанном человечестве, и человеку при помощи мистицизма, милитаризма и автоматизма².

Объем небольшой статьи не дает возможности более подробно обосновать приведенную систему фашизма, но то, что она проясняет структуру фашизма, вне всякого сомнения. Системообразующий фактор фашизма – лежит не в области идеологии или результатах деятельности человека, народа, этнической или политической группы; это и не социально-политическое понимание фашизма как альтернатива демократии и социализму. Фашизм – это выражение иррациональности характерологической структуры среднего человека (и среднего класса), первичные

¹ Райх В. Указ. соч. – С. 14

² Весьма интересный анализ современного мистицизма дан в работе П.С. Гуревича; См. Гуревич П.С. Возрожден ли мистицизм?: Крит. очерки. – М.: Политиздат, 1984. – 302 с.

биологические потребности которых подавлялись на протяжении всей истории человечества¹.

Таким образом, нами описаны отрасли специальных знаний, которые могут применяться в ходе комплексного судебно-экспертного исследования для решения вопроса об отнесении различного рода продукции к такой, которая пропагандирует расизм, национальную рознь, фашизм и неофашизм. В статье так же сформулированы признаки фашизма, которые могут быть использованы при проведении соответствующего судебно-экспертного исследования. Подчеркнем, что фашизм характеризуется единым комплексом указанных признаков.

Использованная литература:

1. Недзельский Р. Расизм в Украине: Милиция опустила руки // www.podrobnosti.ua/podrobnosti/2008/04/02/510721.html

¹ Очень точно об этом это писал в 1940 г. Джордж Оруэлл: "Он (речь идет об Адольфе Гитлере - В.Л. и А.С.) также постиг ложность гедонистического отношения к жизни. Со времен последней войны почти все западные интеллектуалы и, конечно, все "прогрессивные" основывались на молчаливом признании того, что люди только об одном и мечтают - жить спокойно, безопасно и не знать боли. При таком взгляде на жизнь нет места, например, для патриотизма и военных доблестей. Социалист огорчается, застав своих детей за игрой в солдатики, но он никогда не сможет придумать, чем же заменить оловянных солдатиков; оловянные пацифисты явно не подойдут. Гитлер, лучше других постигший это своим мрачным умом, знает, что людям нужны не только комфорт, безопасность, короткий рабочий день, гигиена, контроль рождаемости и вообще здравый смысл; они также хотят, иногда, по крайней мере, борьбы и самопожертвования, не говоря уже о барабанах, флагах и парадных изъявлениях преданности. Фашизм и нацизм, какими бы они ни были в экономическом плане, психологически гораздо более действительны, чем любая гедонистическая концепция жизни. То же самое, видимо, относится и к сталинскому казарменному варианту социализма. Все три великих диктатора упрочили свою власть, возложив непомерные тяготы на свои народы. В то время как социализм и даже капитализм, хотя и не так щедро, сулят людям: "У вас будет хорошая жизнь", Гитлер сказал им: "Я предлагаю вам борьбу, опасность и смерть"; и в результате вся нация бросилась к его ногам. Возможно, потом они устанут от всего этого, и их настроение изменится, как случилось в конце прошлой войны. После нескольких лет бойни и голода "Наибольшее счастье для наибольшего числа людей" - подходящий лозунг, но сейчас популярнее "Лучше ужасный конец, чем ужас без конца". Коль скоро мы вступили в борьбу с человеком, провозгласившим подобное, нам нельзя недооценивать эмоциональную силу такого призыва". (См. Оруэлл Д. Рецензия на "Майн кампф" Адольфа Гитлера // bookz.ru/authors/oruell-djordj/recenzia_012.html).

2. Райх В. Психология масс и фашизм. - СПб. - М.: "Университетская книга" АСТ, 1997.
3. Гуревич П.С. Возрожден ли мистицизм?: Крит. очерки. - М.: Политиздат, 1984. - 302 с.
4. Оруэлл Д. Рецензия на "Майн кампф" Адольфа Гитлера // bookz.ru/authors/oruell-djordj/recenzia_012.html

Ю.О. Фісенко

завідувач сектором будівельно-технічних досліджень
(Кримський науково-дослідний інститут судових експертиз)

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ, ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ З ОЦІНКИ ЗЕМЕЛЬ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Ідея розробки методичних підходів з підготовки, призначення та проведення судових експертиз з оцінки земель рекреаційного призначення, виникла при проведенні експертиз, пов'язаних з оцінкою земельних ділянок на південному березі Криму.

При проведенні даного роду експертиз у збуджених кримінальних справах більшість земельних ділянок, переданих в приватну власність, на яких були розташовані санаторії, здравниці і т.п. і що підлягають оцінці, мали в своєму складі землі рекреаційного призначення і (або) культурно-історичні пам'ятники.

Відносно цих частин території діють обмеження, які забороняють будь-яку діяльність, не пов'язану з рекреаційною і загрозову збереженню культурної спадщини, а саме:

- зміна меж, відведення і виділення ділянок для інших цілей, використання їх під яке або будівництво, сади, городи, а також для розміщення торгових крапок, рундуків, кіосків, тентів, рекламних щитів, самовільне обгороджування
- незаконна рубка або пошкодження дерев, чагарників, природного трав'янистого покриття, газонів, квітників
- в'їзд на територію всіх видів транспорту за винятком випадків проведення господарських заходів, пов'язаних із забезпечен-

ням функціонування парку і проїзду державних природоохоронних і правоохоронних органів.

На даний момент оцінка земельних ділянок проводиться відповідно до вимог Закону України "Про оцінку земель"¹, Методикою експертної грошової оцінки земельних ділянок² і Порядком проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок³. Проте дані нормативні документи не передбачають оцінку земельних ділянок тих, що мають в своєму складі землі рекреаційного призначення і (або) культурно-історичні пам'ятники.

У відповідності п. 10. Національного стандарту № 1 "Основні положення оцінки майна і майнових прав"⁴, принцип більш ефективного використання полягає в обліку залежності ринкової вартості об'єкту від його більш ефективного використання. Під більш ефективним використанням мається на увазі використання майна, в результаті якого вартість об'єкту оцінки буде максимальною. При цьому розглядаються тільки ті варіанти використання майна, які є технічно можливими, юридично вирішуваними і економічно доцільними.

При проведенні експертиз і визначенні більш ефективного використання в більшості випадків було встановлено, що наявність на земельній ділянці, предмета оцінки, "вкрапель" земель рекреаційного призначення і (або) культурно-історичних пам'ятників було свого роду обтяжило. Оскільки дані земельні ділянки мали ряд обмежень у використанні, що знижувало площу земельної ділянки, яка могла б генерувати дохід.

При оцінці таких земельних ділянок ми зіткнулися з проблемою, яка не регламентована жодним нормативним документом.

¹ Закон України "Про оцінку земель" від 11.12.2003 р. № 1378-IV // Комп'ютерна правова система ЛІГА:ЗАКОН.

² Методика експертної грошової оцінки земельних ділянок (№ 1531 від 11 жовтня 2002 року) // Комп'ютерна правова система ЛІГА:ЗАКОН.

³ Порядок проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок, затв. наказом Держкомзему України від 09.01.2003 р. № 2 // Комп'ютерна правова система ЛІГА:ЗАКОН.

⁴ Національний стандарт № 1 "Основні положення оцінки майна і майнових прав", затверджений Постановою КМУ від 10 вересня 2003 року № 1440 // Комп'ютерна правова система ЛІГА:ЗАКОН.

А саме – як впливає наявність на земельній ділянці земель рекреаційного призначення і (або) культурно-історичних пам'ятників. Збільшує або зменшує дані чинники ринкову вартість земельної ділянки, що підлягає оцінці?

Згідно ст. 50 Земельного кодексу¹ до земель рекреаційного призначення відносяться землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів.

Рекреаційна зона – спеціально організована територія в місті або іншому населеному пункті, винесена на генеральному плані як зона, призначена для відпочинку населення. Рекреаційними зонами є земельні ділянки на суші і на території водного простору. Всі вони призначені для масового відпочинку населення і туризму (абз. 1 ст. 63 Закону про охорону навколишнього природного середовища²).

Таким чином, на основі приведених вище формулювань виділимо ключову ланку відносно визначення рекреаційних земель: воно торкається призначення і цілей використання таких земель. Отже, земельні ділянки рекреаційного призначення використовуються в наступних цілях:

- організація відпочинку населення;
- організація туризму;
- проведення спортивних заходів.

При цьому Земельний кодекс не пояснює, що саме відноситься до тієї або іншої діяльності, такий, наприклад, як відпочинок населення або спортивні заходи. Визначень таких специфічних понять ми не знайдемо ні в якому іншому документі (за винятком "туризму", суть якого вистовлена в Законі про туризм).

Процедура грошової оцінки земельних ділянок рекреаційного призначення включає наступні основні етапи:

1. Визначення мети оцінки.
2. Ідентифікація зони рекреації і пов'язаних з ним прав.

¹ Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III, зі змін та доп. // Комп'ютерна правова система ЛІГА:ЗАКОН.

² Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25.06.1991 р. № 1264-III, зі змін та доп. // Комп'ютерна правова система ЛІГА:ЗАКОН.

3. Збір необхідної інформації для забезпечення робіт за оцінкою зони рекреації.

4. Проведення досліджень по встановленню місцерозташування межі рекреаційної зони, та визначення її площі.

5. Визначення вартості зони рекреації.

6. Складання висновку про оцінку зони рекреації і висновку про їх вартість.

Для проведення грошової оцінки вартості зони рекреації застосовується витратний, дохідний і порівняльний підхід.

При обґрунтуванні вибору методології і процедур незалежної оцінки, експерт керується наступним:

1) достовірністю і відвертістю інформації щодо об'єкту оцінки;

2) достовірністю і відвертістю інформації щодо ринку об'єктів-аналогів;

3) можливістю використання об'єкту оцінки;

4) метою оцінки;

5) нормативною базою, регулюючою питання оцінки майна.

Облік перерахованих чинників дозволяє зробити вибір методологічних підходів і методів, застосованих для цілей даної оцінки.

При виборі методичного підходу за оцінкою земельних ділянок експерти керуються наступними міркуваннями:

1. Вартість земельних ділянок, одержана за допомогою методичного підходу, заснованого на капіталізації чистого операційного доходу, приймається, якщо у експертів є ринкові дані про отримання доходу від використання пам'ятки або зони рекреації.

2. Вартість земельних ділянок, одержана за допомогою методичного підходу, заснованого на зіставленні цін продажу подібних земельних ділянок, використовується в умовах розвинутого і активного ринку землі, коли загальнодоступна достовірна інформація з продажу земельних ділянок. Вартість відновлення (заміщення) поліпшень земельної ділянки пам'ятки, визначена шляхом вживання методів витратного підходу, розраховується як вартість відновлення (заміщення) будівельного об'єкту з урахуванням його історико-культурної цінності.

Також при оцінці земельних ділянок на котрих розташовані зони рекреації необхідно враховувати особливості їх місця розташування, фізичні якості, якісні характеристики, та принцип найбільш ефективного використання зони рекреації, що полягає в тому, що його ринкова вартість визначається з урахуванням найефективнішого використання і безумовного виконання умов охоронного договору відносно режимів його використання способом, що вимагає якнайменших змін і доповнень пам'яток і забезпечує максимальне заощадження його автентичності і просторової композиції.

Відповідно до Національного стандарту № 1 вартість у використуванні – вартість, яка розраховується виходячи з сучасних умов використання об'єкту оцінки і може не відповідати його найефективнішому використуванню.

У зв'язку з вищевикладеним земельні ділянки можуть оцінюватись по існуючому використуванню за допомогою витратного підходу.

Таким чином – вартість будь-якої земельної ділянки визначається його унікальністю, довговічністю, незмінністю місця розташування, відносною обмеженістю пропозиції і ринку нерухомості, а також специфічною корисністю конкретної земельної ділянки – доступністю, рівнем поліпшення, який забезпечує власнику землі економію засобів і часу, як наслідок, отримання додаткового прибутку (земельної ренти). Саме можливість отримання цього прибутку і визначає цінність земельної ділянки, робить його об'єктом ринкових відносин, тобто є об'єктом оцінки. Також при проведенні оцінки не обхідно враховувати витрати пов'язані із витратами на експлуатацію земельної ділянки на охорону, на збереження зелених насаджень паркової зони і вартість комплексу охоронних заходів.

На основі вищевикладеного можна зробити певний висновок, що вартість земельних ділянок, на яких розташовані зони рекреації, буде тим вища, чим вищий інтегральний коефіцієнт, що враховує цінність зони рекреації і залежить від ряду перерахованих вище факторів; також зазначаємо, що вартість земельних ділянок, на яких розташовані зони рекреації, залежить від кількості та обсягу обмежень, діючих на цих територіях, тобто вартість земельної ділянки буде тим нижча, чим більше обмежень діє на її території.

Використана література:

1. Закон України "Про оцінку земель" від 11.12.2003 р. № 1378-IV // Комп'ютерна правова система ЛІГА:ЗАКОН.
2. Методика експертної грошової оцінки земельних ділянок (№ 1531 від 11 жовтня 2002 року) // Комп'ютерна правова система ЛІГА:ЗАКОН.
3. Порядок проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок, затв. наказом Держкомзему України від 09.01.2003 р. № 2 // Комп'ютерна правова система ЛІГА:ЗАКОН.
4. Національний стандарт №1 "Основні положення оцінки майна і майнових прав", затверджений Постановою КМУ від 10 вересня 2003 року № 1440 // Комп'ютерна правова система ЛІГА:ЗАКОН.
5. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III, зі змін. та доп. // Комп'ютерна правова система ЛІГА:ЗАКОН.
6. Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25.06.1991 р. № 1264-XII, зі змін. та доп. // Комп'ютерна правова система ЛІГА:ЗАКОН.

И.С. Гвоздева
преподаватель кафедры криминалистического
обеспечения расследования преступлений
(ГОУ ВПО "Саратовская государственная академия права")

**ПРОБЛЕМЫ ОЦЕНКИ КОМПЛЕКСНОЙ
СУДЕБНОЙ ПСИХОЛОГО-ПСИХИАТРИЧЕСКОЙ
ЭКСПЕРТИЗЫ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ОБВИНЯЕМЫХ**

При расследовании уголовного дела о преступлении несовершеннолетнего необходимо устанавливать уровень его психического развития, наличие либо отсутствие у него отставания в психическом развитии, не связанном с психическим расстройством, а также способность подростка в полной мере осознавать фактический характер и общественную опасность своих действий (бездействия) либо руководить ими (ч. 3 ст. 20 УК РФ, ч. 2 ст. 421 УПК РФ). Может возникнуть необходимость определить, находился ли несовершеннолетний в момент совершения деяния в состоянии невменяемости

(ст. 21 УК РФ, п. 3 ст. 196 УПК РФ) или у него имелось психическое расстройство, не исключющее вменяемости (ст. 22 УК РФ), а также способен ли он самостоятельно защищать свои права и законные интересы в уголовном судопроизводстве (п. 3 ст. 196 УПК РФ).

Для установления перечисленных обстоятельств целесообразно назначение комплексной судебной психолого-психиатрической экспертизы (КСППЭ) несовершеннолетнего обвиняемого¹, что отвечает предписанию абз. 4 п. 7 Постановления Пленума Верховного Суда Российской Федерации 14.02.2000 г. № 7 "О судебной практике по делам о преступлениях несовершеннолетних"² (в ред. ППВС РФ от 06.02.2007 г. № 7).

Такой подход представляется научно обоснованным и адекватным с точки зрения предмета и объекта судебной экспертизы и обусловлен тем, что указанные обстоятельства имеют специфическую природу и для их установления требуются специальные психиатрические и психологические знания. При назначении КСППЭ с помощью только одной экспертизы возможно одновременное установление всех вышеперечисленных обстоятельств, что экономит время, затрачиваемое на производство по делу.

Как показал анализ материалов 161 уголовного дела³ о групповых преступлениях несовершеннолетних, от общего числа всех назначавшихся и проводившихся судебных экспертиз КСППЭ обвиняемых составили 38%; судебно-медицинские экспертизы потерпевших - 33%; психиатрические обвиняемых - 13%; биологические - 9%; дактилоскопические - 6%; товароведческие - 1%; психологические - 0%. Все судебные экспертизы назначались по инициативе следователя. Обвиняемые и их защитники, а также по-

¹ См., напр.: Сафуанов Ф.С. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе: Научно-практическое пособие. - М., 1998. - С. 129 - 140; Гедманова И.В. Использование специальных психологических знаний в уголовном процессе: Учебное пособие. - М., Воронеж, 2006. - С. 91 - 116; Ситковская О.Д., Коньшева Л.П., Коченов М.М. Новые направления судебно-психологической экспертизы. - М., 2000. - С. 91 - 93.

² См.: Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 14.02.2000 г. № 7 "О судебной практике по делам о преступлениях несовершеннолетних" // Российская газета. - 2000. - № 50. - 14 марта.

³ Все изученные дела были возбуждены за совершение деяний, квалифицированных по ст. 111, 112, 116, 158, 161, 162, 163, 166, 213, 228 УК РФ.

терпевшие и свидетели ни разу не ходатайствовали о назначении той или иной экспертизы. Таким образом, можно сделать вывод, что следственная практика идет по пути предпочтительного назначения КСППЭ несовершеннолетних обвиняемых. Данный вывод подтверждается результатами анкетирования следователей: на вопрос о том, какую из судебных экспертиз они считают целесообразным назначать при расследовании преступлений несовершеннолетних, 64% респондентов указали КСППЭ.

Исследование 74 заключений КСППЭ показало, что, несмотря на их значимость в процессе расследования групповых преступлений несовершеннолетних, они содержали разного рода недостатки. Анализ позволил выявить 15 типичных недостатков, которые можно разделить на процессуальные и методические.

К процессуальным недостаткам относятся: 1) несоответствие названия экспертизы названию и составу экспертной комиссии; 2) диспропорция количественного состава участников экспертной комиссии; 3) проведение комплекса экспертиз вместо заявленной комплексной экспертизы; 4) выходы экспертов за пределы профессиональной и процессуальной компетенции, проявлявшиеся в: а) вторжении психологов и психиатров в сферу права, б) оперировании экспертами (как психологами, так и психиатрами) специальными знаниями из сферы педагогики, в) необоснованном использовании психологических категорий психиатрами, и психиатрических – психологами, г) нарушении, как психиатрами¹, так и психологами¹, границ сферы специальных знаний,

¹ Психиатры, будучи специалистами, сведущими в области психических расстройств, без участия терапевтов констатировали отсутствие патологии внутренних органов у несовершеннолетних подэкспертных. Однако, в соответствии с разделом V Протокола ведения больных "Судебно-психиатрическая экспертиза", экспертное исследование включает психиатрическое исследование, "состоящее из сбора объективного анамнеза по материалам дела и медицинской документации и субъективного анамнеза, проведения клинического (психопатологического) физического, инструментальных и функциональных методов исследования, привлечения врачей-консультантов других специальностей (невролога, терапевта, окулиста и др.)" (выделено нами. – И.Г.). (См.: Протокол ведения больных. "Судебно-психиатрическая экспертиза" (утв. Министерством здравоохранения и социального развития РФ 23.05.2005) // Проблемы стандартизации в здравоохранении. – 2005. – № 8).

очерченных имеющейся специализацией; 5) несоответствие специализации экспертов предмету экспертного исследования; 6) нарушения предписаний ст. 8 и 9 Федерального закона от 31.05.2001 г. № 73-ФЗ "О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации"², предусматривающих, что заключение эксперта – это письменный документ, отражающий ход и результаты исследований, проведенных экспертом; оно должно основываться на положениях, дающих возможность проверить обоснованность и достоверность сделанных выводов на базе общепринятых научных и практических данных; 7) неполнота экспертных заключений; 8) отсутствие конкретных ссылок на использованные материалы уголовных дел.

К методическим недостаткам, содержащимся в изученных КСППЭ, были отнесены следующие: 1) отсутствовала единая система критериев оценки и признаков исследуемых объектов; 2) не обосновывались экспертные выводы; 3) недостаточно исследовалась управляемость поведения подростков в криминально-значимой ситуации; 4) не проводилось ретроспективное изучение психического состояния и поведения подэкспертного в момент совершения преступления; 5) не осуществлялся анализ ситуации, в которой было совершено преступное деяние; 6) отсутствовал анализ поведения несовершеннолетних в группе; 7) не проводился экспертный анализ поведения несовершеннолетних по каждому эпизоду уголовного дела.

Поскольку в каждом из проанализированных заключений комплексных психолого-психиатрических экспертиз несовершеннолетних обвиняемых присутствовали все указанные недостатки, то в отношении каждой экспертизы у участников уголовного судопроизводства могли возникнуть сомнения в ее обоснованности. Однако анализ материалов уголовных дел показал, что повторные психолого-психиатрические экспертизы не назначались ни разу. Более того, на КСППЭ имелись ссылки в обвинительных заключениях и

¹ Так, психологи, специализировавшиеся в области медицинской психологии, делали выводы, относящиеся к социальной, возрастной и педагогической психологии.

² Федеральный закон от 31.05.2001 г. № 73-ФЗ "О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации" // Российская газета. – 2001. – № 106. – 5 июня.

приговорах. Так, незважаючи на очевидні недоліки вказаних експертиз, в ряді приговорів по вивчених кримінальних справах було сказано, у суду не було підстав сумніватися в заключенні даної експертизи. Як показало інтерв'ювання, слідчі тримаються аналогічної позиції. Більше того, при відповіді на запитання анкети, вважають чи слідчі можливим дати оцінку науковій обґрунтованості комплексних психолого-психіатричних судових експертиз, 41% респондентів відповіли, що можуть дати таку оцінку в окремих випадках; ще 29% слідчих категорично відповіли, що можуть. Однозначно негативну відповідь на дане запитання було отримано лише від 25% респондентів. Затруднилися з відповіддю 5% опитаних слідчих. Таким чином, більшість слідчих вважає, що можуть дати оцінку науковій обґрунтованості КСППЗ. Однак в ході вивченого дослідження їхню думку не підтвердило.

В зв'язі з викладеним вважаємо необхідним погодитися з Т.В. Аверьянковою, яка вважає, що "до сих пор можливість слідчого і суду оцінити наукову обґрунтованість висновку представляється достатньо спірною, оскільки ... повністю очевидно, що для цього необхідно мати певні знання комплексом знань, близьким по рівню до знань самого експерта, або проводити оцінку з участю спеціаліста відповідного профілю"¹.

Рівень теоретичної розробленості як питань загальної теорії судової експертизи, так і питань, пов'язаних з призначенням, проведенням і оцінкою КСППЗ неповнолітніх обвинувачених, дозволяє слідству і суду опиратися при прийнятті процесуальних рішень на обґрунтовані і якісні експертні висновки. Однак на практиці співробітниками правоохоронних органів допускаються помилки в призначенні і оцінці КСППЗ, а експертами психологами і психіатрами - при її проведенні. В зв'язі з цим представляється необхідним удосконалення підготовки слідчих і судів, спеціалізуються по справах про кримінальні злочини неповнолітніх, в області судово-психіатричної і психологічної експертизи. Крім того, не-

¹ Аверьянова Т.В. Судебна експертиза. Курс загальної теорії. - М., 2007. - С. 468.
200

обов'язково удосконалення системи підготовки осіб, які володіють спеціальними знаннями в областях психіатрії і психології, а також більш широке залучення відповідних спеціалістів для оцінки експертних висновків КСППЗ.

Использованная литература:

1. Сафуанов Ф.С. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе: Научно-практическое пособие. - М., 1998.
2. Гецманова И.В. Использование специальных психологических знаний в уголовном процессе: Учебное пособие. - М., Воронеж, 2006.
3. Ситковская О.Д., Конишева Л.П., Коченов М.М. Новые направления судебно-психологической экспертизы. - М., 2000.
4. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 14.02.2000 г. № 7 "О судебной практике по делам о преступлениях несовершеннолетних" // Российская газета. - 2000. - № 50. - 14 марта.
5. Протокол ведения больных. "Судебно-психиатрическая экспертиза", утв. Министерством здравоохранения и социального развития РФ 23.05.2005 г. // Проблемы стандартизации в здравоохранении. - 2005. - № 8.
6. Федеральный закон от 31.05.2001 г. № 73-ФЗ "О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации" // Российская газета. - 2001. - № 106. - 5 июня.
7. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза: Курс общей теории. - М., 2007.

В.И. Галушкин
аспирант кафедры криминалистического
обеспечения расследования преступлений
(ГОУ ВПО "Саратовская государственная академия права")

РЕВИЗИЯ КАК СРЕДСТВО СОБИРАНИЯ ИНФОРМАЦИИ О ПРЕСТУПЛЕНИЯХ, СОВЕРШЕННЫХ В СФЕРЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

По результатам проведения ревизии составляется документ, в котором отражаются выявленные в результате исследования финансово-

хозяйственной деятельности злоупотребления и нарушения и данные о лицах, ответственных за них¹. Но в тоже время в УПК не приводится даже наименование процессуального документа, которым должно оформляться исследование ревизора, а также не сформулированы требования, которым должен соответствовать акт ревизии.

В нормативно-правовых актах, регулирующих порядок проведения ревизий (проверок), в том числе по поручению правоохранительных органов², также не раскрывается содержание данного понятия. Это обстоятельство не может положительным образом сказываться на деятельности как проверяющих, так и лиц, требующих проведения проверок.

В этой связи неизбежно возникает вопрос о необходимости предусмотреть в УПК нормы, закрепляющие понятие акта ревизии. По мнению Г.В. Парамоновой, под ним следует понимать " ... представленные в письменном виде результаты контрольных

¹ Порядок проведения ревизии в уголовном судопроизводстве не урегулирован надлежащим образом. В УПК РФ предусматривается возможность ее проведения лишь при проверке сообщения о преступлении (ст. 144). Учитывая то обстоятельство, что в результате производства ревизии получают сведения, входящие в предмет доказывания по уголовному делу, необходимо предусмотреть ее проведение в процессе расследования и судебного разбирательства уголовных дел.

² См.: Инструкцию о порядке проведения проверок организаций и физических лиц при наличии достаточных данных, указывающих на признаки преступления, связанного с нарушением законодательства Российской Федерации о налогах и сборах. Утв. Приказом МВД РФ от 16 марта 2004 года № 177 (с изменениями от 12 августа 2005 года) // Российская газета от 6 апреля 2004 года № 70; Инструкцию о порядке проведения сотрудниками милиции проверок и ревизий финансовой, хозяйственной, предпринимательской и торговой деятельности. Утв. Приказом МВД РФ от 2 августа 2005 года № 636 (с изменениями от 13 сентября 2007 года) // Российская газета от 12 августа 2005 года № 177; Положение о порядке взаимодействия контрольно-ревизионных органов Министерства финансов Российской Федерации с Генеральной прокуратурой Российской Федерации, Министерством внутренних дел Российской Федерации, Федеральной службой безопасности Российской Федерации при назначении и проведении ревизий (проверок). Утв. Приказом Минфина РФ, МВД РФ и ФСБ РФ от 7 декабря 1999 года № 89н/1033/717 // Экспресс-закон № 25, июль 2000 года; Административный регламент исполнения Федеральной службой финансово-бюджетного надзора государственной функции по осуществлению контроля и надзора за соблюдением законодательства Российской Федерации в финансово-бюджетной сфере при использовании средств федерального бюджета, средств государственных внебюджетных фондов, а также материальных ценностей, находящихся в федеральной собственности. Утв. Приказом Минфина РФ от 4 сентября 2007 года № 75н // Бюллетень нормативных актов федеральных органов исполнительной власти от 19 ноября 2007 года № 47.

действий по документальной и фактической проверке совершенных предприятием или организацией хозяйственных или финансовых операций и результатов их финансово-хозяйственной деятельности"¹.

Однако предлагаемое определение не отражает специфики проводившейся ревизии как деятельности, осуществляемой по поручению следователя с целью разрешения интересующих его вопросов². Обращает на себя внимание неточное указание, что акт представляет собой результаты контрольных действий. Ведь их совокупность, это еще не акт ревизии. Безусловно, документальные и фактические проверки могут использоваться в деятельности ревизора при исследовании финансово-хозяйственной сферы. Но принимая во внимание, что они являются методами проведения ревизии и могут применяться по мере необходимости, совсем не обязательно указывать об этом при формулировании понятия акта.

Полагаем, что акт ревизии – это представленное в письменном виде содержание исследования и выводы по вопросам, поставленным перед ревизором лицом, производящим проверку сообщения о преступлении либо осуществляющим расследование или судебное разбирательство уголовных дел, и (или) сторонами. Понятие акта целесообразно было бы закрепить в ст. 5 УПК РФ.

В отличие от УПК РСФСР 1960 г.³ в нем не предусматриваются акты ревизий и иных проверок в качестве источников доказательств.

Спорна позиция В.И. Зажицкого, отмечающего, что внесением изменений в УПК 1960 г., "по существу, была предпринята попытка создать новые виды доказательств. Однако впоследствии оказалось,

¹ Парамонова Г.В. Проблемы производства ревизий и судебно-бухгалтерских экспертиз при расследовании мошенничества в кредитно-финансовой сфере // Ученые записки юридического факультета. – Вып. 7 (17) / Под ред. А.А. Ливеровского. – СПб.: Издательство С. – Петербургского ун-та экономики и финансов, 2007. – С. 111.

² В целях обеспечения прав проверяемых и иных заинтересованных лиц (потерпевшего, его представителя) им также должно быть предоставлено право ходатайствовать о постановке перед ревизором дополнительных вопросов.

³ ФЗ от 17.12.1995 г. ч. 2 ст. 69 УПК РСФСР, в которой содержался перечень процессуальных источников фактических данных, была дополнена актами ревизий и документальных проверок.

что никаких новых видов доказательств создать не удалось. Поэтому акты ревизий и документальных проверок в последующих редакциях данного предписания закона предусмотрены не были¹.

Учеными и практическими работниками такое решение было воспринято неоднозначно. Е.С. Селина разделяет позицию законодателя². Е.П. Гришнина говорит о том, что УПК РФ, к сожалению, подобной нормы не содержит³.

Отсутствие актов проверок в перечне фактических данных (ч. 2 ст. 74 УПК РФ) можно объяснить недоработкой при его составлении. Первоначальная редакция закона 2001 г. не предусматривала возможность проведения проверок⁴. Тем самым была проигнорирована сложившаяся годами практика и ее реальные потребности.

В этой связи продолжает оставаться актуальной и требующей разрешения проблема признания актов ревизии и иных проверок⁵, проведенных по поручению следователя, в качестве само-

¹ Зажицкий В.И. Истина и средства ее установления в УПК РФ: теоретико-правовой анализ // Государство и право. – 2005. – № 6. – С. 74.

² См.: Селина Е.В. Новеллы уголовно-процессуального доказывания, связанные с использованием специальных познаний // Проблемы раскрытия преступлений в свете современного уголовного процессуального законодательства: материалы Всерос. науч.-практ. конф., посвященной памяти И.Ф. Герасимова, Екатеринбург, 6 – 7 февр. 2003 г. – Екатеринбург: Изд-во "Чароид", 2003. – С. 405 – 406.

³ См.: Гришнина Е.П. Ревизия и предварительное исследование объектов как не-процессуальные формы использования специальных познаний в уголовном процессе // Адвокатская практика. – 2007. – № 3. – С. 16.

⁴ Изменения в УПК РФ были внесены Федеральным законом от 04.07.2003 г. № 92-ФЗ.

⁵ Законодатель предусматривает в УПК возможность проведения ревизии и документальных проверок. В связи с этим возникает вопрос, в качестве какого источника доказательств необходимо рассматривать результаты фактических проверок. Во время действия УПК 1960 г., который закреплял в качестве источников фактических данных акты ревизий и документальных проверок, отдельные авторы полагали, что акты инвентаризаций могут использоваться в уголовном судопроизводстве в качестве иных документов; См.: Яшин В.Н. Предварительная проверка первичных материалов о преступлении: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1999. – С. 125. Между тем, необходимо учитывать, что документальные и фактические проверочные действия являются разновидностью проверки. При этом, их природа одинакова. Они позволяют установить обстоятельства, имеющие существенное значение для расследования и разрешения уголовного дела. Поэтому целесообразно бы регламентировать в качестве источников доказательств результаты не только документальных, но и иных проверок. Это расширило бы арсенал процессуальных средств, используемых при выявлении и расследовании преступлений.

стоятельных источников доказательств. Хотя существуют и противники признания их в таком качестве¹.

Неурегулированность в УПК этого вопроса приводит к предложениям о необходимости относить их либо к иным документам², либо к заключению специалиста³.

Не вызывает сомнения, что акт проверки, проведенной вне связи с уголовным делом, необходимо рассматривать в качестве иного документа (ст. 84 УПК РФ). Если же ревизия проводится по поручению следователя, то ее акт отличается от него по ряду признаков.

Они различаются по значимости в установлении фактов совершенных противоправных действий. Ревизия проводится для исследования финансово-хозяйственной деятельности с целью установления достаточных данных, указывающих на признаки преступления, либо сведений, входящих в предмет доказывания по уголовному делу. Ее проведением охватывается круг вопросов, так или иначе связанных с обстоятельствами бухгалтерского учета. Иной документ⁴ может содержать информацию, позволяющую получить сведения об обстоятельствах, как входящих в предмет доказывания по уголовному делу, так и способствующих разрешению иных интересующих следователя вопросов (например, характеризующих личность обвиняемого).

Иной документ может быть представлен без проведения исследования, что обязательно для ревизии. Он может быть состав-

¹ См.: Еремин С.Г. Организация документальной ревизии и аудиторской проверки по требованию правоохранительных органов для выявления обстоятельств преступлений // "Черные дыры" в Российском законодательстве. – 2006. – № 2. – С. 240.

² См.: Бочкова Л.И., Новак О.Э., Савинов С.В. Судебная бухгалтерия. Общая часть: Учебное пособие / Л.И. Бочкова, О.Э. Новак, С.В. Савинов. – Саратов: СЮИ МВД РФ, 2005. – С. 252; Баширов Р.А., Баширова Н.В. Судебная бухгалтерия: Учебное пособие / Р.А. Баширов, Н.В. Баширова. – Ростов-на-Дону: Феникс; Краснодар: Краснодарская академия МВД России, 2004. – С. 190.

³ См.: Иванов М.Г. Некоторые вопросы оптимизации расследования уголовных дел о служебно-экономических преступлениях // Российский следователь. – 2005. – № 7. – С. 2 – 3.

⁴ Следует понимать документ, о котором идет речь в ст. 84 УПК РФ.

лен как специалистом, так и лицом, не обладающим специальными знаниями.

Для предоставления документов следователь вправе направить запрос, требование либо поручение. Назначение ревизии в процессе расследования оформляется постановлением.

Иные документы могут быть дифференцированы на 2 группы. Для одной из них характерно наличие предусмотренной Госстами (стандартами) структуры¹. Другие составляют в произвольной форме (например: письменная консультация специалиста по поставленным перед ним следователем вопросам)². Поэтому в УПК невозможно предусмотреть их структуру, в отличие от акта ревизии, структуру которого следовало бы регламентировать в УПК.

Акт ревизии отличается и от заключения специалиста³. Производство ревизии (проверки) оформляется актом, а в результате деятельности специалиста, привлеченного в порядке ч. 3 ст. 80 УПК РФ, составляется заключение. Ревизор проводит своеобразное исследование, в ходе которого он вправе как изучать документы, так и применять методы фактического контроля. Мы согласны с Л.А. Сергеевым, который считал, что при проведении ревизии он выполняет функции, свойственные в уголовном процессе лишь следователю (суду), так как сам активно собирает материалы, проводит инвентаризации, осмотры и обследования, изымает необходимые документы, отбирает объяснения от ревизуемых и других лиц и т.д.⁴. Таким образом, акт ревизии имеет существенные отличия как от иного документа, так и от заключения специалиста.

¹ Например, ответ ГИЦ (ИЦ) о наличии либо отсутствии судимости.

² Не следует смешивать с заключением специалиста.

³ В.В. Степанов отмечает, что отличие ревизии от заключения специалиста (ч. 3 ст. 80 УПК) "... состоит в порядке назначения, характере осуществляемых в ходе нее действий, продолжительности проведения, наименовании документа, составляемого по результатам проверки". Степанов В.В. Расширение перечня средств собирания доказательств // Уголовный процесс. - 2007. - № 2. - С. 59.

⁴ См.: Сергеев Л.А. Ревизия при расследовании преступлений / Л.А. Сергеев. - М.: Юридическая литература, 1969. - С. 14.

Поэтому мы разделяем позицию авторов, полагающих необходимым включение в перечень источников доказательств актов проверок¹.

"Исключительное положение, которое занимают в следственных производствах ревизионные данные, заставляет органы расследования ставить их в разряд основных доказательств, а это обязывает в свою очередь ведущего расследование подвергать самому тщательному анализу..." акт ревизии².

Следователь, обладающий знаниями в области бухгалтерского учета, способен самостоятельно оценить материалы проверки³.

¹ Хотя в литературе существуют различные точки зрения по этому поводу. В.С. Балакшин предлагает включить в их число акты ревизий и документальных проверок, Г.В. Парамонова кроме того, и аудиторских проверок. Л.Г. Шапиро считает необходимым предусмотреть акты документальных и иных проверок; См.: Балакшин В.С. Доказательства в теории и практике уголовно-процессуального доказывания (важнейшие проблемы в свете УПК Российской Федерации) / В.С. Балакшин. Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. - Екатеринбург, 2005. - С. 37; Балакшин В.С. Понятие доказательств в уголовном процессе // Законность. - 2005. - № 2. - С. 46 - 47; Парамонова Г.В. Указ. соч. - С. 111; Шапиро Л.Г. Формы использования специальных знаний при раскрытии преступлений в сфере экономической деятельности в свете современного уголовно-процессуального законодательства // Проблемы раскрытия преступлений в свете современного уголовного процессуального законодательства: материалы Всерос. науч.-практ. конф., посвященной памяти И.Ф. Герасимова, Екатеринбург, 6 - 7 февраля 2003 года. - Екатеринбург: Изд-во "Чароид", 2003. - С. 506.

² См.: Тарасов-Родионов П., Ласкин М. Расследование дел о растратах и подлогах: практическое пособие для следователей и слушателей юридических курсов / Под общ. ред. Б.С. Оперовича, Г.П. Рогинского. - М.: Гос. изд-во "Советское законодательство", 1935. - С. 50.

³ Между тем, В.Н. Осипов полагает, что в уголовном процессе сложилась внесудебная оценка результатов ревизии, проведенной по поручению следователя. "... ибо выводы ревизора утверждаются (предварительно оцениваются) руководителем хозяйственного органа". Автор считает необходимым "... отделить ... ревизию от весьма нежелательного указанного влияния на нее и устранить не предусмотренную законом форму непроцессуальной оценки материалов уголовного дела"; Подробнее см.: Осипов В.Н. О сущности ревизии и процессуальных гарантиях специалиста при расследовании хищений социалистической собственности // Гарантии прав лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве: Научные труды. - Вып. 45. - Свердловск: Свердловский юр. ин-т, 1975. - С. 56. Однако приложения к акту заявления и возражения руководителя организации имеют существенное значение. В них он может сообщить, например, о том, что ревизор при производстве расчетов применил методику, не учитывающую специфику деятельности проверяемой организации, либо имеются какие-либо ведомственные нормативные акты, которые не были учтены при производстве исследования. Заявления и возражения подвергаются проверке ревизором и по ним должно быть дано обоснованное заключение. После этого соответствующие материалы передаются лицу, по поручению которого проводилась проверка, который оценивает акт ревизии. Поэтому нет оснований говорить о внесудебной оценке результатов ревизии.

Но при этом, предварительный обмен со специалистом мнениями по отдельным пунктам акта ревизии позволяет ему убедиться в достоверности анализа поступившей информации, выяснить, правильную ли методику применял ревизор при производстве подсчетов (например, при определении суммы недостачи), психологически настроить себя на проведение следственных и процессуальных действий¹.

Использованная литература:

1. Парамонова Г.В. Проблемы производства ревизий и судебно-бухгалтерских экспертиз при расследовании мошенничества в кредитно-финансовой сфере // Ученые записки юридического факультета. – Вып. 7 (17) / Под. ред. А.А. Ливеровского. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та экономики и финансов, 2007. – С. 111.
2. Гришина Е.П. Ревизия и предварительное исследование объектов как непроцессуальные формы использования специальных познаний в уголовном процессе // Адвокатская практика. – 2007. – № 3. – С. 16.
3. Еремин С.Г. Организация документальной ревизии и аудиторской проверки по требованию правоохранительных органов для выявления обстоятельств преступлений // "Черные дыры" в Российском законодательстве. – 2006. – № 2. – С. 240.
4. Иванов М.Г. Некоторые вопросы оптимизации расследования уголовных дел о служебно-экономических преступлениях // Российский следователь. – 2005. – № 7. – С. 2 – 3.
5. Сергеев Л.А. Ревизия при расследовании преступлений / Л.А. Сергеев. – М.: Юридическая литература, 1969.
6. Балашкин В.С. Доказательства в теории и практике уголовно-процессуального доказывания (важнейшие проблемы в свете УПК Российской Федерации) / В.С. Балашкин: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Екатеринбург, 2005.
7. Тарасов-Родионов П., Ласкин М. Расследование дел о растратах и подлогах: Практическое пособие для следователей и слушате-

¹ См.: Сорокотягин И.Н. Использование специальных познаний в проверочной и организационной деятельности следователя: Учебное пособие. – Свердловск: Свердловский юр. ин-т, 1989. – С. 6.

лей юридических курсов / Под общ. ред. Б.С. Ошеровича, Г.П. Рогинского. – М.: Гос. изд-во "Сов. законодательство", 1935.

8. Осипов В.Н. О сущности ревизии и процессуальных гарантиях специалиста при расследовании хищений социалистической собственности // Гарантии прав лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве: Научные труды. – Вып. 45. – Свердловск: Сверд. юрид. ин-т, 1975. – С. 56.

9. Сорокотягин И.Н. Использование специальных познаний в проверочной и организационной деятельности следователя: Учебное пособие. – Свердловск: Сверд. юр. ин-т, 1989.

А.Л. Южанинова
кандидат психологических наук, доцент, заместитель
заведующего кафедрой правовой психологии и судебной экспертизы
(ГОУ ВПО "Саратовская государственная академия права")

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОМЕРНОСТИ И НАУЧНОЙ ОБОСНОВАННОСТИ СУДЕБНОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ВОЗРАСТА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ОБВИНЯЕМЫХ

В соответствии с п. 1 ч. 1 ст. 421 УПК РФ в перечень обстоятельств, подлежащих доказыванию при производстве предварительного расследования и судебного разбирательства по уголовному делу о преступлении, совершенном несовершеннолетним, входит установление возраста несовершеннолетнего. При наличии соответствующих документов решение этого вопроса не вызывает затруднений. В случаях, когда документы о возрасте отсутствуют, он устанавливается экспертным путем на основании п. 5 ст. 196 УПК. В Постановлении Пленума Верховного Суда РФ "О судебной практике по делам о преступлениях несовершеннолетних"¹ (в ред. ППВС РФ от 06.02.2007 г. № 7) в таких случаях реко-

¹ Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 14.02.2000 г. № 7 "О судебной практике по делам о преступлениях несовершеннолетних" // Российская газета. – 2000. – № 50. – 14 марта.

мендуется проведение судебно-медицинской экспертизы возраста. Заметим, однако, что паспортный возраст и биологический возраст, определяемый медицинской экспертизой, имеют разную природу.

Понятие возраста многозначно. Еще Л.С. Выготский выделял паспортный, физиологический (уровень органического развития), психологический (включающий две составляющие – интеллектуальный и культурный) возрасты ребенка¹.

Длительность существования индивида с момента его рождения наделена временным смыслом, а значит, может измеряться соответствующими единицами времени и определяется как хронологический (паспортный, календарный) возраст. Другие понятия возраста отражают уровни физического, психического, социального развития, соответствующие определенной качественной возрастной ступени, подчиненной своим закономерностям и имеющей свои внутренние рамки и стадии. Здесь принцип определения градаций возраста состоит в выделении стадий развития организма (биологический возраст) или психики (психологический возраст). Строго говоря, понятие возраста производно от понятия "время". В этой связи лишь категория хронологического возраста наделена собственно временным содержанием. Употребление термина "возраст" в отношении биологического, психологического, социального возрастов достаточно условно. Все они обозначают не время, а уровень функционального развития биологических, психологических и др. систем. Среднестатистическая характеристика уровня развития функции в общем выборочном ее распределении в конкретной возрастной группе называется функциональным возрастом. В каждом конкретном случае биологический, психологический, социальный функциональные возрасты подростка определяются путем сравнения результатов индивидуального развития со средними результатами функционального развития в данной

¹ См.: Выготский Л.С. Проблема культурного возраста // Собр. соч. – М., 1984. – Т. 3. – С. 303 – 313; Выготский Л.С. Проблема возраста // Собр. соч. – М., 1984. – Т. 4. – С. 244 – 268.

возрастной (хронологической) группе¹. Недостижение лицом среднестатистического уровня развития функции, соответствующего уровню его возрастной группы, означает отставание его развития.

В соответствии с п. 2 ч. 1 ст. 421 УПК РФ в перечень обстоятельств, подлежащих доказыванию по делам о преступлениях несовершеннолетних, входит установление уровня психического развития несовершеннолетнего. Ч. 2 указанной статьи предусматривает, что при наличии данных, свидетельствующих об отставании в психическом развитии, не связанном с психическим расстройством, устанавливается также, мог ли несовершеннолетний в полной мере осознавать фактический характер и общественную опасность своих действий (бездействий) либо руководить ими.

Учитывая вышесказанное, можно говорить о том, что для понятий "уровень психического развития" и "отставание в психическом развитии, не связанное с психическим расстройством", используемых законодателем, обобщающим является понятие психологического возраста несовершеннолетнего. В этой связи обоснованной представляется позиция названного Пленума ВС РФ, выраженная в рекомендации для решения вопроса о наличии или отсутствии у несовершеннолетнего отставания в психическом развитии назначать судебную экспертизу. "Указанные вопросы могут быть поставлены на разрешение эксперта-психолога, при этом в обязательном порядке должен быть поставлен вопрос о степени умственной отсталости несовершеннолетнего, интеллектуальное развитие которого не соответствует его возрасту".

Разделяя мнение, выраженное в Постановлении Пленума ВС РФ о необходимости экспертного решения вопроса об уровне психического развития несовершеннолетнего и возможного отставания (психологический возраст), а также его интеллектуального развития (интеллектуальная составляющая психологическо-

¹ См.: Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. – К., 1984.

го віку)¹, ми не можемо погодитися з думкою, закріпленою в даному Постановленні, що рішення питань, пов'язаних з психологічним віком неповнолітнього, повинні здійснюватися в межах судової комплексної психолого-психіатричної експертизи (КСППЕ). Оскільки КСППЕ проводяться з участю медичних психологів, працюючих в судово-експертних установах Міністерства охорони здоров'я і соціального розвитку РФ і виступаючих як судові експерти при проведенні експериментально-психологічного (пато-психологічного) дослідження², то і встановлення психологічного віку (рівня психічного розвитку, відставання в психічному розвитку) психічно здорового підлітка не входить в їх компетенцію.

В межах КСППЕ може встановлюватися відставання в психічному розвитку неповнолітнього, яке має психіатричну природу. Тут навіть правильніше говорити не про відставання, а про інше, відмінне від нормального, характер психічного розвитку, здатне впливати на здатність свідомо регулювати в момент скоєння протиправного вчинку. Отже, ні експерт-психіатр, ні медичний експерт-психолог в комплексній експертизі не можуть, не виходячи за межі професійної компетенції, вирішувати питання, пов'язані з психологічним віком неповнолітнього. Рішення цих питань належить до компетенції психологів, спеціалізуються в області вікової і педагогічної психології, а також судово-психологічної експертології.

Можливість визначення фактичного психологічного віку засобами судової експертизи багатьма спеціалістами в області медичної психології, які мають найбільш

¹ См.: Южанинова А.Л. Проблема віку і судової експертизи неповнолітніх обвинувачених // Теорія і практика криміналістики і судової експертизи. - Вип. 12. - Саратов, 2004. - С. 117 - 122.

² См.: Протокол ведення хворих. Судово-психіатрична експертиза, утв. Міністерством охорони здоров'я і соціального розвитку РФ 23.05.2005 г. // Проблеми стандартизації в охороні здоров'я. - 2005. - № 8.

опитом судово-експертної діяльності, визнана неправомерною, науково не обґрунтованою, а, відповідно, - помилковою. Рішення питання, по їх думці, повинні лежати не в площині встановлення фактичного віку неповнолітнього, а в виявленні його здатності в момент скоєння вчинку в повній мірі усвідомлювати значення своїх дій і керуватися ними¹.

Аргументацію думки про неправомірність питання експертам про відповідність календарного віку неповнолітнього обвинуваченому фактичному віку представив С. Шишков. По думці вченого, "категорія фактичного віку не ґрунтується на діючому законі. УК РФ не містить навіть натяку (виділено нами - А.Ю.) на розмежування поняття "вік, з якого настає кримінальна відповідальність" на певні види або складові частини (вік календарний, паспортний, фактичний, психологічний). Так само як і на можливість визначення, наскільки неповнолітній своєму віку реально відповідає"². Ми не можемо погодитися з такою думкою.

Дійсно, формулювання закону не містять буквільних висловлювань "фактичний", "психологічний" або "календарний" вік. Однак на змістовому рівні поняття хронологічного і функціонального віку присутні в ст. 20 УК РФ. Названі в ст. 20 "Вік, з якого настає кримінальна відповідальність" визначає загальний змістовий контекст всіх її трьох частин. Ключовим в цьому названні є слово "вік". Якщо в відповідності з ч. 1 і 2 ст. 20 УК РФ розглядаються ситуації

¹ См.: Зейгарник Б.В. Виступлення на першому науково-практичному семінарі по проблемах судово-психологічної експертизи. - Декабрь, 1997 // Вопросы судебно-психологической экспертизы. Тематический сборник научных трудов. - М., 1978. - С. 85 - 87; Кудрявцев И.А., Дозорцева Е.Г. Психологический возраст: методологические проблемы и судебная практика // Психологический журнал. - Т. 9. - № 6. - 1988. - С. 103 - 115; Сафуанов Ф.С. Судово-психологічна експертиза в кримінальному процесі. - М., 1998. - С. 137 - 141; Шишков С. Правомерен ли вопрос экспертам о соответствии несовершеннолетнего обвиняемого своему календарному возрасту? // Законность. - 1999. - № 9. - С. 27 - 30.

² Шишков С. Указ. соч. - С. 28.

ции, когда уровень психического развития (психологический возраст) соответствует календарному возрасту, с которого наступает уголовная ответственность, то согласно ч. 3 ст. 20, оцениваются случаи, когда уровень психического развития (психологический возраст) значительно ниже календарного возраста несовершеннолетнего, или фактический (в данном случае – психологический) возраст ниже паспортного¹.

В силу специфики предмета доказывания, связанного с особенностями состояния психики подростков, наиболее авторитетным и научно обоснованным² в настоящее время является положение о предпочтительности назначения КСППЭ несовершеннолетних обвиняемых. Его реализация обнаруживается и в следственной, и в судебно-экспертной практике. Так, например, исследование материалов уголовных дел о корыстно-насильственных преступлениях несовершеннолетних³ показало, что КСППЭ несовершеннолетних обвиняемых назначались и проводились в отношении 22,7% подростков, психиатрические экспертизы – 7,6% подростков, психологические экспертизы не назначались ни разу⁴.

Вполне закономерной представляется позиция следователей, когда при назначении КСППЭ несовершеннолетних они ставят перед экспертами-психологами вопросы о соответствии возраста умственному развитию или соответствии психического развития

¹ В этой связи используемый нередко термин "возрастная невменяемость" в отношении ч. 3 ст. 20 УК не уместен, поскольку в ней речь идет не о невменяемости, а о фактическом возрасте. Лицо не подлежит уголовной ответственности не потому, что страдает психическим расстройством, а потому, что его достигнутый паспортный возраст, с которого наступает уголовная ответственность, опережает фактический возраст – уровень его психического развития.

² См.: Кудрявцев И.А. Судебная психолого-психиатрическая экспертиза. – М., 1988; Сафуанов Ф.С. Указ. соч. и др.

³ См.: Гвоздева И.С., Степанов В.В. Уголовно-процессуальные и правоприменительные аспекты комплексной психолого-психиатрической экспертизы несовершеннолетних обвиняемых // Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях: Материалы Междунар. науч.-практ. конф. – М., 2007. – С. 434.

⁴ Из этого следует, что в большинстве случаев (около 70%) уровень психического развития подростков экспертным путем не устанавливался.

фактическому возрасту несовершеннолетнего¹. Не обоснованной, на наш взгляд, является практика определения следователями уровня психического развития несовершеннолетних обвиняемых собственными силами без привлечения соответствующих специалистов.

Таким образом, установление фактического психологического возраста несовершеннолетнего обвиняемого экспертно-психологическим путем представляется нам законодательно обусловленным, необходимым, правомерным, а также научно обоснованным. Для этого наряду с КСППЭ целесообразным представляется назначение собственно психологической экспертизы. Ее проведение может осуществляться либо штатными судебными психологами экспертами системы Минюста РФ, либо негосударственными экспертами, специализирующимися в области юридической, возрастной и педагогической психологии.

Использованная литература:

1. Выготский Л.С. Проблема возраста // Собр. соч. – М., 1984. – Т. 4. – С. 244 – 268.
2. Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. – К., 1984.
3. Южанинова А.Л. Проблема возраста и судебная экспертиза несовершеннолетних обвиняемых // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы. – Вып. 12. – Саратов, 2004. – С. 117 – 122.
4. Протокол ведения больных. Судебно-психиатрическая экспертиза, утв. Министерством здравоохранения и социального развития РФ 23.05.2005 г. // Проблемы стандартизации в здравоохранении. – 2005. – № 8.
5. Зейгарник Б.В. Выступление на первом научно-практическом семинаре по проблемам судебно-психологической экспертизы. – Декабрь, 1997 // Вопросы судебно-психологической экспертизы: Тематический сборник научных трудов. – М., 1978. – С. 85 – 87.

¹ См., напр.: Дело № 31098. Архив Заводского районного суда. – Саратов, 2005; Дело № 31441. Архив Заводского районного суда. – Саратов, 2005; Дело № 31879. Архив Заводского районного суда. – Саратов, 2005; Дело № 13650. Архив Заводского районного суда. – Саратов, 2006.

6. Кудрявцев И.А., Дозорцева Е.Г. Психологический возраст: Методологические проблемы и судебная практика // Психологический журнал. - Т. 9. - № 6. - 1988. - С. 103 - 115.

7. Сафуанов Ф.С. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе. - М., 1998. - С. 137 - 141.

8. Шишков С. Правомерен ли вопрос экспертам о соответствии несовершеннолетнего обвиняемого своему календарному возрасту? // Законность. - 1999. - № 9. - С. 27 - 30.

9. Кудрявцев И.А. Судебная психолого-психиатрическая экспертиза. - М., 1988.

Н.І. Пінчук
приватний нотаріус
(м. Київ)

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗНАТЬ В ДІЯЛЬНОСТІ НОТАРІАТУ УКРАЇНИ

З року в рік посилюється роль нотаріуса в економічному та соціальному житті країни, що робить його фігурою вагомою в системі органів правозастосування. Сьогодні нотаріат очікує новий етап забезпечення судових й інших юридичних доказів, засвідчення юридичних фактів, оволодіння методологією узгоджувальних процедур. На часі стоїть здолання побутового уявлення про нотаріуса як простого оформлювача. Не викликає сумнівів та теза, що нотаріальний потенціал відчуває потребу свого засвоєння як законодавчого, так і практичного. Водночас зростання обсягів роботи, збільшення кількості складних нотаріальних дій вимагають від нотаріуса поглиблених знань не лише норм діючого законодавства, а й всього комплексу юридичних знань, що забезпечують належний рівень та якість його діяльності. В переліку таких знань важливе місце належить криміналістичним, значимість яких є зрозумілою для науковців та практиків.

Питання теорії й практики застосування криміналістичних знань в роботі правоохоронних органів були предметом розгля-

ду багатьох відомих вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема: Т.В. Аверьянкової, А.І. Вінберга, Р.С. Белкіна, Т.В. Варфоломєєвої, В.Г. Гончаренка, Г.І. Грамовича, Л.Г. Грановського, В.І. Громова, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.А. Колесника, В.К. Лисиченка, О.Р. Михайленка, О.Р. Росинської, М.В. Салтєвського, М.Я. Сегая, В.Ю. Шепітька та інших. Проте ґрунтовні праці цих вчених здебільшого присвячені використанню криміналістичних знань в кримінальному або цивільному процесі, а така сфера юридичної діяльності як нотаріат залишилася поза увагою провідних фахівців в галузі криміналістики.

Діяльність державних і приватних нотаріусів, так само і діяльність посадових осіб, що мають право на вчинення нотаріальних дій, є окремим видом юридичної практичної діяльності, однією з ознак якої є чітка правова регламентація. Спільним в діяльності всіх нотаріусів є робота з документами, що передбачає високу увагу, точність, ведення чіткого обліку, забезпечення належного режиму зберігання, порядку підготовки, затвердження, проходження по інстанціях. Така робота передбачає також знання кожним виконавцем системи вимог щодо структури, мови, реквізитів документів, порядку використання технічних засобів для виготовлення бланків документів, визначення ознак їх підроблення тощо. Криміналістичні аспекти діяльності зазначеної категорії осіб і будуть розглядатися в статті.

Науковці й практики все частіше зазначають, що сьогодні низка положень криміналістики за своєю теоретичною і практичною значимістю вийшли далеко за межі однієї галузі науки. Серед них можна назвати такі як криміналістична ідентифікація і діагностика, криміналістична експертиза і тактика використання спеціальних знань, техніко-криміналістичні прийоми і засоби тощо. В зв'язку з цим криміналістика на даний час перейшла в нову якість і трансформувалася в систему універсальної науки. Сьогодні досягнення цієї науки реалізуються не тільки в оперативно-розшуковій, експертній, слідчій і судовій діяльності із встановлення злочинців, слідів, знарядь і засобів злочинів. Криміналістичні знання широко використовують в прокурорському нагляді, в судовому провадженні, в захисті у кримі-

нальних та представництві в цивільних справах, в господарській діяльності, при аналізі умов договору й цінних паперів, а також в інших суспільних відносинах та формах юридичної діяльності. Саме тому, на думку А.М. Кустова, перед вченими-криміналістами постає питання щодо необхідності розширення предмета науки і сфери використання її досягнень – пізнання закономірностей механізмів правопорушень, закономірностей виникнення інформації щодо самих правопорушень і їх учасників, закономірностей збирання, дослідження і використання доказів в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві, забезпечення криміналістичними розробками суб'єктів відповідних проваджень¹. Ми вважаємо, що на часі стоїть питання забезпечення криміналістичними розробками й суб'єктів нотаріального провадження. Для діяльності нотаріусів важливе значення мають розробки в галузі криміналістичної ідентифікації й діагностики, криміналістичної експертизи й використання спеціальних знань, техніко-криміналістичних прийомів і засобів, криміналістичного документознавства і т. ін.

В.Г. Гончаренко цілком слушно підкреслює, що за понад столітній час свого існування криміналістика істотно переросла сферу розслідування злочинів і кримінального судочинства в цілому, спочатку проникаючи, а потім наповнюючи своїм змістом різноманітні галузі суспільних відносин і, таким чином, створюючи аргументовані природничо-наукові та правові підстави для їхнього регулювання. Цей процес є закономірним і можна без всяких застережень сказати, що сучасна криміналістика стала своєрідним і єдиним науковим утворенням, через яке природничо-наукові та технічні досягнення світового суспільства трансформуються і використовуються для встановлення юридично значущих фактів у найрізноманітніших галузях науки і практичної діяльності, вже давно і стабільно виходячи за межі боротьби з правопорушеннями, кримінального судочинства, і все більше

¹ Кустов А.М. Криміналістика – етапи еволюційного розвитку // Вестник криміналістики / Отв. ред. А.Г. Филиппов. – Вып. 2 (10). – М.: Спарк, 2004. – С. 4 – 10.

предметно поширюється на всі суспільні відносини, що потребують конкретного ситуаційного правового регулювання. Криміналістика – не просто канал, через який в слідчу, судову, оперативно-розшукову, адвокатську, нотаріальну, археологічну, мистецтвознавчу та іншу практику впроваджуються досягнення природознавства і техніки. Ці наукові й технічні знання, які залучаються криміналістикою, у взаємодії між собою та юридичними елементами поступово трансформуються в систему знань з новими інтегративними якостями¹.

На нашу думку, криміналістичні знання, що інтегровані в цивільний або арбітражний процес, в діяльність нотаріату або в банківську діяльність, набувають нових якостей, але не перестають бути криміналістичними, як не втрачають своєї математичної природи та підкоряються законам математики математичні методи досліджень, що використовуються в будь-яких галузях знань. Сліди підроблення шляхом підчистки та дописування в документі, що потрапив в адміністративно-правову сферу чи сферу банківської діяльності або подані нотаріусу для їх нотаріального завіршення, нічим не відрізняються від таких слідів у документах, з використанням яких викрадено грошові кошти і через що вони потрапили у сферу кримінально-правових інтересів. Ці сліди за потреби вивчатимуть криміналісти і не існує адміністративного чи банківського слідознавства, адміністративної чи судово-медичної балістики, цивільно-правового авторознавства, нотаріального почеркознавства тощо. Адже багато які з юридичних професій пов'язані з наявністю у виконавців вищої юридичної освіти, а остання зумовлює потребу обов'язкового отримання криміналістичних знань, до того ж знань науки криміналістики, а не адміністративного права з криміналістичним спрямуванням чи цивільно-процесуального права з урахуванням можливості застосування криміналістичних знань.

Загальним завданням криміналістичного забезпечення нотаріальної діяльності є розробка й впровадження в діяльність нота-

¹ Гончаренко В.Г. Право і криміналістика // Вісник академії наук України. – 2004. – Вип. 1. – С. 40 – 43.

риусів криміналістичних рекомендацій. Криміналістичне забезпечення цього виду правоохоронної діяльності знаходиться на межі криміналістики, нотаріальної діяльності та науки управління, а конкретніше, управління діяльністю органів нотаріату як соціальних систем. Ключовою проблемою є складний процес вибору найбільш доцільних за певної ситуації криміналістичних методів, прийомів і засобів, спрямованих на розв'язання пізнавальних завдань нотаріальної діяльності. В цьому процесі важливо враховувати не тільки пізнавальні можливості використаних криміналістичних рекомендацій, але й наявні ресурсні можливості його виконавців. Отже, для розв'язання специфічних завдань нотаріальних органів України повинні розроблятися спеціальні криміналістичні прийоми, а можливо й модифіковані до потреб нотаріату криміналістичні засоби. Але, незалежно від призначення, ці засоби і прийоми мають розроблятися на єдиній теоретичній та методичній криміналістичній основі.

Для діяльності нотаріуса чи не найважливіше значення має наявність у нього знань з розділу криміналістичної техніки. Науково-технічні засоби та криміналістичні прийоми й методи використовуються для вирішення наступних завдань нотаріальної діяльності: для виявлення й дослідження слідів у документах, які можуть свідчити про ознаки їх підроблення; для отримання інформації про особу, яка звернулася до нотаріуса, шляхом використання ним положень габітоскопії; для вивчення й дослідження рукописних записів та підписів в документах, що підлягають нотаріальному засвідченню. Підтвердженням цьому є й результати проведеного нами опитування нотаріусів з питань застосування криміналістичних знань в їх нотаріальній практиці. Так, 83,1% опитаних нотаріусів повідомили, що в своїй практиці вони відчують потребу у підвищенні знань з окремих проблем криміналістики, зокрема, майже 100% з них в числі таких знань вказали криміналістичне дослідження письма (почерку та підписів) і техніко-криміналістичне дослідження документів, 50,4% вважають за потрібне підвищення рівня знань із словесного портрета, а крім того нотаріусами висловлені думки щодо потреби в удосконаленні їх

знань з питань підготовки й призначення експертиз та криміналістичної техніки взагалі.

Цілком зрозуміло, що не всі розроблені традиційні техніко-криміналістичні засоби, прийоми й методи можуть використовуватися у діяльності нотаріату. Наприклад, в ході проведення огляду документів з метою виявлення можливих ознак їх підроблення можуть використовуватися традиційні криміналістичні засоби і методи. Однак поглиблене дослідження документів та встановлення способу підробки або, наприклад, встановлення змісту попередніх записів у підробленому документі – це вже не завдання нотаріуса і тому в разі потреби техніко-криміналістичні засоби й методи застосовуватимуться не нотаріусом, а фахівцем в галузі дослідження документів – експертом-криміналістом. Отже, використання криміналістичних знань нотаріусом має вибірковість та спеціальну спрямованість.

Арсенал наявних в розпорядженні практичних співробітників правоохоронних органів техніко-криміналістичних засобів досить-таки широкий. Але не всі ці засоби придатні й потрібні для використання в діяльності нотаріуса. Тому ми вважаємо, що криміналістичне забезпечення діяльності нотаріуса полягає, насамперед, в забезпеченні його тими техніко-криміналістичними засобами й в знанні ним тих способів і методів роботи з ними, які найбільшою мірою здатні забезпечити виконання завдань, що стоять перед нотаріусом і пов'язані з виконанням його нотаріальних функцій. З огляду на це, пропонуємо класифікувати техніко-криміналістичні засоби, які використовуються в діяльності нотаріуса, за їх цільовим призначенням. Такими можуть бути: техніко-криміналістичні засоби дослідження документів з метою виявлення можливих слідів їх підробки; оптичні прилади як пристрої для розширення чутливості людського ока, що допомагають збільшити зображення чи побачити ті ознаки, які не сприймаються зором внаслідок їх малих розмірів. Сучасна нотаріальна практика свідчить про те, що саме такі техніко-криміналістичні засоби є в розпорядженні більшості нотаріусів сьогодні. Так, за даними нашого опитування, 95,9% нотаріусів вказали на виникнення в їх практиці потреб у застосуванні ними особисто засобів криміналістичної

техніки, водночас лише 20,8% опитаних вказали на те, що не мають в своєму розпорядженні засобів криміналістичної техніки, а 79,2% повідомили, що їх робочі місця обладнані окремими техніко-криміналістичними засобами, в тому числі 93% вказали на наявність у них приладів для дослідження документів (паперових грошей), 94,1% мають лупи для збільшення і лише 6,7% респондентів повідомили про наявність у них освітлювачів. Щоправда, на нашу думку, останній показник не відбиває справжнього стану із забезпеченням робочих місць нотаріусів спеціальними освітлювачами, оскільки, очевидно, наявність спеціальних освітлювачів ультрафіолетовими та інфрачервоними променями і додаткового звичайного освітлення, якими обладнано традиційні й розповсюджені пристрої для дослідження документів (грошових знаків), слід додати до загального показника – наявність приладів для дослідження документів.

Сутність принципу обґрунтованості нотаріальних актів зазвичай розкривають як потребу всебічної перевірки документів, необхідних для вчинення нотаріальної дії (за призначенням, за змістом, на достовірність); встановлення особи громадянина, який звернувся за вчиненням нотаріальної дії; перевірку дієздатності громадянина та правоздатності юридичних осіб; перевірку повноважень представника особи, що є ініціатором нотаріальної дії тощо¹.

Певною мірою на забезпечення гарантії дотримання принципу обґрунтованості нотаріальних актів спрямовано і положення п. 22 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, відповідно до яких нотаріуси не приймають для вчинення нотаріальних дій документи, що мають підчистки або дописки, закреслені слова чи інші незастережені виправлення, документи, текст яких неможливо прочитати внаслідок пошкодження, а також які написані олівцем².

¹ Фурса С.Я. Проблеми формування принципів організації та діяльності нотаріату в Україні // Часопис Київського університету права. – 2002. – № 1. – С. 59 – 65.

² Інструкція "Про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України". Затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 року № 20/5 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 15.

Вважаємо, що забезпечити дотримання цього принципу нотаріус буде не в змозі в разі відсутності у нього належного криміналістичного забезпечення своєї діяльності. Визначити достовірність поданих на нотаріальне посвідчення документів, встановити наявність дописок чи підчисток, факт виконання написів певним знаряддям письма (олівцем, кульковою ручкою, фломастером тощо) можна тільки за наявності у нотаріуса певних знань в галузі криміналістичного дослідження документів, а в деяких випадках – і за наявності техніко-криміналістичних пристроїв для їх дослідження.

Для того, щоб встановити особу громадянина, переконатися у повноваженнях представника нотаріусу треба перевірити документи, що посвідчують їх особу. Прийняття "на віру" підроблених документів може призвести до необґрунтованості вчинення нотаріального акту. Для забезпечення дотримання принципу обґрунтованості нотаріальних актів нотаріус повинен мати певні знання в галузі технічного дослідження документів, габітоскопії, портретної ідентифікації. Для того, щоб переконатися у справжності підписів, нотаріус повинен володіти знаннями в галузі криміналістичного почеркознавства. Це, знову ж таки, елементи криміналістичного забезпечення його діяльності. З огляду на важливе теоретичне й практичне значення питань застосування криміналістичних знань в регулюванні відносин в сфері нотаріальної діяльності, вважаємо доцільним докладніше зупинитися на розгляді ролі й місця криміналістики в цьому процесі.

Набуті під час навчання в навчальному закладі криміналістичні знання становлять вагомий частку в загальній сумі знань нотаріуса. Для виконання завдань, що виникають в нотаріальній практиці, нотаріуси повинні мати належний рівень підготовки з питань криміналістичного документознавства, розуміти криміналістичну сутність документа та вміти визначати ознаки, що можуть свідчити про його підроблення. Огляд нотаріусами документів під час їх приймання та нотаріального посвідчення і вивчення на предмет виявлення в них ознак підробки є по суті формою їх криміналістичного дослідження. Таке дослідження здійс-

нюється нотаріусами самостійно без звернення за допомогою до фахівців з судово-експертних установ чи експертних підрозділів правоохоронних органів. В разі засвідчення підписів на документах, під час їх перевірки і встановлення справжності підписів посадових осіб нотаріус повинен уміти визначати ознаки, які свідчать про виконання підпису тією особою, котра зазначена у відповідних документах, для чого йому потрібні знання в галузі криміналістичного почеркознавства взагалі й криміналістичного дослідження підпису зокрема.

Водночас варто зазначити, що застосування таких знань нотаріусами в деяких випадках викликає низку проблем, що мають теоретичне й практичне вираження. Так, наприклад, відповідно до положень ч. 1 ст. 51 Закону України "Про нотаріат", "нотаріуси та інші посадові особи, які вчиняють нотаріальні дії, виявивши при вчиненні нотаріальних дій порушення закону громадянами або окремими посадовими особами, повідомляють про це для вжиття необхідних заходів відповідні підприємства, установи, організації або прокуратуру"¹. В цьому й полягають правоохоронні функції нотаріату. Такі факти можуть бути встановлені нотаріусами зокрема й внаслідок використання ними криміналістичних знань, застосування криміналістичних прийомів і техніко-криміналістичних засобів. Далі, відповідно до положень ч. 2 цієї ж ст. 51, "якщо справжність поданого документа викликає сумніви, нотаріуси та інші посадові особи, які вчиняють нотаріальні дії, вправі затримати цей документ і направити його на експертизу". Сумніви можуть стосуватися справжності документів, наявності в них ознак технічної підробки, справжності підпису особи тощо. Отже, законодавцем встановлено, що нотаріуси вправі призначати експертизи документів. Але законодавець не вказав, якою ж саме є та експертиза, що призначається нотаріусом. Більше того, Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (п. 30) встановлено: "Якщо справжність поданого документа викликає

¹ Закон України "Про нотаріат" від 2 вересня 1993 року // ВВР. - 1993. - № 39. - Ст. 383.

сумнівів, нотаріус вправі затримати цей документ і направити його до експертної установи для проведення відповідного дослідження ...". Про направлення документа до експертної установи нотаріус виносить постанову, в якій зазначаються, зокрема, й обставини, які викликали необхідність направлення документа для проведення дослідження; куди (якій експертній установі) направляється документ для проведення дослідження; питання, поставлені для вирішення експерту. Таким чином, за Законом нотаріус може призначати експертизу, а за Інструкцією – дослідження. Але висновок експерта за результатами експертизи і висновок за результатами дослідження спеціалістом мають різний процесуальний статус. Для того, щоб знайти правильну відповідь на ці питання, потрібно здійснити глибокі наукові пошуки.

Отже, викладене дає підстави для формулювання висновку про те, що криміналістичні знання мають неабияке значення в діяльності нотаріату, але багато які з теоретичних питань на цьому напрямі їх використання потребують поглиблених теоретичних обґрунтувань і відповідних цілеспрямованих досліджень.

Використована література:

1. Кустов А.М. Криміналістика – етапи еволюційного розвитку // Вісник криміналістики / Отв. ред. А.Г. Филиппов. – Вып. 2 (10). – М.: Спарк, 2004. – С. 4 – 10.
2. Гончаренко В.Г. Право і криміналістика // Вісник академії наук України. – 2004. – Вип. 1. – С. 40 – 43.
3. Фурса С.Я. Проблеми формування принципів організації та діяльності нотаріату в Україні // Часопис Київського університету права. – 2002. – № 1. – С. 59 – 65.
4. Інструкція "Про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України". Затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 року № 20/5 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 15.
5. Закон України "Про нотаріат" від 2 вересня 1993 року // ВВР. – 1993. – № 39. – Ст. 383.

О.В. Лашук

ад'юнкт кафедри криміналістики
(Київський національний університет внутрішніх справ)

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПО БОРОТЬБИ З ПРОЯВАМИ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИКІВ

Зайве нагадувати, що питання протидії незаконному обігу наркотиків та поширенню наркоманії є надзвичайно актуальним.

Рівень наркотизації населення постійно збільшується, на кожні 100 тисяч жителів України припадає 370 споживачів наркотиків, а загалом кількість наркозалежних осіб на початку 2008 року досягла відмітки в 173,5 тис. осіб. Тільки за минулий рік на профілактичні обліки поставлено майже 33.088 тис. осіб, які зловживають наркотиками, з яких понад 13.79 тис. – підлітки.

До кримінальної відповідальності притягнуто 42,4 тис. наркозлочинців, у тому числі 8,036 тис. збувальників наркотиків. Проведено 304 контрольованих поставки та 7735 оперативних закупівель наркотиків, викрито 238 міжнародних каналів переміщення наркотиків.

При цьому слід зазначити, що наркоманія – це не тільки соціальне, а й економічне явище, оскільки незаконний обіг наркотиків є тіншовим бізнесом, який дає можливість одержувати надприбутки, залучати до нього нових учасників, розширювати соціальну сферу наркоманів. За оцінками МККН ООН щорічні доходи злочинних організацій, які займаються наркобізнесом, складають 500 млрд. дол. США¹. Отже наркобізнес є однією з найбільш прибуткових і привабливих сфер злочинної діяльності.

Зростаючий попит на наркотики породжує їх пропозиції, які не можуть бути інакшими як злочинними. До незаконного обігу наркотиків залучається все більше осіб, які вбачають у цьому до-

сить легкий і швидкий засіб збагачення. Серед них переважають непрацюючі особи у віці до 30 років, структурами в Україні, спроби залучення технологічного та наукового потенціалу хімічної промисловості нашої держави для організації підпільних лабораторій з виготовлення нових видів наркотиків, це реалії сьогодення наркозлочинності в Україні.

Особливе занепокоєння викликає той факт, що злочини, пов'язані з наркотиками, все помітніше набирають організованого характеру. Мережа учасників наркобізнесу стає все більш розгалуженою. Дії організованих злочинних угруповань стають активнішими, їх тактика постійно вдосконалюється. Все це потребує комплексного використання сил та засобів правоохоронних органів у документуванні та викритті наркоділків, саме тому одним з основних напрямків протидії злочинності в Україні є посилення боротьби з організованими злочинними угрупованнями та підриву їх економічного підґрунтя.

Минулого року органами внутрішніх справ виявлено 957 наркозлочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями, з яких безпосередньо підрозділами БНОН викрито 640 злочинів, у тому числі 627 – тяжких та особливо тяжких, 15 злочинів економічної спрямованості.

Слід зазначити, що роль підрозділів боротьби з незаконним обігом наркотиків у протидії організованій наркозлочинності постійно зростає. Так, минулого року ними припинено злочинну діяльність 41 (проти 39 за аналогічний період минулого року) організованого наркоугруповання, до складу яких входило 159 осіб.

Вживаються відповідні заходи щодо підриву економічного підґрунтя організованої наркозлочинності та перекриття кримінальних схем використання доходів, одержаних від наркобізнесу. У той же час слід зазначити, що даний напрямок оперативно-службової діяльності потребує суттєвого покращання.

Так, з 30 організованих наркоугруповань, задокументованого підрозділами боротьби з незаконним обігом наркотиків лише відносно третини організованих злочинних наркоугруповань вдалося доказати фактивикористання доходів, одержаних від наркобізнесу, для продовження злочинної діяльності.

¹ Гриненко І.М. Наркобізнес та національна безпека. – К.: Сфера, 2004. – С. 75.

Аналіз шляхів розповсюдження "важких" та синтетичних наркотичних засобів і психотропних речовин всередині країни та наявна оперативна інформація свідчать про те, що протягом останніх років територія держави активно використовується транснаціональними наркоугрупованнями не тільки для здійснення транзиту великих партій наркотиків до країн Західної Європи, але й розглядається як перспективний ринок їх збуту, насамперед, серед молоді в навчальних, розважальних закладах та на ринках. Спостерігається поступове насичення внутрішнього наркоринку героїном, кокаїном та психотропними речовинами, які мають іноземне походження та ввозяться на територію країни контрабандним шляхом.

За даними ДНДЕКЦ МВС України цього року проведено 87,1 тис. досліджень вилучених наркотичних засобів та психотропних речовин. Зареєстровано 2274 (проти 1620) фактів незаконного обігу наркотиків іноземного походження - кокаїну, героїну та амфетаміну. Питома вага проведених досліджень наркотичних засобів та психотропних речовин, які потрапляють на територію держави контрабандним шляхом, на сьогодні складає 2,4% (проти 1,9%) від загальної кількості проведених досліджень наркотиків, але їх частка продовжує постійно збільшуватися.

Протягом 2007 року впововину більше ніж за аналогічний період минулого року викрито міждержавних каналів переміщення наркотичних засобів та психотропних речовин - 238, у тому числі в особливо великих розмірах.

Так, працівниками бюро оперативних розробок при ДБНОН МВС України спільно з УБНОН УМВС України в Дніпропетровській області в м. Ужгород здійснено оперативну закупівлю найбільшої партії психотропних речовин - 15 тис. пігулок "екстазі" на загальну суму 52,3 тис. дол. США в членів злочинної групи з числа осіб циганської народності, які займалися постачанням в Україну психотропних речовин у особливо великих розмірах з території Угорщини. Усіх членів зазначеної групи затримано, триває слідство.

У результаті взаємообміну оперативною інформацією 21.11.2006 до Департаменту БНОН від турецьких правоохоронних органів

надійшло повідомлення про спробу переміщення на територію України великої партії героїну, прихованої в тайнику вантажного автомобіля, який прямував до України через територію Ірану, Азербайджану та Росії.

30 листопада 2006 року о 00.40 до контрольно-пропускного пункту "Новоазовськ" Донецької області прибув вантажний автомобіль "Рено" під керуванням громадянина Туреччини. У ході опитування даного водія стало відомо, що останній займається вантажними перевезеннями на турецькій фірмі "Дживахір", 15.11.2006 водій виїхав з Туреччини на вищезазначеному автомобілі через Іран до м. Баку (Азербайджан) з вантажем пластику. 17.11.2006 після прибуття в м. Баку пластик було розвантажено, після чого поромом "Копо" прибув до м. Астрахань (Російська Федерація).

22.11.2006 зі слів водія в м. Астрахані він особисто та транспортний засіб поглиблено перевірялись представниками правоохоронних органів Російської Федерації протягом 4 діб (автомобіль детально розбирався, а водій був підданий особистому догляду). Предметів контрабанди виявлено не було.

Після цього вказаний автомобіль продовжив слідування через територію Російської Федерації в м. Київ (Україна) з метою завантаження деревини для виготовлення виробів з ДВП.

Під час проведення огляду вантажного автомобіля на КПШ "Новоазовськ" представниками митниці та прикордонної служби в подвійному піддонні картера виявлено поліетиленові пакети з пресованою речовиною коричневого кольору (муляж брикетів героїну, виготовлений з деревини), які повинні були відволікти увагу правоохоронних органів у випадку детального огляду автомобіля. У той же час при проведенні подальшого огляду в спойлері, розташованому над кабіною водія, виявлено 46 кг героїну.

На даний час проводиться подальша робота з встановлення зв'язків наркоділків на території України, а також спільні заходи з представниками МВС Азербайджану та Російської Федерації щодо виявлення можливих проміжних пунктів перевантаження героїну. Ураховуючи великий розмір даної партії героїну.

ну, можна спрогнозувати, що вона призначалася для подальшого контрабандного переправлення до країн Європейського Союзу.

Підсумовуючи викладене вище можна зробити висновок, що одним з перших кроків у визначенні подальших пріоритетних напрямків протидії розповсюдженню наркоманії на території України є розроблення нової стратегії, яка б передбачала ефективну протидію злочинної діяльності організованих наркогруповань, насамперед, з міждержавними зв'язками, та застосування ефективних правоохоронних заходів щодо перекриття каналів нелегального надходження наркотиків. А отже на сьогодні ми маємо об'єктивну необхідність створення єдиного державного органу, який має розробляти та координувати всю антинаркотичну політику держави, а саме головне – нести повну відповідальність за наслідки її реалізації.

Використана література:

1. Гриненко І.М. Наркобізнес та національна безпека. – К.: Сфера, 2004.

Е.В. Разенков

курсант факультета кримінальної міліції
(Луганський державний університет
внутрішніх дел імені Е.А. Дідоренко)

В.В. Коваленко

кандидат юридических наук, доцент,
заместитель начальника кафедри криміналістики
(Луганський державний університет
внутрішніх дел імені Е.А. Дідоренко)

ПРОБЛЕМЫ НАЗНАЧЕНИЯ ЭКСПЕРТИЗ КОНТРАФАКТНОЙ ПРОДУКЦИИ

В связи с развитием научно-технического прогресса, появлением компьютерных технологий, которые легко доступны про-

стым гражданам, правоохранные органы столкнулись с новыми видами преступлений – преступлениями в сфере компьютерных технологий.

На рынках и местах продажи компьютерной продукции появляется все больше и больше нелегальной, пиратской продукции, которая не обладает лицензионным соглашением, тем самым нарушает авторские права производителя. Подтверждением лицензионного программного обеспечения и других подобных объектов, является упаковка (полиграфическое оформление), сопроводительная документация и содержание информации. Описание упаковки расположено на специальных сайтах правообладателей. Но требовать от продавцов предъявления договоров с правообладателями просто бессмысленно. Данная документация у них просто отсутствует.

В настоящее время количество расследованных дел по различным нарушениям авторского права скорее обозначает работу правоохранных органов на данном направлении, чем реально ее ведет. Отсутствие кадров, технических средств и ясной, понятной тактики расследования – вот основные проблемы.

В данной статье мы предпримем попытку обозначить наиболее характерные ошибки при назначении экспертиз контрафактной продукции и усовершенствовать тактику их назначения и проведения.

Как известно, под "контрафактными экземплярами" понимаются любые материальные носители с зафиксированными на них копиями программ, баз данных и другой информации, при изготовлении и распространении (в том числе сетевым способом) которых нарушаются авторские права [3]. О нарушении авторских прав свидетельствует отсутствие у лица, основанного на законе или договоре с правообладателем, полномочий на совершение определенных действий с объектом авторских прав.

В данном случае исследуются упаковка и носители информации DVD-диски, носители типа CD, видео и аудиокассеты, жесткие диски.

Как показывает изучение следственной практики, в ряде случаев, при изъятии контрафактной продукции назначается автороведческая экспертиза. Это и есть типовая ошибка [2, С. 37].

При этом, ставятся следующие вопросы:

- имеется ли в представленных дисках контрафактная продукция; если да, то каково их общее количество?
- кому принадлежат исключительные права на контрафактную продукцию?
- какой ущерб причинен авторам за реализацию контрафактной продукции?

Автороведческая экспертиза определяет автора текста по различным признакам построения предложений и т.д. Теоретически возможно разобрать стиль написания программного продукта с определением автора, но на сегодня данный вопрос не отработан в силу того, что программы являются плодами труда творческих коллективов, что делает затруднительным использование методик, применимых для одного человека. Вследствие чего, проводимая экспертиза, попросту не принесет необходимых результатов.

Таким образом, целесообразным будет назначение комплекса следующих экспертиз:

- технической экспертизы документов (ТЭД). В данном случае объектом исследования будет являться полиграфическое оформление продукции.

На разрешение данной экспертизы следует поставить вопрос:

- соответствуют ли полиграфическое оформление представленных для исследования CD, DVD-дисков, требованиям, предъявляемым к оформлению лицензионной продукции?
- патентно-правовой экспертизы, которая определяет правообладателей и сумму ущерба согласно законодательства об авторском праве. Объект исследования: знаки охраны авторских прав, документация на продукцию и т.д.

- компьютерно-технической экспертизы, решающей все вопросы, связанные с компьютерами и программным обеспечением.

Другие виды технической экспертизы исследуют качество предоставленной продукции и т.д.

- трасологическая экспертиза исследует признаки производства (следы производственных механизмов, маркировочные обозначения и многое другое).

Как правило, перед проведением экспертизы контрафактности упаковки должна проводиться экспертиза продукции, находящейся в упаковках правообладателя и другого лица, определяющая подлинность или фальсификацию этой продукции. После установления наличия фальсификата в упаковке проводится сравнительное исследование упаковок производителя оригинальной продукции и производителя фальсифицированной продукции [4, С. 24].

Исследование начинается со сравнения дизайна соответствующих упаковок. При этом, дизайн упаковки, защищенный патентом на промышленный образец или свидетельством на товарный знак сопоставляется с дизайном контрафактной упаковки, для решения вопроса о соответствии этим документам.

Далее выявляется наличие на упаковках товарных знаков правообладателя и наличие этих же товарных знаков или обозначений на других упаковках, сходных с ними.

После сопоставительного анализа делается вывод о сходстве (или отсутствии сходства) обозначения с товарным знаком правообладателя и контрафактности продукции.

Таким образом, экспертиза различной продукции требует особого подхода к ее назначению и проведению. Экспертизы контрафактной продукции, с учетом реалий нашего времени, должны возноситься на более высокий уровень. Им следует уделять больше внимания. Усовершенствование методик проведения экспертиз контрафактной продукции положительно скажется на эффективности противодействия нарушителям законодательства, снизит уровень преступности в данной сфере и сможет защитить авторские права законных производителей.

Использованная литература:

1. Конституція України. Науково-популярне видання: Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2005.

2. Даценко К. Госдепартамент интеллектуальной собственности: результаты и перспективы // Юрид. практика. - 2001. - № 8 (166).
3. Закон України "Про авторське і суміжні права" // О. Д. Бур-сух: Офіційне видання. - К.: Парламентське вид-во, 1998. - С. 32.
4. Салтевський М.В. Криміналістика: Підручник. - К.: Кондор, 2005. - 588 с.
5. Слупак С., Ступка О., Феколкін Ю. Пиратство на Україні буде охранятися законом // Юрид. практика. - 2000. - № 52 (158).

Д.О. Власенко
курсант III курсу
(Херсонський юридичний інститут ХНУВС)
В.В. Логінова
викладач кафедри криміналістики
(Херсонський юридичний інститут ХНУВС)

ПРОБЛЕМИ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ У ДІОЧОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

З часу здобуття незалежності перед Україною постало завдання розбудови соціально орієнтованої, економічно розвинутої і правової держави, яка має посісти належне місце в світовому соціумі. Саме на досягнення цієї мети спрямовані ті структурні перетворення в кримінально-процесуальному законодавстві, що відбуваються в Україні останнім часом. У перші роки незалежності України було ухвалено чимало нормативних актів, спрямованих на встановлення нових відносин у зазначеній сфері. З пошуком державою свого шляху розвитку, продовженням реформ, інтенсивність розвитку українського кримінально-процесуального законодавства постійно зростає. Реалізація цього правового матеріалу потребує, насамперед, усвідомлення змісту норм права, що містяться у прийнятих актах. Без глибокого розуміння змісту норм кримінально-процесуального права неможлива їх ефективна реалізація, систематизація, формування правової культури та правосвідомості, розроблення та прийняття нових норм.

Прийняття нового кримінально-процесуального кодексу України - подія довгоочікувана, як серед науковців, так і серед юристів-практиків. Велика кількість прогалин та недоліків у чинному КПК значно стримують, а у деяких випадках унеможливають процесуальну діяльність слідчого по розслідуванню злочинів.

Важливим напрямком сьогодення у реформуванні кримінально-процесуального законодавства виступає стадія порушення кримінальної справи, тому що на даному етапі постає необхідність у перевірці підстав порушення кримінальної справи, виявленні ознак злочину.

На практиці часто виникають ситуації, котрі вимагають негайного проведення експертних досліджень у зв'язку з їх невідкладним, а іноді неповторним характером. Сюди можна віднести порушення кримінальних справ про злочини, пов'язані з незаконним зберіганням зброї та боєприпасів, обігом наркотичних речовин, їх аналогів та прекурсорів, дорожньо-транспортними пригодами, заподіянням смерті чи тілесних ушкоджень.

Проведення експертизи - це слідча дія, яка являє собою особливу форму одержання нових знань, що мають значення для справи, за допомогою проведення досліджень особами зі спеціальними знаннями в галузях науки, техніки, мистецтва тощо [4, С. 441].

Закон не дозволяє призначати і проводити експертизу до порушення кримінальної справи. Це випливає зі змісту ч. 1 ст. 75 КПК України, де законодавець чітко визначив "провадження в справі", а підставою для проведення експертизи, згідно статті 75 КПК України може бути лише постановою особи, в провадженні якої знаходиться дана кримінальна справа. На наш погляд, використання спеціальних знань при виявленні злочину значно підвищить ефективність дослідчої перевірки, суттєво розширить можливість слідчого.

На наш погляд, призначення судової експертизи на стадії порушення кримінальної справи повинно відповідати деяким критеріям, які необхідно відобразити у законодавчому порядку.

Зокрема, метою проведення експертизи повинно виступати встановлення підстав для порушення кримінальної справи і лише у випадках, коли вони не можуть бути встановлені з інших джерел. Матеріали для проведення судової експертизи можуть бути отримані в результаті тих процесуальних дій у ході дослідчої перевірки, котрі передбачені чинним кримінально-процесуальним законодавством: огляд місця події, отримання предметів від фізичних та юридичних осіб, котрі можуть слугувати встановленню ознак злочину та закріпленню його слідів. Застосування заходів процесуального примусу при призначенні експертизи вважати недопустимими.

У цьому випадку призначення судової експертизи буде сприяти можливості швидкого закріплення слідів злочину, підвищенню ефективності результатів проведення експертизи у випадках, коли дослідження залежить від часу з моменту слідотворення до процесу дослідження, усунення потреби в дублюванні дій при вирішенні одних і тих же питань в стадії порушення кримінальної справи і при проведенні досудового розслідування, наданню в розпорядження особи, котра буде приймати рішення про порушення кримінальної справи, якісної доказової інформації.

З цією метою в законодавчому порядку необхідно передбачити випадки, в яких призначення і проведення експертизи є допустимими в стадії порушення кримінальної справи; визначити перелік процесуальних дій, котрі можуть бути проведені в період дослідчої перевірки, в результаті яких можуть бути отримані матеріали для проведення судової експертизи; зафіксувати права учасників процесу, зацікавлених в результатах судової експертизи – постраждалі, особи, відносно яких вирішується питання про порушення кримінальної справи; заборонити у зв'язку з проведенням експертизи на стадії порушення кримінальної справи будь-які заходи примусового характеру.

Для узагальнення, проведемо порівняльно-правовий аналіз підстав та процесуального порядку призначення і проведення судових експертиз за законодавством Російської Федерації та Республіки Білорусь.

В частині 1 статті 195 КПК Російської Федерації практично відсутні підстави призначення експертизи. Визнавши необхідним призначення експертизи, слідчий виносить про це постанову (у певних випадках порушує перед судом клопотання). КПК РФ не закріпив підстави призначення експертизи, слідчий самостійно приймає рішення, виходячи зі слідчої ситуації по конкретній кримінальній справі. Згідно КПК Республіки Білорусь (ст. 226), експертиза призначається у випадках, коли при провадженні дізнання, попереднього слідства необхідні спеціальні знання в науці, техніці, мистецтві, ремеслі. До порушення кримінальної справи допускається проведення судово-медичної експертизи для встановлення причин смерті та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень та інших експертиз, висновки яких можуть мати істотне значення для вирішення питання про порушення кримінальної справи. Не можуть призначатися експертизи, пов'язані з застосуванням засобів процесуального примусу у відношенні фізичних осіб (ст. 226). КПК РФ хоча і не передбачає призначення судової експертизи до порушення кримінальної справи, але ч. 4 ст. 146 визначає постанову про призначення судової експертизи (як окремої слідчої дії по закріпленню слідів злочину і встановленню особи, яка його вчинила), як документ, котрий направляється прокурору для згоди чи відмови в порушенні кримінальної справи. Зі змісту даної норми випливає, що призначення експертизи можна проводити до порушення кримінальної справи [1, С. 161].

Також в КПК Республіки Білорусь передбачено, що права заінтересованих осіб при призначенні експертизи передбачені статтею 229, розповсюджуються також і на випадки призначення експертизи до порушення кримінальної справи.

Таким чином, в ряді випадків судова експертиза в стадії порушення кримінальної справи дозволяє швидко закріпити сліди злочину, підвищує ефективність якості розслідування, усуває дублювання певних дій на різних стадіях кримінального процесу.

З огляду на існуючі проблеми, визначено наступні пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства:

1. Викласти ч. 1 ст. 75 КПК України в наступній редакції:
"Експертиза призначається у випадках, коли для вирішення

певних питань на стадії порушення кримінальної справи чи провадженні в справі потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання.

До порушення кримінальної справи, метою проведення експертизи повинно виступати:

1) встановлення підстав для порушення кримінальної справи і лише у випадках, коли вони не можуть бути встановлені з інших джерел;

2) невідкладний характер проведення експертного дослідження.

До порушення кримінальної справи не можуть призначатися експертизи, пов'язані з застосуванням засобів процесуального примусу у відношенні фізичних осіб"

2. Доповнити статтю 197 наступним чином: "(ч. 5) Положення статті 197 розповсюджується на осіб, відносно яких порушується кримінальна справа на випадки призначення і проведення експертизи"

Отже, в даній роботі ми з'ясували підстави проведення експертиз за законодавством України, дослідили відмінності з зазначеного питання в законодавстві Республіки Білорусь та Російській Федерації, запропонували власні шляхи вирішення проблеми.

Використана література:

1. Исюгин Д.В. Назначение и проведение экспертизы по УПК Российской Федерации и Республики Беларусь: сравнительно-правовой анализ // Матеріали наук.-практ. конференції: У 2-х ч., Сімферополь-Алушга, 19-21 вересня 2002р. – Сімферополь: Доля, 2002. – Ч.1. – 286 с.

2. Комментарий к УПК РФ. Постатейный / А.В. Смирнов, К.Б. Калиновский; Под общ. ред. проф. А.В. Смирнова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2007. – 992 с.

3. Кримінальний процес України: Підручник / Є.Г. Коваленко, В.Т. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

4. Кримінально-процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончарен-

ка – Вид. 4-ге, перероб. та доп. – К.: Юристконсульт, КНТ, 2007. – 896 с.

5. "Про судову експертизу" Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-ХІІ // Інфодиск: Законодавство України. – 2005.

6. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Беларусь. – Минск: Амалфея, 2004. – 384 с.

Н.П. Исаченко

кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры криминалистической техники (Волгоградская академия МВД России)

О.Н. Исаченко

курсант 4 "К" курса (Волгоградская академия МВД России)

МЕТОДЫ ВЫЯВЛЕНИЯ И ФИКСАЦИИ СЛЕДОВ РУК

Специалисты-криминалисты экспертно-криминалистических подразделений МВД России для выявления и фиксации следов рук на месте происшествия применяют средства и методы, традиционно подразделяющиеся в криминалистической литературе на физические и химические. И только в специальной литературе рассматриваются и другие методы. Еще реже эти методы используют специалисты на практике.

Специалист экспертного подразделения на месте происшествия самостоятельно решает какой метод поиска и фиксации следов рук использовать, чтобы был достигнут лучший положительный результат. В некоторых случаях тактически грамотно будет изъять объект с предполагаемым следом руки, а не обрабатывать его на месте происшествия, тем самым подвергнуть след возможному уничтожению. Для эффективного выявления следов рук необходимо применять лабораторное оборудование, имеющееся на вооружении экспертно криминалистических центров МВД.

Одним из таких методов – метод термовакuumного напыления (ТВН). Для применения данного метода необходима ваку-

умная установка, может использоваться вакуумный пост ВУП-4 или ВУП-5. Метод позволяет выявлять следы на объектах с различной следовоспринимающей поверхностью и что самое главное позволяет работать со следами, оставленными до 10 лет назад, так как обладает высокой чувствительностью. Применяемый метод позволяет использовать порошковые и эджиоскопические исследования, так как при выявлении следов достигается высокая разрешающая способность. Метод ТВН может быть применен как до физического метода выявления следов рук, так и после, если не достигнут необходимый результат. Лицо, производящее расследование и специалисты экспертных подразделений должны знать, что применение метода ТВН для выявления следов рук, позволяет последующее медико-биологическое исследование потожирового вещества для определения групповых антигенов по системе АВО.

Метод состоит в следующем: предмет с местом расположения предполагаемого следа помещают в камеру ВУП, откачивают воздух до глубокого вакуума (10^{-4} – 10^{-5} атм.) и нагревают металлический порошок (золото, медь, цинк, сурьма, кадмий и др.) до испарения. Атомы металла избирательно конденсируются на поверхности исследуемого объекта, где имеется потожировое вещество, образующее папиллярные линии следов рук.

Метод позволяет эффективно выявлять следы рук на сложных поверхностях (пористых, рельефных, разноцветных) и простых (картон, бумага, полиэтилен и некоторых видов пластмасс).

Сотрудники экспертно-криминалистических подразделений, занимающиеся поиском следов, должны в совершенстве знать весь комплекс существующих методов. Рассмотрим возможности мало применяемого на практике метода выявления следов рук на различных поверхностях с помощью эфиров цианакриловой кислоты. Данный метод разработан в 1978 году П.М. Норкусом. Объект с предполагаемым следом помещается в камеру, где концентрируются испаряемые эфиры цианакриловой кислоты. В результате происходит реакция полимеризации молекул цианакрилата, катализатором которой являются аминокислоты, входящие в состав потожирового вещества следов рук.

Испарение и полимеризация будет быстрее при подогреве, но со временем процесс начнет протекать на всей поверхности объекта, что приведет к утере (забиванию) следа. В продаже имеются универсальные цианакрилатные технические клеи "Супер момент", и "Секунда" которые можно использовать при применении данного метода.

Применения данного метода в вакуумных установках позволяет снизить скорость полимеризации и соответственно повысить чувствительность. Из-за отсутствия атмосферной влаги ликвидируется фоновая полимеризация, происходит равномерное проявление следов рук и практически отсутствует вероятность проявления.

Выявленные таким методом следы, как правило, слабо контрастны и представляют собой серо-беловатый налет, образующий папиллярные линии. Выявленные следы требуют дополнительной обработки дактилоскопическими порошками, в результате чего достигается увеличение контрастности. Следы необходимо обрабатывать не позднее 30 минут после окончания выявления парами цианакрилата, пока частицы дактопорошка прилипают к еще не застывшему мономеру.

Универсальным методом повышения контрастности следов рук, выявленных эфирами цианакриловой кислоты, является метод термовакuumного напыления. Атомы металла напыляются не на потожировое вещество следа, а на уже выявленные с помощью полимера следы.

В экспертной практике осмотр места происшествия часто проводится в неблагоприятных условиях – во время дождя, выпадения росы и т.д. В таких случаях специалисту-криминалисту необходимо при обнаружении следов папиллярных узоров на мокрых и влажных поверхностях, постепенно просушить объект, чтобы появилась возможность использовать для его усиления и фиксации один из традиционных методов. Однако, в случае громоздкости предмета-носителя или по каким-либо другим причинам, специалист-криминалист не всегда имеет возможность просушить объект со следом, перенес его в сухое помещение. Именно в таких случаях используют специально разработанный мел-

кодисперсний реагент SPR (дисульфид молибдена) в аерозольній упаковці.

Реагент представляє собою голубовато-серу або навіть чорну пудру з малих блискучих кристалів дисульфіда молибдена MoS_2 , використовувану в вигляді водної суспензії.

В каталогах багатьох іноземних фірм – постачальників матеріалів і обладнання для криміналістів в якості засобів для виявлення слідів завжди присутній препарат з таємничою абревіатурою SPR (small particle reagent) – так називаний мелкодисперсний реагент. А в дослівному перекладі – "речовина в стані дуже дрібної подрібненості".

Діяння реагента SPR засноване на принципі фізичного проявлення, при якому мікрочастинки суспензії осідають на жирових включеннях слідів рук.

Особливістю реагента SPR є його здатність виявляти сліди рук на вологих поверхнях, таких як ванна, корпус автомобіля, в місці походження під дощем або навіть виведеної з озера або річки. Реагент може використовуватися і під водою при наявності потужного розпилювального пристрою. Виявлені реагентом SPR сліди рук копіюються на дактилоскопічну плівку після висихання поверхні об'єкта.

Способи застосування препарату SPR для виявлення слідів рук:

- невеликі речовинні докази для обробки реагентом SPR занурюють в ємність з розчином на 2 – 3 хвилини;

- оброблювану поверхню обприскують з розпилювача. Оскільки SPR викликає сильне забруднення поверхні, ділянки, які не підлягають обробці, слід закрити папером або серветкою.

Суспензія SPR може ефективно використовуватися для виявлення слідів рук на вологих поверхнях: папері, картоні, чистому і ржавому металі, цегло, бетоні, пластмасі, дереві, склі і ін. Як і при інших способах виявлення слідів рук, якість отримуваних результатів залежить від кількості жирової речовини.

Учитывая универсальность данных методов, техническую простоту и доступность, целесообразно использовать эти методы при обучении студентов и соответственно применять их на практике в экспертно-криминалистических подразделениях ОВД.

ЗМІСТ

Секція 2

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Шаова Т.Г. К вопросу об идентификационных задачах судебной экспертизы.....	3
Лук'яненко В.В. Публічно-змагальна модель кримінального процесу і питання призначення судової експертизи при проведенні досудового слідства.....	9
Внуков В.И., Дзансолова З.С. Содержание свойств состязательности в судебной экспертизе.....	16
Кротінов В.О., Моїсєєв О.М. Комунікація між експертом та іншими учасниками судового засідання: інформаційний аспект.....	24
Бугаєв К.В. Оценка экспертной деятельности как элемент взаимодействия сотрудников следственных и экспертных подразделений.....	27
Бордюгов Л.Г. Судово-екологічна експертиза як джерело доказів у кримінальному судочинстві.....	32
Аманкулов К.К. Проблемы идентификации внешнего облика лиц казахской национальности.....	37
Булгаков В.Г. История криминалистического исследования динамических признаков человека.....	42

Булгаков В.Г. Использование современных технологий анализа изображения при изучении динамических признаков человека.....	51
Ничитайло І.М. Проблемні питання проведення фотопортретної ідентифікаційної експертизи.....	59
Кошманов М.П., Кошманов П.М. Перспективы использования компьютерных технологий в судебно-почерковедческой экспертизе.....	63
Качурин С.Г. Проблемы и перспективы судебного почерковедения.....	68
Шкоропат Е.А. Механизм влияния необычных психофизиогических состояний человека на письменный ФДК.....	78
Шегабаєва Л.Ш. Современное представление о теории диагностики в судебном почерковедении.....	84
Сейтєнов К.К. К вопросу о проблемах криминалистического исследования рукописей, выполненных на казахском языке.....	87
Степанов Г.Н., Фролов Ю.П. Возможности идентификации матричных принтеров.....	92
Ляпичев В.Е., Досова А.В., Задоров А.Г. Некоторые проблемы производства судебно-технической экспертизы документов, снабженных специальными защитными средствами.....	96
Литвинюк Л.Л. Виявлення ознак зміни початкового змісту в паспорті громадянина України.....	102
Волга В.М., Суханова Н.М. Эффективность использования компьютерных средств при производстве судебно-бухгалтерской экспертизы.....	107
Пашнев Д.В. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування комп'ютерних злочинів.....	112
Кочубей А.В. Возможности проведения предварительных исследований микрообъектов.....	122

Внуков В.И. Независимая экспертиза: конфликт на предварительном следствии.....	126
Никитин И.И., Чулков И.А. Сравнительные характеристики следов близкого выстрела при стрельбе из 9,0 мм пистолетов ПМ и ПММ.....	130
Шарай О.В. Шляхи вдосконалення використання спеціальних знань за злочинами у сфері обігу наркотичних засобів	133
Сліпченко В.І. Особливості оскарження постанови місцевого суду про проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи	138
Лойф О. Використання спеціальних знань в оперативно-розшуковій діяльності підрозділів СБ України, що здійснюють боротьбу із наркобізнесом	142
Риженко О.І. Особливості криміналістичного дослідження анонімних документів, що містять дані про підготовку або вчинення злочинів	147
Забелина Л.А., Сараев А.Д. Культурные ценности как понятие судебно-экспертной практики	154
Кутузова Г.В., Гордеева О.С. Застосування математичних методів у судовій експертизі	159
Анисимова Т.И., Древетняк А.А. Моделирование денежной оценки земель культурно-заповедного комплекса в судебной экспертизе.....	164
Мишур А.О., Волкова А.П. Особенности обложения операций по экспорту услуг налогом на добавленную стоимость при проведении судебно-экономической экспертизы.....	170
Потанин М.В., Прусаков А.О. Некоторые аспекты проведения судебных автотовароведческих экспертиз и исследований.....	176

Лукьяненко В.В., Сараев А.Д. Использование специальных знаний для противодействия расизму, ксенофобии, пропаганде национальной розни, фашизма и неонафашизма.....	183
Фісенко Ю.О. Особливості підготовки, призначення та проведення судових експертиз з оцінки земель рекреаційного призначення.....	191
Гвоздева И.С. Проблемы оценки комплексной судебной психолого-психиатрической экспертизы несовершеннолетних обвиняемых	196
Галушкин В.И. Ревизия как средство собирания информации о преступлениях, совершенных в сфере экономической деятельности.....	201
Южанинова А.Л. Проблемы правомерности и научной обоснованности судебной психологической экспертизы возраста несовершеннолетних обвиняемых	209
Пінчук Н.І. Роль і значення криміналістичних знань в діяльності нотаріату України.....	216
Лащук О.В. Використання спеціальних знань по боротьбі з проявами організованої злочинності у сфері незаконного обігу наркотиків.....	226
Разенков Е.В., Коваленко В.В. Проблемы назначения экспертиз контрафактной продукции.....	230
Власенко Д.О., Логінова В.В. Проблеми питання призначення експертиз у діючому законодавстві України.....	234
Исаченко Н.П., Исаченко О.Н. Методы выявления и фиксации следов рук	239

Науково-теоретичне видання

ВІСНИК
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

**ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗЛОЧИНІВ**

Спеціальний випуск № 5

У трьох частинах

Частина 2

Друкується мовами оригіналу

Відповідальний за випуск *В.В. Бірюков*
Технічні редактори *О.О. Валєєва, Т.Г. Белкіна*
Комп'ютерна верстка *О.Є. Масалова*

Підписано до друку 25.09.2008.
Папір офсетний. Формат 60x84 1/16. Друк RISO.
Гарнітура. Book Antiqua. Ум. друк. арк. 15,5.
Ум. фарбо-відб. 16,125. Обл.-вид. арк. 14,415.
Тираж 300 прим. Зам. № 51

Редакційно-видавничий відділ Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
Друкарня РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка
91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4